

WITH BRIEF IN ENGLISH

2009/1 №2

СОЁЛЫН ӨВ

C U L T U R A L H E R I T A G E

МЭДЭЭЛЛИЙН СЭТГҮҮЛ
N E W S L E T T E R

Мэдээллийн алба:

Г.Энхбат

Д.Нарантуяа

Б.Алтансүх

Б.Даваацэрэн

Ш.Энхтуяа

С.Чинзориг

Ц.Цолмон

Соёлын өвийн төвийн захирал

Соёлын өвийн төвийн мэргэжилтэн

Соёлын өвийн төвийн мэргэжилтэн

Соёлын өвийн төвийн мэргэжилтэн

Соёлын өвийн төвийн мэргэжилтэн

Соёлын өвийн төвийн ахлах сэргээн засварлагч

Соёлын өвийн төвийн ажилтан

АГУУЛГА

1. ӨМНӨТГӨЛ

Мэндчилгээ	3
Г.Энхбат. Соёлын өвийн төвийн захирал	

2. СОЁЛЫН ӨВИЙН ТӨВИЙН ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

Соёлын өвийн төвийн шинэ бүтэц, зохион байгуулалт	4
Д.Нарантуяа. Биет соёлын өвийг хамгаалах хэлтсийн мэргэжилтэн	
Соёлын өвийн төвийн 2009 онд хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаа	6
Байгууллагын гадаад харилцаа	7

3. МЭРГЭЖИЛ АРГА ЗҮЙ, МЭДЛЭГ

Мэдээллийн технологийн зарим нэг зөвлөмж (“Үндэсний соёлын өвийн мэдээллийг тоон системд оруулан хадгалах хөтөлбөр”-ийн хүрээнд музейнүүдэд суурилуулсан програм, техник тоног төхөөрөмжийн жишээн дээр)	8
Б.Алтансүх. Биет соёлын өвийг хамгаалах хэлтсийн програмист	
Хүрэл хутга	10
Б.Даваацэрэн. Биет соёлын өвийг хамгаалах хэлтсийн мэргэжилтэн	
Урианхай цуур	12
С.Юндэнбат. Биет бус соёлын өвийг хамгаалах хэлтсийн дарга	

4. ТҮҮХ, СОЁЛЫН ДУРСГАЛЫГ СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

Археологийн олдворын дээлний сэргээн засварлалт	14
Б.Мягмарсүрэн, О.Оюунчимэг. Соёлын өвийг хамгаалах, сэргээн засварлах хэлтсийн сэргээн засварлагчид	
Нартын хадны агуйн оршуулгын эд өлгийн зүйлсийн сэргээн засварлалт	15
Соёлын өвийг хамгаалах, сэргээн засварлах хэлтэс	
“Их бурхан” дурсгалыг сэргээн засварлах судалгааны ажил	19
С.Чинзориг. Соёлын өвийг хамгаалах, сэргээн засварлах хэлтсийн ахлах сэргээн засварлагч	
Монголоос анх удаа олдсон бунханы ханын зураг	23
Д.Нямдорж. Соёлын өвийг хамгаалах, сэргээн засварлах хэлтсийн сэргээн засварлагч	
Галын утаанд бохирдсон уран зургийн цэвэрлэгээ, сэргээн засварлалт	25
Г.Соёл-Эрдэнэ. Соёлын өвийг хамгаалах, сэргээн засварлах хэлтсийн сэргээн засварлагч	

5. МЭДЭЭЛЭЛ

Улс, аймгийн музейн сан хөмрөгийн 2007-2008 оны улсын тооллогын дүн мэдээ	27
Ш.Энхтуяа. Биет соёлын өвийг хамгаалах хэлтсийн мэргэжилтэн	
Сэргээн засварлагчдийг мэргэжил дээшлүүлэх сургалтанд хамруулсан талаар	30
Түүх, соёлын дурсгалт зүйлийг хамгаалах, сэргээн засварлах хэлтэс	
Рашаан хад, Сэрвэн хаалганы дурсгалыг хамгаалах ажил	31
Г.Энхбат. Соёлын өвийн төвийн захирал	
“Улс, аймгийн хамгаалалтад байх түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалын жагсаалт”-ын тухай	32
Б.Даваацэрэн. Биет соёлын өвийг хамгаалах хэлтсийн мэргэжилтэн	
Улс, аймгийн хамгаалалтад байх түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалын жагсаалт	33
Соёлын өвийн улсын бүртгэл-мэдээллийн санг бүрдүүлэх, уг санд бүртгэх журам	44
6. ДУГААРЫН АНГЛИ ХУРААНГУЙ	48
Ц.Полмон. Соёлын өвийн төвийн гадаад харилцааны мэргэжилтэн	

ӨМНӨТГӨЛ

Г.Энхбат

Соёлын өвийн төвийн захирал

МЭНДЧИЛГЭЭ

Танд “Соёлын өв” мэдээллийн сэтгүүлийн хоёр дахь дугаарыг хүргэж байгаадаа баяртай байна.

Энэ дугаартаа та бүхэнд тус төвийн сүүлийн жилүүдэд соёлын өв, түүх, соёлын дурсгалыг хамгаалах, сэргээн засварлах, бүртгэн баримтжуулах чиглэлээр хэрэгжүүлсэн ажлын талаарх товч мэдээллийг хүргэхийг зорилоо.

Засгийн газрын 2008 оны 302 дугаар тогтоолоор тус төвд утга соёлын өвийг бүртгэх, хадгалж хамгаалах чиг үүргийг нэмсэн бөгөөд энэ ажилтай уялдан байгууллагын дүрэм, бүтэц шинэчлэгдэн, соёлын өвийг бүртгэн баримтжуулах, хамгаалах чиглэлээр цогц үйл ажиллагааг холбогдох музей, байгууллагатай хамтран явуулж байна.

Монгол Улсын хэмжээнд байгаа соёлын өвийг бүртгэн баримтжуулж, мэдээллийн сан бүрдүүлэх нь тухайн өв соёл, дурсгал хулгайлагдах, устах зэрэг сөрөг үр дагавраас урьдчилан сэргийлсэн нэгэн төрлийн хамгаалалтын ажил билээ.

Иймд байгууллага, ард иргэд өөрийн эзэмшил, өмчлөлд байгаа соёлын өвийг бүртгэлжүүлж, мэдээллийн сан бүрдүүлэх нь нэн чухал бөгөөд та бүхнийг бидэнтэй хамтран ажиллана гэдэгт итгэж байна.

Д.Нарантуяа

Биет соёлын өвийг хамгаалах хэлтсийн мэргэжилтэн

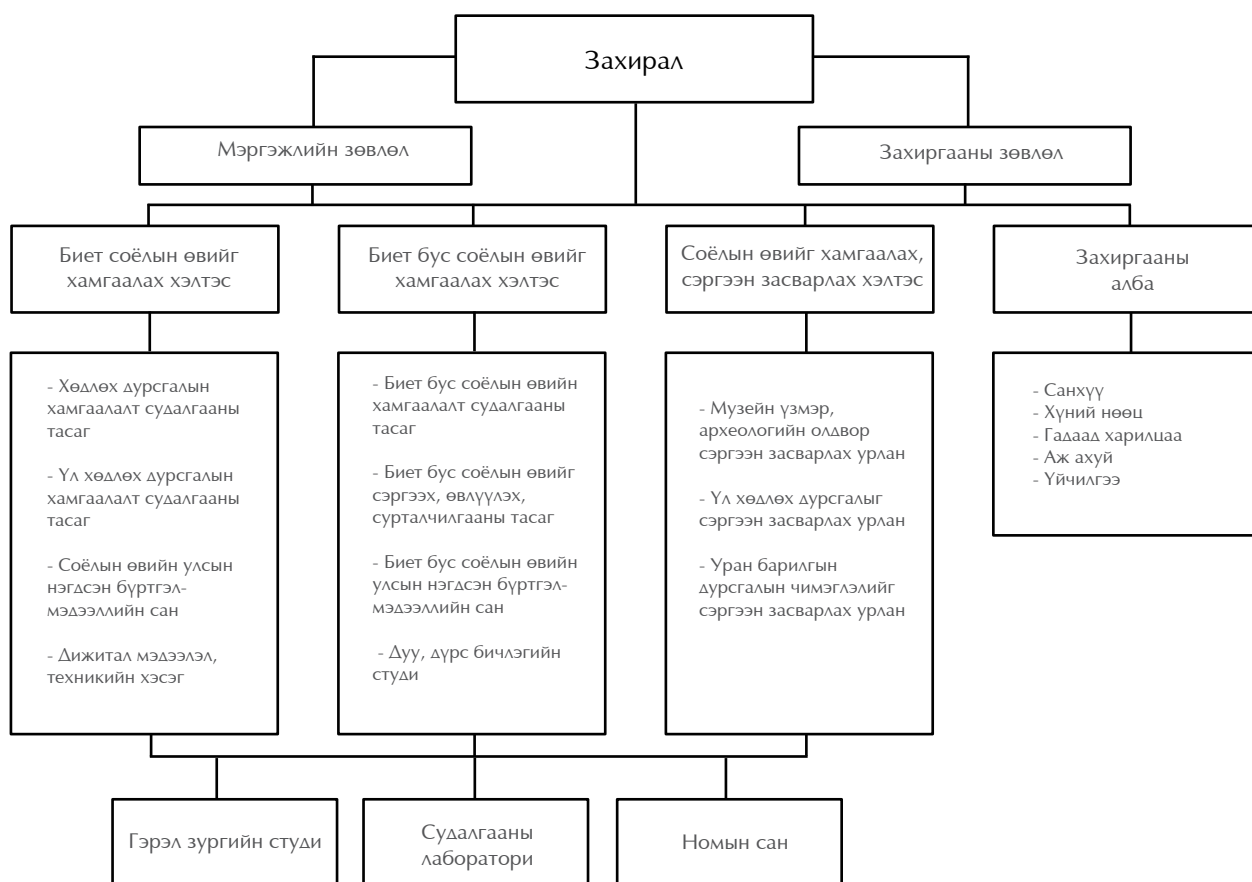
СОЁЛЫН ӨВИЙН ТӨВИЙН ШИНЭ БҮТЭЦ, ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТ

1996 оноос эхлэн Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны яамны харьяа Соёлын өвийн төв нь соёлын өвийн улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээллийн сан, сэргээн засварлах урлан гэсэн үндсэн 2 нэгжтэйгээр, түүх, соёлын хөдлөх болон үл хөдлөх дурсгалыг бүртгэн баримтжуулж бүртгэл-мэдээллийн сан бүрдүүлэх, түүх, соёлын дурсгалыг сэргээн засварлах чиглэлээр үйл ажиллагаагаа явуулж ирсэн билээ.

Монголын Улсын Засгийн газрын “Соёлын өвийн төвийг өргөжүүлэх тухай” 2008 оны 302-р тогтоол, Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны сайдын “Соёлын өвийн төвийг өргөжүүлэх тухай” 2008 оны 47-р тушаалд “Утга соёлын өвийн үндэсний төв” төрийн бус байгууллагыг Соёлын өвийн төвд нэгтгэхийг тус тус заасан.

Энэхүү шийдвэрийг хэрэгжүүлэхтэй холбогдуулан Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны

сайдын 2008 оны 125-р тушаалаар Соёлын өвийн төвийн дүрэм шинэчлэн батлагдсаны дагуу тус төв нь 2009 оноос шинэ бүтэц, зохион байгуулалттайгаар үйл ажиллагаагаа явуулж эхэллээ.

ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

Соёлын өвийн төв нь “Биет соёлын өвийг хамгаалах”, “Биет бус соёлын өвийг хамгаалах”, “Соёлын өвийг хамгаалах, сэргээн засварлах” гэсэн үндсэн 3 хэлтэс, Захиргааны албатай болсноор бүтэц, бүрэлдэхүүн өргөжин, чиг үүрэг нь нэмэгдэж байгаа юм.

Биет соёлын өвийг хамгаалах хэлтэс нь музейн үзмэр, олдвор, эд өлгийн зүйл зэрэг түүх, соёлын хөдлөх дурсгал болох эртний булш хиргисүүр, хадны зураг, бичээс сүм хийд зэрэг түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалыг бүртгэн баримтжуулж соёлын өвийн улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээллийн санг бүрдүүлэн ажилладаг.

Соёлын өвийн улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээллийн сан байгуулагдсан цагаас эхлэн Соёлын өвийг хамгаалах тухай хуулийн заалтыг хэрэгжүүлэн өмчийн хэлбэр харгалзахгүйгээр Монгол Улсын соёлыг өвийг бүртгэн баримтжуулах, бүртгэл-мэдээллийн сан бүрдүүлэн, “Монгол Улсын нутаг дахь түүх, соёлын дурсгал” лавлах толь бичиг зохиох ажил (1998 он), “Түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалыг хамгаалах, сэргээн засварлах үндэсний хөтөлбөр” (1999-2005 он), “Түүх, соёлын дурсгалт зүйлийг бүртгэн баримтжуулах” хөтөлбөрт ажил (2001-2004 он) зэрэг олон арван ажлуудыг хийж гүйцэтгэсэн. Сүүлийн жилүүдэд улсын хэмжээнд бүртгэл-мэдээллийн сангийн тогтолцоог сайжруулж, соёлыг өвийг уг санд бүртгэх ажлыг эрчимжүүлэх зорилгоор Монгол Улсын Засгийн газрын 2005 оны 244-р тогтоолоор батлагдсан “Үндэсний соёлын өвийн мэдээллийг тоон системд оруулан хадгалах хөтөлбөр”-ийг хэрэгжүүлэн ажиллаж байна.

Хөтөлбөрт улс, аймгийн музей, улсын төв номын сан, зарим эрдэм шинжилгээний байгууллага зэрэг нийт 35 байгууллага хамрагдаж байгаа юм. Хөтөлбөрт хамрагдсан байгууллагуудыг соёлын өвийг бүртгэх бүртгэлийн програм, бүртгэл хийх компьютер, түүний дагалдах хэрэгсэл, үзмэр, эд өлгийн зүйлийн гэрэл зургийг авах гэрэл зургийн хэрэгслээр

бүрэн хангаж, интернет сүлжээнд холбосон нь шат, шатны бүртгэл-мэдээллийн сангийн тогтолцоог сайжруулж, бүртгэлийн ажлын эрчимжүүлэн мэдээллийг түргэн шуурхай солилцох, соёлын өвийн бүртгэл-мэдээллийн улсын нэгдсэн сүлжээг бий болгоход чухал алхам болж байгаа юм.

Энэхүү хөтөлбөртэй уялдуулан 2008 оноос эхлэн “Түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалт зүйл болох булш, хиргисүүр, хадны зураг, бичээс, хөшөө чулуу, сүм хийд, түүний үлдэгдэл, эртний хотын туурь, түүхт овоо суврага зэргийг бүртгэн тоолох” ажлыг (2008-2015) хийж гүйцэтгэж байна. Түүнчлэн “Түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалыг хамгаалах, сэргээн засварлах үндэсний хөтөлбөр” (2008-2015)-ийг үргэлжлүүлэн хэрэгжүүлж байгаа билээ.

Биет бус соёлын өвийг хамгаалах хэлтэс нь 1997 онд “Утга соёлын өвийн үндэсний төв” төрийн бус байгууллагын статустайгаар байгуулагдан монголчуудын утга соёлын уламжлалт өвийг хамгаалах, судлаж, сурталчлах, дуу, дүрс бичлэгээр баримтжуулж, өвлөн тээгч билиг авьяастнуудыг судлан тогтоож, эрдэм авьяасыг нь хойч үед уламжлуулахад “Монголын ам өвийг дуу дүрс бичлэгээр баримтжуулах” цуврал төсөл (1999-2003 он), Монгол Улсын Засгийн газраас баталсан “Ардын уламжлалт урлагийг дэмжих үндэсний хөтөлбөр”, “Морин хуур-уртын дуу” хөтөлбөр монголчуудын оюун соёлын ховор, хосгүй үзэгдэл морин хуур (2003 он), уртын дуу (2004 он)-г “Хүн төрөлхтний аман болон соёлын биет бус өвийн шилдэг дээжсийг тунхаглах” ЮНЕСКО-гийн хөтөлбөрт нэр дэвшүүлж, холбогдох тодорхойлолт, материалыг бүрдүүлэх зэрэг зорилго чиглэлтэй цуврал үйл ажиллагааг БСШУЯ, Олон улсын холбогдох байгууллагуудтай нягт хамтран хэрэгжүүлсэн.

Утга соёлын өвийг баримтжуулах төслийн явцад хуримтлуулсан дуу, дүрс бичлэгийн сан хөмрөг, судалгааны хэрэглэгдэхүүнийг төрийн өмчид

шилжүүлэн, биет бус соёлын өвийн улсын бүртгэл-мэдээллийн сан бүрдүүлэх, хамгаалах, судлан сурталчлах, ирээдүй хойч үеийнхэнд уламжлуулан өвлүүлэхэд чиглэсэн дэс дараатай арга хэмжээг хэрэгжүүлэх зорилт тавин ажиллаж байна.

Соёлын өвийг хамгаалах, сэргээн засварлах хэлтэс нь музейн үзмэр, археологийн олдворыг хадгалж хамгаалах, бэхжүүлэх, сэргээн засварлахаас гадна сүүлийн жилүүдэд хээр хөдөө орших хөшөө чулуу, хадны зураг, бичээс, дурсгалт уран барилгын ханын зураг, чимэглэлийн ажлыг сэргээн засварлах чиглэлээр мэргэшин Улаанбаатар хотын Дарь эхийн сүмийн үүдний 2 ширхэг чулуун баганын бэхжүүлэлт (2003 он), Эрдэнэ зуу музейн Гол зуугийн “Мянган бурхны орон”-ы сэргээн засварлалт (2004 он), Улаанбаатар хотын Гачуурт, Их тэнгэрийн амны хадны зосон зургийн хамгаалалт (2004 он), Монголын үндэсний музейн “Шонх таван толгойн” хүн чулуун хөшөөний хуулбар (2005 он), Эрдэнэ зуу музейн Зүүн зуугийн ханын зурагны сэргээн засварлалт (2006 он)-ын ажил зэрэг манай орны томоохонд тооцогдох түүх, соёлын дурсгалуудыг сэргээн засварлах, бэхжүүлэн хамгаалах ажлуудыг хийж багагүй дадлага, туршлагатай болсон.

Түүх, соёлын дурсгалт зүйлийг хамгаалах, сэргээн засварлах арга зүй боловсруулах, техник технологийн шинэчлэлт хийх, олон улсын арга туршлагаас судлах, сэргээн засварлагч нарыг мэргэшүүлэн сургахад БНХАУ, Турк, Солонгос, Япон, АНУ зэрэг орны мэргэжил нэг байгууллагатай хамтын үйл ажиллагаа, харилцаагаа хөгжүүлж байна.

Соёлын өвийн төвийн бүтэц, зохион байгуулалтыг оновчтой болгон өөрчлөн, үйл ажиллагааг нь өргөжүүлсэн нь соёлын өвийг цогц байдлаар хадгалж хамгаалах төрийн бодлогыг хэрэгжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой алхам болж байна.

СОЁЛЫН ӨВИЙН ТӨВИЙН 2009 ОНД ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

НЭГ. Соёлын өвийг хамгаалах, улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээллийн сан бүрдүүлэх, мэдээлэх үйлчилгээ:

- Соёлын өвийн улсын бүртгэл-мэдээллийн санг бүрдүүлэх, уг санд бүртгэх журмыг шинэчлэн батлуулна.
- “Үндэсний соёлын өвийн мэдээллийг тоон системд оруулан хадгалах хөтөлбөр”-ийн хүрээнд улс, аймгийн музейгээс бүртгэн баримтжуулсан үзмэрийн талаарх дэлгэрэнгүй мэдээлэл, хэрэглэгдэхүүнийг графикийн дагуу хүлээж авч, дижитал мэдээллийн сан бүрдүүлэх;
- Биет бус соёлын өвийн улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээллийн сан бүрдүүлэх, биет бус соёлын өвийг хамгаалах үйл ажиллагааны төлөвлөгөө боловсруулах;
- Яаралтай хамгаалах шаардлагатай биет бус соёлын өвийн Үндэсний жагсаалтыг боловсруулах;
- Биет бус соёлын өвийн төлөөллийн Үндэсний жагсаалт боловсруулах;
- Монголын ардын уламжлалт Хөөмэйг хүн төрөлхтний биет бус соёлын өвийн төлөөллийн жагсаалтад оруулахад бэлтгэх ажлыг хангах;
- Урианхайн цуур, монгол туулийг Яаралтай хамгаалах шаардлагатай биет бус соёлын өвийн жагсаалтад оруулах бэлтгэл ажлыг хангах;
- Түүх, соёлын хосгүй үнэт 286 дурсгалт зүйлийн жагсаалтад буй гэрчилгээ олгогдоогүй 55 дурсгалд “Хосгүй үнэт зэрэглэл”-д батлагдсны гэрчилгээ олгох;
- Улс, аймгийн музейн сан хөмрөгийн улсын тооллогын мөрөөр авах арга хэмжээг хэрэгжүүлэх;
- Дорнод, Дорноговь, Говь-сүмбэр аймгийн нутаг дэвсгэрт үл хөдлөх дурсгалын бүртгэл тооллого, судалгаа хийх.

ХОЁР. Түүх, соёлын дурсгалт зүйлийг сэргээн засварлах үйлчилгээ:

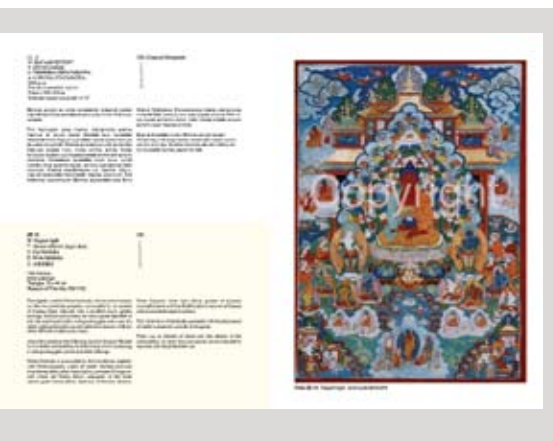
- Улс, аймгийн 12 музейн 161 ширхэг үзмэрийг бэхжүүлэх, сэргээн засварлах;
- Монголын уран зургийн галерейн 200 ширхэг уран зургийг утаа тортогний бохирдлоос цэвэрлэх;
- Сүхбаатар аймгийн Онгон сумын Таван толгойн хүн чулуунд бэхжүүлэлт, сэргээн засварлалт хийх;
- Булган аймгийн Сайхан сумын Моюунчурын гэрэлт хөшөөг Улаанбаатар хотод нүүлгэн шилжүүлэх;
- Хэнтий аймгийн Батширээт сумын Рашаан хадны дурсгалд бэхжүүлэлт, сэргээн засварлалт, бүртгэн баримтжуулалт хийх;
- Хэнтий аймгийн Баянхутаг сумын Сэрвэн хаалганы дурсгалыг авран хамгаалах, бэхжүүлэх, сэргээн засварлах, бүртгэн баримтжуулалт хийх;
- Дорнод аймгийн Халх гол сумын Их бурхант дурсгал, Дорнод аймгийн Цагаан-Овоо сумын Хэрлэн барс хотын дурсгал, Архангай аймаг, Ихтамир сум, Алтан сандал уулын буган чулуу, Булган аймаг, Баян-Агт сум, Шивээт-Улааны дурсгал, Архангай аймаг, Чулуут голын хадны зураг, Архангай аймаг, Их тамир сум, Тайхар чулуун дурсгалд танилцуулга чулуун самбар босгох.

ГУРАВ. Хамтын ажиллагаа:

- 2009 оны 3 дугаар сард АНУ-ын Виллямстоуны уран зураг сэргээн засварлах төвд 2 сэргээн засварлагчийг дадлагажуулах;
- 2009 оны 6 дугаар сард Японы Дошиша их сургуультай хамтран хадны зураг, хөшөө чулуу, музейн үзмэрийг 3-н хэмжээст дижитал технологиор бүртгэн баримтжуулах чиглэлээр ажиллах;
- 2009 оны 8 дугаар сард Японы Токио хотын Соёлын өвийг хамгаалах Үндэсний судалгааны хүрээлэнтэй хамтран Хэнтий аймгийн Рашаан хад, Сэрвэн хаалганы дурсгал хөшөө чулуу сэргээн засварлах, бүртгэн баримтжуулахаар тус тус төлөвлөхөө.

ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

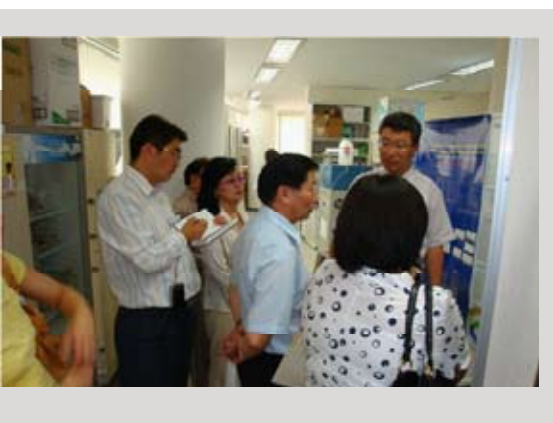
ГАДААД ХАРИЛЦАА, ХАМТЫН АЖИЛЛАГАА

2003-2009 оны хооронд Англи дахь Төвдийн сангаас хэрэгжүүлж буй “Буддизм Монголд” хөтөлбөрийн хүрээнд Монгол Улсын Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны яам, Төвдийн сангийн хооронд байгуулсан гэрээний дагуу монголын 5 музейд хадгалагдаж буй 450 орчим ширхэг бурханы шашны урлагийн дэлгэмэл бүтээлийг багтаасан “Монголын бурханы шашны урлаг” I боть гэрэл зургийн цомгийг 2009 оны 9 дүгээр сард хэвлэж олон нийтэд хүртээх гэж байна.

2008 онд 4 дүгээр сарын 17-ны өдөр Боловсрол, соёл шинжлэх ухааны яам, Соёлын өвийн төв, Монголын урлагийн зөвлөл, АНУ-ын Виллямстоуны уран зураг сэргээн засварлах төвийн хооронд байгуулсан “Санамж бичиг”-ийн дагуу уран зураг сэргээн засварлах чиглэлээр тус төвийн уран зураг сэргээн засварлагч Г.Соёл-Эрдэнэ, Д.Нямдорж нар 2009 оны 3 дугаар сард АНУ-д дадлагажих ажил, сургалтанд хамрагдав.

2006 оны 11 дүгээр сарын 07-ны өдөр БНСУ-ын Соёлын өвийг Удирдах газар газар болон БСШУЯ-ны хоорондын хамтран ажиллах “Санамж бичиг”-ийн дагуу 2008 оны 6 дугаар сард БСШУЯ-ны Төрийн нарийн бичгийн даргын ахалсан баг Солонгос улсад айлчлан соёлын өвийг хамгаалах, хамтран ажиллах чиглэлээр уулзалт зохион байгуулав.

БСШУЯамны Соёл Урлагийн газар болон Японы Токио хотын Соёлын өвийг хамгаалах Үндэсний судалгааны хүрээлэнгийн хооронд 2008 оны 9 дүгээр сарын 09-ний өдөр байгуулсан “Санамж бичиг”-ийн дагуу биет болон биет бус соёлын өвийг хамгаалах чиглэлээр чадварлаг боловсон хүчин бэлтгэх, тодорхой дурсгалт газрыг хамгаалах, сэргээн засварлах чиглэлээр хамтран ажиллахаар болов.

Б.Алтансүх

Биет соёлын өвийг хамгаалах хэлтсийн програмист

МЭДЭЭЛЛИЙН ТЕХНОЛОГИЙН ЗАРИМ НЭГ ЗӨВЛӨМЖ

“Үндэсний соёлын өвийн мэдээллийг тоон системд оруулан хадгалах хөтөлбөр”-ийн хүрээнд музейнүүдэд суурилуулсан програм, техник тоног төхөөрөмжийн жишээн дээр

Мэдээллийн технологи асар хурдацтай хөгжиж буй энэ үед ажиллаж амьдарч буй та бид мэдээллийн технологийн ололт амжилтуудыг ажил, амьдралдаа өргөнөөр хэрэглэж ашиг тусыг нь мэдэрсээр ирсэн билээ. Техник технологи хурдацтай хөгжихийн зэрэгцээгээр бидэнд цаг үеэсээ хоцролгүй мөр зэрэгцэн алхахын тулд мэдээллийн технологийн мэдлэгээ улам бүр нэмэгдүүлэх шаардлага алхам тутам тулгарсаар байна. Бид энэхүү сэтгүүлээрээ дамжуулан мэдээллийн технологийн зөвлөмжүүдийг

цуврал болгон танд хүргэж байх болсондоо баяртай байна. Энэ дугаарт “Үндэсний соёлын өвийн мэдээллийг тоон системд оруулан хадгалах хөтөлбөр”-ийн хэрэгжилтийг эрчимжүүлэх зорилгоор хөтөлбөрт хамрагдсан байгууллагууд Соёлын өвийн улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээллийн санд хэрхэн бүртгэл дамжуулах, бүртгэлийн “RCH” програмтай ажиллах, Canon 400D дижитал гэрэл зургийн аппараттай хэрхэн ажиллах талаар зөвлөмжүүдийг хүргэж байна. Дараагийн дугаарт www.monheritage.mn домэйн

тулгуурласан албан ёсны и-мэйл хаягийг хэрхэн Microsoft outlook програмтай холбож өдөр тутам, хамгийн хялбараар хэрхэн и-мэйлээ шалгах талаар болон бусад зөвлөмжийг хүргэх болно. Уг сэтгүүл дээр тавигдсан болон бусад мэдээллийн технологийн зөвлөмж, гарын авлагуудыг манай веб хуудсанд зочлон үзэж болно.
<http://www.monheritage.mn/news/help.aspx>

СОЁЛЫН ӨВИЙН УЛСЫН НЭГДСЭН БҮРТГЭЛ-МЭДЭЭЛЛИЙН САНД БҮРТГЭЛ ДАМЖУУЛАХ ТУХАЙ

1. Музейн ажилтан соёлын өвийн бүртгэлийн “RCH” програм дээр бүртгэлийн бүрдүүлэлтийг зааврын дагуу үнэн зөв, бүрэн хийж програмын **интернэт-ээр дамжуулах** командыг ашиглан тухайн улиралд дамжуулбал зохих бүртгэлийг интернет-ээр Соёлын өвийн УНБМСанд дамжуулна. Үзмэрийн зургийг студийн гэрлийг ашиглан гэрэл зургийн аппаратны /Canon 400D/ хуваарь буюу 3888*2592 pixel-ийн нарийвчлалтайгаар авсан байх шаардлагатай. (Бүртгэлийг интернет-ээр дамжуулахад бүртгэлийн зураг дамжигдахгүй бөгөөд зөвхөн текст мэдээлэл дамжигдана).

2. Интернэтээр ирүүлсэн бүртгэлийг зөвхөн урьдчилсан байдлаар ирүүлсэн гэж үзэх бөгөөд УНБМСанд мэргэжилтнүүд хянан үзээд зөвлөмжийг тухайн музейн албан ёсны и-мэйл хаягаар явуулна. (<http://webmail.monheritage.mn>)

3. Ирүүлсэн зөвлөмжийн дагуу музейн ажилтан бүртгэлийг засварлаад бүрэн болсон бүртгэлүүдийг бүртгэлийн програмын **CD/DVD-ээр илгээх** командаар CD/DVD-нд буулган баталгаат шуудангаар СӨТ-рүү явуулна. (CD/DVD-нд бичиж илгээх болон архивлахад тухайн бүртгэлийн зургууд автоматаар CD/DVD-нд бичигдэх болно)

4. УНБМСанд эцсийн байдлаар илгээсэн бүртгэлүүдээ бүртгэлийн програмын **CD/DVD-нд архивлах** командаар CD/DVD-нд буулгаж өөрийн байгууллагын архивт хадгална. Мөн цаасан дээр хэвлэж хадгална. Ингээд бүртгэл компьютерийн хард дискэн дээр буюу бүртгэлийн програм дээр 1%, цаасан дээр буюу хэвлэмэл байдлаар 1%, CD/DVD дээр 1% нийт 3% хадгалагдах бөгөөд бүртгэлийн аль нэг хувь устаж үгүй болсон тохиолдолд нөгөө хувиас бүртгэлийг нөхөн бүрдүүлэх боломжтой болох юм.

БҮРТГЭЛИЙН “RCH” ПРОГРАМТАЙ ХОЛБООТОЙ ЗӨВЛӨМЖҮҮД

1. Бүртгэлийн програмд оруулсан зургууд компьютерийн D дискэн дотор **TreasureArchive** фолдер доторх тухайн музейн код бүхий фолдер доторх **Pictures** фолдер дотор тухайн бүртгэлийн код бүхий фолдерт автоматаар хуулагдан хадгалагдана. Хэрэв D диск дүүрвэл дараагийн хатуу диск (буюу E, F, G ...) дээр **TreasureArchive** фолдерийг автоматаар үүсгэн дээрхтэй адилаар зургийг хуулж хадгалах болно. TreasureArchive фолдер ямагт өөрчлөлт хийх эрхтэйгээр share-лэгдсэн байх ёстойг анхаарна уу! (Тохиргоог зургаар харуулав)

2. Бүртгэлийн програмын мэдээллийн бааз нь **C:\Program Files\ANDROMEDA\rch\data** фолдер дотор хадгалагдана. Хэрэв таны компьютер хэвийн ажиллахаа больсон, вирусдсэн тохиолдолд юуны өмнө уг мэдээллийн баазыг нөөц хувь хуулж авах хэрэгтэй. Баазыг хуулж авахын өмнө **Taskbar** дахь **Sql Server Service Manager** програмыг зогсоох (stop) шаардлагатай болохыг анхаарна уу!

МЭРГЭЖИЛ АРГА ЗҮЙ, МЭДЛЭГ

CANON 400D ДИЖИТАЛ ГЭРЭЛ ЗҮРГИЙН АППАРАТАЙ АЖИЛЛАХ ТОВЧ ЗААВАР

ҮЗҮҮЛЭЛТ:

- 10.1 Megapixels цэгийн нарийвчлал
- Sensor cleaning буюу линз дээр тогтсон толбыг автоматаар арилгах функцтэй
- Өндөр мэдрэмж бүхий 9 цэгээр автоматаар фокуслах боломж
- 2,5 инч LCD дэлгэц
- 3888*2592 pixel нягтаршилтайгаар зураг авах боломжтой
- 1 секундэд 3 кадр дарах боломжтой

ЗӨВЛӨМЖ:

1. Линзийг зөв сонгож хэрэглэх

Macro Lens 60mm: Татаж түлхэх функцгүй бөгөөд деталь зураг авахад илүү тохиромжтой.

Zoom Lens 28-105mm: Кадр-д багтахгүй байгаа объектийг түлхэх, хол байгаа объектийг татаж зураг авахад тохиромжтой.

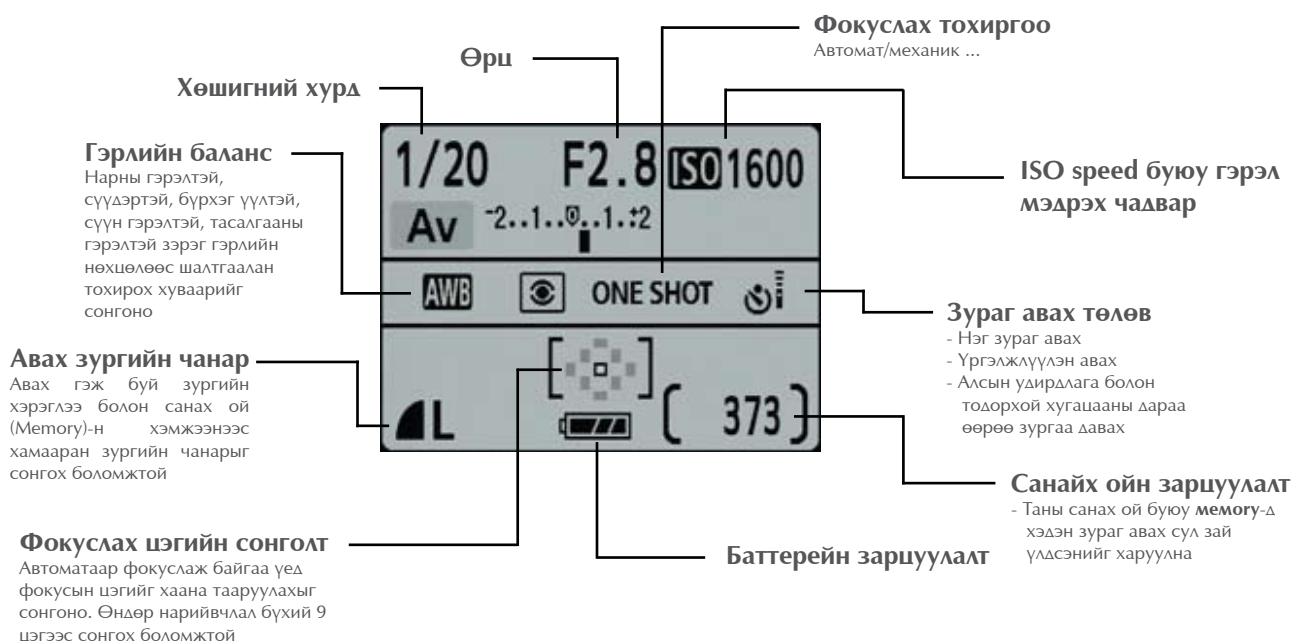
2. Авах зургийн чанар, хэмжээг тохируулах

Авах гэж буй зургийн хэрэглээ болон санах ой (Memory)-н хэмжээнээс хамааран зургийн чанарыг Menu цэсний Quality дэд цэснээс сонгоно.

- **L** - 3888*2592 pixel-ийн нягтаршилтайгаар том хэмжээний өндөр чанартай зураг дарна. (Бүртгэлийн програмд орох үзмэрийн зургийг зөвхөн энэ хувиар дээр авах ёстойг анхаарна уу!)
 - **M** - 2816*1880 pixel-ийн нягтаршилтайгаар дундаж хэмжээтэй өндөр чанартай зураг дарна.
 - **S** - 1936*1288 pixel-ийн нягтаршилтайгаар жижиг хэмжээтэй өндөр чанартай зураг дарна.
 - **L+RAW** - Хэвлэлийн эх бэлтгэл болон сүүлийн үеийн RAW өргөтгөл дэмждэг програмуудад зориулж өндөр чанартай том хэмжээтэй зураг дарна.
 - **L** - 3888*2592 pixel-ийн нягтаршилтайгаар том хэмжээний дундаж чанартай зураг дарна. (Бүртгэлийн програмд орох үзмэрийн зургийг зөвхөн энэ хувиар дээр авах ёстойг анхаарна уу!)
 - **M** - 2816*1880 pixel-ийн нягтаршилтайгаар дундаж хэмжээтэй дундаж чанартай зураг дарна.
 - **S** - 1936*1288 pixel-ийн нягтаршилтайгаар жижиг хэмжээтэй дундаж чанартай зураг дарна.
 - **L+RAW** - Хэвлэлийн эх бэлтгэл болон сүүлийн үеийн RAW өргөтгөл дэмждэг програмуудад зориулж том хэмжээтэй дундаж чанартай зураг дарна.
- (Жишээ нь: Хэрэв таны авах гэж буй зургууд өндөр нягтаршилтай байх шаардлагагүй бөгөөд санах ойн картандаа илүү олон зураг багтаах шаардлагатай тохиолдолд **■S** хуваарь дээр тавьж зураг авахад 1GB-ийн санах ойн картанд 1200ш буюу харьцангуй олон зураг хадгалах боломжтой болно. Харин **■L** хуваарь дээр тавьж авахад өндөр чанартай 213ш зураг авах боломжтой болно.)

Илүү дэлгэрэнгүйг <http://www.dpreview.com/reviews/canoneos400d/> хаягаас үзэж болно.

ТОХИРГООНЫ ДЭЛГЭЦ:

Б.Даваашэрэн

Биет соёлын өвийг хамгаалах хэлтсийн мэргэжилтэн

ХҮРЭЛ ХУТГА

Соёлт хүн төрөлхтний ахуй амьдралдаа өргөн хэрэглэж ирсэн хөдөлмөрийн багаж зэвсгийн дотор хутга чухал байр суурь эзэлнэ. Хутга нь аливаа зүйлийг огтлох, таслах хэрэгцээ шаардлагын үүднээс үүсч бий болжээ. Археологийн хэрэглэгдэхүүнээс харахад өнөөгийн монгол нутагт аж төрж байсан эртний хүмүүс дунд чулуун зэвсгийн үед болхи хийцтэй хутга хэлбэрийн зэвсгийг чулуугаар үйлдэж ахуй амьдралдаа хэрэглэж байсан ажээ. Шинэ чулуун зэвсгийн үед хүмүүс хас, цахиурын төрлийн чулууг сайтар засаж хутга үйлдэж байснаас гадна яс, мод зэргийн нэг талд нимгэн хурц иртэй жижиг чулуунуудыг эгнүүлэн зуулгаж хутга болгон ашиглаж байжээ. Эртний хүмүүс байгаль дээрээс хүрлийг гарган авч ахуй амьдралдаа хэрэглэх болсноор хутганы үүрэг зориулалт, хэлбэр хийцэд томоохон өөрчлөлт орсон байна. Тухайлбал чулуун зэвсгийн үед хутгыг аж ахуйн цомхон хүрээнд хэрэглэж байсан бол хүрэл зэвсгийн үед аж ахуй, дайн байлдаан, гоёл чимэглэлийн зэрэг зориулалтаар ашиглах болжээ.

Манай улсын томоохон музейнүүдийн (улс, аймгийн чанартай) сан хөмрөгт хүрэл зэвсгийн үед бүтээгдсэн 130 гаруй хүрэл хутга хадгалагдаж байна. Эдгээрийн дийлэнх

олонхи нь түүвэр байдлаар олдсон бол багахан хувь нь археологийн малтлага судалгааны үр дүнд илэрч олджээ.

Эдгээр хүрэл хутгануудыг ерөнхий хэлбэр төрхөөр нь

- бөгтөр мөртэй, тэгш үзүүртэй (Зураг №1)
- бөгтөр мөртэй ээтэн үзүүртэй (Зураг №2)
- шулуун мөр, үзүүртэй (Зураг №3) гэж 3 хуваадаг¹

Зураг №1

Зураг №2

Зураг №3

байна. Зарим судлаачид манай улсаас олдоод байгаа хүрэл хутгыг 10 гаруй төрөл болгон авч үздэг² тохиолдол ч бий. Ихэнх судлаачид дээр дурдсан 3 хэлбэрт хамаарах хүрэл хутгуудын холбогдох он цагийг өмнөд Сибирийн Карасукийн соёл дахь хутгуудтай ижилсэн төлөвтэйг тэмдэглэн НТӨ XIII-IV зуунд хамаатуулж³ байна.

Дээр дурдсан 3 ерөнхий хэлбэрээс гадна НТӨ XII-III зуунд холбогдуулан авч үздэг⁴ буган чулуун хөшөөнд нийтлэг дүрсэлсэн байдаг чинжаал хэлбэрийн хутга хүрэл зэвсгийн үед өргөн хэрэглэгдэж байсан бололтой байдаг. (Зураг №4)

Манай улсын аймгуудын музейд байгаа хүрэл хутганы ишний хоёр талд элдэв төрлийн хээ болон амьтны дүрсийг товойлгон болон хонхойлгож гарган чимэглэсэн нь түгээмэл байдаг. Мөн толгинд нь дан болон хос цагирган сэнж гаргахаас гадна амьтны толгой, эвэр угалз гаргаж чимэглэсэн байдаг.

МЭРГЭЖИЛ АРГА ЗҮЙ, МЭДЛЭГ

Зураг №4

Хүрэл хутга нь **үзүүр**, ир, мөр, ааг, балтаг, бариул (иш) толт гэсэн хэсгээс бүрддэг. Хутганы урд хэсгийн шувтрага, шовх этгээдийг **үзүүр**, хурцалсан эртгээдийг **ир**, ирний эсрэг талын зузаан этгээдийг **мөр**, ирний бариултай нийлэх шувтрага хэсгийг **ааг**, бариулыг мөр, ирнээс тусгаарлаж хуйд тулах төвгөр хэсгийг **балтаг**, гараар барихад зориулан гаргасан хэсгийг **бариул (иш)**, бариулын төгсгөлийн хэсгийг **толт**⁵, гэж нэрлэдэг. Зарим судлаачид бариулын хоёр талыг баруун зүүн **хацар** гэж бичсэн⁶

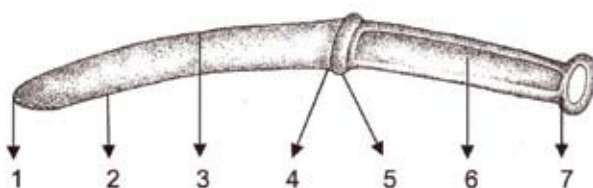
мод яс зэргийг бэхлэж барихад эвтэйхэн болгож байсан бололтой юм.

Хүрлийн үед хутганы үүрэг зориулалт олон агуулгаар баяжсан нь хутганы өөрийнх нь хэлбэр төрх өөрчлөгдөхөд нөлөөлсөн байна. Бидний дээр өгүүлсэн 3 хэлбэрийн хутганы бөгтөр мөртэй тэгш үзүүртэй хутгыг мал амьтны арьс, шир, махыг угзарч татах маягаар огтолж, зүсэхэд тохиромжтой бол шулуун мөр, үзүүртэй хутгаар аливаа зүйлийг хөрөөдөх маягаар огтолж зүсэхэд тохиромжтой

байсан бололтой байдаг. Өнөөгийн монголчуудын дунд яг ийм хэлбэрийн хутгыг уран дархан, мужаан, үйлчид хэрэглэсээр байгаа билээ. Мөн хүрэл зэвсгийн хожуу үед хүрэл хутгыг арилжааны гол хэрэглэгдэхүүн (хутган зоос гэдэг) болгон хэрэглэж байсан билээ. Монгол нутагт хүрэл зэвсгийн үед аж төрж байсан эртний нүүдэлчдийн хутгыг ийнхүү олон хэлбэрээр ашиглахад хөрш зэргэлдээ оршин байсан овог аймаг, улсуудын нөлөө багагүй үүрэг гүйцэтгэсэн нь эргэлзээгүй боловч уугуул оршин суугчдын хүрлээр хутга үйлдэн хэрэглэх бие даасан хэв маяг аажимдаа бүрэлдэн бий болж тодорхой хугацаанд бодитой оршиж байсныг үгүйсгэж болохгүй юм.

Хүрэл хутгууд нь монгол орны нутаг дэвсгэр дээр хүрэл зэвсгийн үед аж төрж байсан эртний нүүдэлчин ард түмнүүдийн ниймийн хөгжлийн талаар олон мэдээллийг бидэнд өгч чадах судалгааны чухал эх сурвалжийн нэг болно.

1. Үзүүр
2. Ир
3. Мөр
4. Ааг
5. Балтаг
6. Бариул (иш)
7. Толт

байдаг. Хүрэл хутганы ишний хоёр талд ямар нэг чимэглэлгүй ховил гаргасан байх бөгөөд энд

юм. Үүнээс гадна ишнээсээ богино ир бүхий хутгыг сийлбэр болон үйлэнд хэрэглэж

¹Дамдинсүрэн А. "Монголын зэвсгийн товч түүх" УБ., 1990. т-50

²Базарсүрэн Ж. "Чингисийн хааны цэргийн зэр зэвсэг" УБ., 2000. т-109

³Наваан Д. "Дорнод Монголын хүрлийн үе" УБ., 1975. т-114; Сэр-Оджав Н, Долгорсүрэн Д. "Дундговь аймаг хүрлийн үед" УБ., 1964. т-21

⁴Цэвээндорж Д, Баяр Д, Цэрэндагва Я, Очирхуяг Д. "Монголын археологи" УБ., 2002. т-107

⁵Цэвэл Я. "Монгол хэлний товч тайлбар толь" УБ., 1966. т-616, 306, 345, 11, 71, 77, 538

⁶Сэр-Оджав Н, Долгорсүрэн Д. "Дундговь аймаг хүрлийн үед" УБ., 1964. т-15; Эрдэнэбаатар Д. "Монголын үндэсний түүхийн музейн сан хөмрөгт хадгалагдаж буй хүрэл эдлэлүүд" Музей судлал. УБ., 2001. т-7

С.Юндэнбат

Биет бус соёлын өвийг хамгаалах хэлтсийн дарга

УРИАНХАЙ ЦУУР

Цуур бол монголчуудын эртний өвөг хөгжмийн нэг бөгөөд XX зууны эцэс гэхэд Алтайн урианхай ястны дунд цөөн хүний хүрээнд өвлөгдөн үлдсэн, эдүгээ мартагдаж гээгдэхийн босгонд тулсан хөгжмийн зэмсэг юм.

Угсаатны хөгжмийн нэрт судлаач Ж.Бадраа хөөмэй, цуур, исгэрээ, хэл хуурыг өгүүлэхийн эрхтний шүтэлцээт урлагийн ай савд хамааруулан ангилсан. Энэ нь өгүүлэхүйн эрхтэн хөгжмийн зэмсгийн үүрэг гүйцэтгэж буй, эсвэл эдгээр эрхтэн нь хөгжмийн зэмсэгтэй хавсран нэгдэж, тэр зэмсгийн аль нэг эд ангийг орлож буй тэр онцлох шинжийг нь харгалзан үзсэн оновчтой шийдэл бөгөөд өөр бусад ард түмний ардын билэгт тэр бүр байдаггүй өвөрмөц ангилал.

Өгүүлэхүйн эрхтний шүтэлцээт урлаг нь монголчуудын хөгжмийн урлагийг бүтээж эзэмших явцад гарсан гайхамшигтай үзэгдлийн нэг.

Байгалын гоо сайхныг ухаарч, сонин сайхан дуу чимээг нь бишрэн гайхаж, даган дуурайхад шилжсэн нь хөгжим үүсэх шалтгаан нөхцөл болсон. Эйвэн голын урсгалыг дуурайж хөөмэй цуур үүссэн гэсэн домогтой. Эйвэн голын усны чимээ шуугиан, боргио харгиа сонин содон хөг аялгууг юугаар дүрслэх вэ? (холоос нэг өөр, ойроос нэг өөр, их устайдаа нэг өөр, бага устайдаа нэг өөр) уулын салхины исгэрээ, нуурын зэгсний шивнээг юугаар дүрслэх вэ? Юуны өмнө өөртөө бэлэн байгаа өгүүлэхийн эрхтэнийг ашиглаж, хөөмэй (эрхтэн), цуур, исгэрээ (уруул, шүд, тагнай) г.м

Хүн төрөлхтний хөгжмийн үүсэл, иш гарвал эндээс эхтэй байж болох юм. Өмнөд хөршийн түүх сурвалжид эртний хүннү нар модон цуураар хөгжимддөг байсан тухай тэмдэглэсэн зүйл цөөнгүй бол Төв аймгийн Алтанбулаг сумын “Морин толгой” хэмээх газарт Доктор Цэвээнжавын удирдан хийсэн археологийн малтлагаар Хүннүгийн үед холбогдох ясан хэл хуур олдсон зэргээс үзвэл өгүүлэхийн эрхтний шүтэлцээт урлаг нь нэн эртний гаралтайг нотлож байна.

Өгүүлэхүйн эрхтний шүтэлцээт урлаг нь газар дэлхий, уул усны эзэд, савдаг шивдэг, лус найман аймагтай хүмүүн бусын авиа, дуу эгшгээр харьцах гэсэн байгаль шүтэх эртний шүтлэгийн итгэл үнэмшлээс улбаатай үзэгдэл юм.

Гэхдээ аяндаа буй болоогүй. Ухамсар зорилготойгоор удаан хугацаанд чармайн оролдож байж бүтээсэн сод туурвил мөн.

Цуур Алтайн их уулсын ар өврөөр нутаглагч эртний нүүдэлчдийн дунд үүсч буй болсон нь тохиолдолын хэрэг бус (Урианхайд 3 нүхтэй цуур, казахд 4 нүхтэй сыбызга гэж буй). Нүүдэлчид цаг ямагт байгальд ойрхон байж, байгальтай харьцаж, эцэг тэнгэр, этүгээн эхтэй “ярилцаж”, уул усны эздийг аргадаж, тэдэнтэй тэрслэх гэж бус зохицож амьдрах орь хүслэнг олон үеийн турш тээж, уламжилж ирсэн. Байгальд хандах, түүнтэй харилцах арга эвийг хайж, сэтгэн бодож, сэдэж

тунгаасны үр шим, байгальтай өөрийнх нь хэлээр ярилцах гэсэн оролдлогын эртний улбаа гэж үзэж болох ардын билэгийн сонирхолтой төрөл зүйл бол цуурын урлаг юм.

Цуурыг хонхруус, цооргоно, гишүүний иш, балчиргана зэрэг модлог үет ургамлын гуурс ишээр хийдэг. Энэ бол цуурын энгийн төсөр бөгөөд эртний хийц юм. Зун, намрын цагт эзгүй хээр яваа малчин, анчин хэн боловч цооргоны иш ашиглан ийм цуурыг хоромхон зуур түвэггүй урлах боломжтой. Ийм цуур хийхэд хялбар хэрнээ эдлэхэд хэврэг. Нэгэн удаагийн хэрэглээ, нэгэн өдрийн аяыг даах төдий. Иймээс цуурыг жилийн аль ч улиралд хийж хэрэглэх боломжтой, эдэлгээ сайтай, бөх бат болгох нийгмийн шаардлага аяндаа гарсан байна. Эдүгээ цуурыг урлахад харгай (хар мод) юм уу цагаан бургасыг ширхэгийн дагуу цуулж, хоёр хэсэг болгоод, хэсэг тус бүрийн голоор ховил гаргаж, түүнийгээ хавсран нааж гуурс болгоод, завсар зай гаргахгүйн тулд гадуур нь хонины улаан хоолойн хальсийг битүү углах зэрэг нарийн чимхлүүр арга технологи хэрэглэх болсон нь цуур урлалын хөгжлийн зүй ёсны үр дүн юм.

Алтайн урианхайчууд явдал замд цуурыг мориныхоо сүүлний дотор зүүж, агуулж явдаг нь хөгжмийн эл зэмсгийг эвдлэхгүй байж, эдэлгээг

МЭРГЭЖИЛ АРГА ЗҮЙ, МЭДЛЭГ

Ховд аймгийн Дуут сумын алдарт цуурч
Паарайн Наранцогт удмын цуурчид,
Фото зургийг Ю.Болдбаатар

2006 онд Утга соёлын өвийн төвд зохиогдсон
Цуурын сургалт. Фото зургийг С.Юндэнбат

Алдарт цуурч Паарайн Наранцогт агсаны
ач Буяндэлгэрийн Наранбат. Фото зургийг
Ю.Болдбаатар

уртасгах шалгарсан арга юмсанж. Энэ нь бас Алтай нутгийн нүүдэлчид эрт үеэс агт морио унаж хол ойр явах, ан гөрөө хийх, хээр хэцээр зорчихдоо цуур хөгжмөө гарын дор авч явдаг, хүссэн цагтаа цуурдан байгаль хүн хоёрын харилцах сэтгэлийн далд нэгэн сэжим болж байсны гэрч нотолгоо гэж үзэж болно.

Урианхайн цуур гурван даралттай. Цуурын нэг үзүүрээс 4 хуруу зайд баруун гарын долоовор хуруугаар дарах зориулалттай анхны нүхийг, түүнээс 3 хуруу зайд баруун гарын эрхий хуруугаар дарах хоёр дахь нүхийг, түүнээс дахин 4 хуруу зайд зүүн гарын долоовор хуруугаар дарах 3 дахь нүхийг тус тус цоолно. Түүнээс нэг төө, мухар сөөм хэмжээд цуурын үлээх үзүүр буюу амгайг гаргана. Цоолох нүхний хэмжээ нь мөлхөж байгаа балчир хүүхдийн гарын хурууны хумсны толионы хэр байна.

Цуур ийнхүү гуравхан нүхтэй. Цуураас гарах дөрөвхөн өрөг (H, cis, dis, fis; h, cis1, dis1, fis1) дуу бүтэн оруулахад хүрэлцээгүй мэт боловч уул усны чимээ шуугиан, байгаль дэлхийн өнгө үзэсгэлэн, адгуус амьтны дүр байдлыг дүрслэх тал дээр 12 эгшгийн зохиролыг (chromatic) бүрэн агуулсан орчин цагийн боловсронгуй зэмсгээс илүү юү гэхээс дутуугүй. Цуурын аялгуу уран яруу чимэглэл (melisma), дан давхар цохилго, нугалаа хугалаа (vorschlag) ихтэй.

Цуурын уламжлалт урын сан нь зориулалтын хувьд хөндлөнгийн хүн, үзэгч сонсогчид гэхээсээ хүн өөрөө өөртөө, хүн байгальд хандсан өнгө аяс бүхүй байдаг. Алтайн эзнийг аргадаж, ангийн хишиг гүйх, байгаль дэлхийн өнгө үзэсгэлэн, уул усны чимээ,

мал, амьтны зан аалийг дүрслэн хөгжимдөх нь цуурын уламжлалт урын сангийн үндсэн шинж юм. Цуурын урын санг утга агуулга, дүр дүрслэлээр нь дараах гурван ангилалд хувааж болно. Үүнд:

1. Уул усны чимээ шуугиан, гоо үзэсгэлэнг дүрсэлсэн: “Эйвэн голын урсгал”, “Алтайн магтаал”, “Уул усны цуурай” г.м;

2. Ан амьтны ааш зан, дүр байдлыг илтгэсэн: “Жороо мажаалай”, “Хар хурын (шувуу) наадгай” г.м;

3. Агт морь, атан тэмээний алхаа гишгээг дүрсэлсэн, буянт малаа энэрэн хайрлах агуулга бүхий домог, түүхийг өгүүлсэн: “Балчин хээрийн явдал”, “Өрөөлт шархал морин”, “Соёг саарал”, “Сариг цагаан ингэ”, “Бээжин шар ат” г.м;

Цуурдахдаа цуурын нэг үзүүрийг (амгай) шүдээр тулан үлээж исгэрэх авиа гаргахын сацуу хоолойн шахалтаар хөөмэйлөх мэт дэвсгэрлэсэн өнгө давхар эгшиглүүлдэгээрээ өвөрмөц содон. Эдгээр гайхамшигт шинжийг агуулснаараа цуур нь хүн төрөлхтний аман болон биет бүс өвийн давтагдашгүй бөгөөд ховор хосгүй төрөл ангилалд хамаарч, “Дэлхийн чихийг дэлдийлгэх” шид увидасыг шингээж чадсан зэмсэг гэж хэлж болно. Цуур бол хүн төрөлхтний соёлд нүүдэлчдийн оруулсан нэгэн зүйл хувь нэмэр мөн.

Б.Мягмарсүрэн, О.Оюунчимэг

Соёлын өвийг хамгаалах, сэргээн засварлах хэлтсийн сэргээн засварлагчид

АРХЕОЛОГИЙН ОЛДВОРЫН ДЭЭЛНИЙ СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАЛТ

Дээл

Монголын үндэсний музей

Хэмжээ: өндөр-128 см, өргөн-110 см

Үзмэрийг хүлээж авах үеийн байдал:

XIII зууны үед хамаарах монгол үндэсний дээлийг Хэнтий аймгийн Дэлгэрхаан сумын Хэрлэнбаян-Улаан уулын Бухан хошуу гэдэг газрын уулын орой дээрхи тоногдсон булшнаас 2003 онд Монголын үндэсний музейн хайгуул судалгааны багийнхан олж илрүүлснийг 2005 онд Соёлын өвийн төвийн Сэргээн засварлах урланд сэргээн засварлажээ.

Анх дээлийг сэргээн засварлахаар хүлээн авахад хэдэн дээл байгаа нь мэдэгдэхгүй

хоорондоо барьцалдан наалдсан байлаа.

Тэдгээрийг хооронд нь салгахад тус бүрдээ загвар, ур хийц, өнгө, торгоны хээ зэрэг нь харилцан адилгүй өөр хэв маягтай

3 дээл байсан бөгөөд тус бүрийг нь технологийн дагуу сэргээн засварласан.

Энд дурьдаж буй дээлний онцлог нь ташуу захтай, урт ханцуйтай, бэлхүүсээрээ нягт нямбай нэгэн жигд хэмнэлээр хунисан хуниастай өргөн дэрэвгэр хормойтой. Энгэр, мөр, нуруу, сум, ханцуйны үзүүр, бугалга, хормойгоор угалзан хээг зээгт наамлаар маш нарийн ур хийцтэйгээр урлажээ. Бэлхүүсээр нь 20 см орчим өргөнтэйгээр зээгт наамлын утсан зээгийг зэрэгцүүлэн оёсон. Баруун талдаа гурван бүчтэй, зүүн тал нь хормойноос бүсэлхий хүртлээ оноотой ажээ.

Дээл нь бохирдол ихтэй, хурц үнэртэй, даавуун материалын уян хатан чанар алдагдан өгөршиж муудан, дээлний 40% нь устаж үгүй болжээ. Өнгө нь гандаж нэг өнгөтэй болсон байсан.

Сэргээн засварлалтын явц:

Дээл тус бүрийг нэг, нэгээр нь салгаж авсны дараа 50% этилийн спиртийн уусмалд хийж ариутгаж

Зүүн гар талаас сэргээн засварлагч О.Оюунчимэг, Б.Мягмарсүрэн нар

халдваргүйжүүлсэн.

Дараа нь хэсэг тус бүрээр нь тусгайлан бэлдсэн хоёр торны завсар хавчуулан нэрмэл ус, бөс даавуун эдлэлийн зориулалт бүхий хүчилгүй угаалгын шингэнээр (hospotanT) угааж цэвэрлэв.

Угааж цэвэрлэсний дараа хэсэг тус бүрээр нь зориулалтын ус чийг сайн шингээдэг (blothing paper) цаасан дээр тавьж, хатаж

үрчийснийг тэгшилж тэнийлгэхийн тулд дээр нь хавтгай шил тавьж хатаасан.

Оёлын засвар

Дээлний материал нь маш эмзэг болсон тул цаашид хавтгай дэлгэсэн байдлаар хадгалах нь зохимжтой юм. Иймээс жааз хүрээнд даавуу тэлж татаад түүн дээрээ дээлээ дэлгэж технологийн дагуу хол, хол зайтай даавуун

ТҮҮХ, СОЁЛЫН ДУРСГАЛЫН СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАЛТ

Сэргээн засварласны дараах байдал

утсаар даруулан оёж бэхлэн, тусгайлан бэлдсэн зөөлөвч бүхий планшет дээр байрлуулсан.

Дээлний зах, ханцуй, суга, бүсэлхий, ташаа зэрэг нь хурц ирмэгээр нуглагдсан байдаг тул удаан хугацаагаар хадгалахад нугалаасаар урагддаг. Иймээс уг ирмэгүүдийг зөөллөж тэнийлгээд дахин нугалаа үүсэхээс сэргийлж дээлний дотуур зөөлөвч хийж өгсөн. Мөн их биеийг хоорондоо хавиралдан наалдаж гэмтэхээс

сэргийлэн, тусгаарлах зорилгоор нимгэн цагаан даавуу хавчуулсан.

Дээлийг оёж бэлэн болсоны дараа тээвэрлэлт, цаашдын хадгалалтын явцад бутарч, үйрч унахаас сэргийлж, хамгаалалтын зөөлөн тороор гадна талаас нь жигд бүрж оёсон.

НАРТЫН ХАДНЫ АГУЙН ОРШУУЛГЫН ЭД ӨЛГИЙН ЗҮЙЛСИЙН СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАЛТ

Эртний монголчуудын үхэгсдээ оршуулах зан үйлийн өвөрмөц нэг хэлбэр болох хадны оршуулгын дурсгал сүүлийн жилүүдэд манай орны уулархаг болон говь хээрийн бүс нутгуудаас удаа дараа олдож байгаа нь соёлын өв, түүхийн судалгааны үнэт баримт болж байгаа учир чухал ач холбогдолтой юм.

Уг дурсгал нь Дорноговь аймгийн Даланжаргалан сумын нутагт орших Их нартын чулуу хэмээх хадтай уулын баруун хэсэгт, сумынхаа төвөөс баруун урагш 45 км зайтай багавтар хадан хясааны зүүн энгэр дэх жижиг агуйд оршиж байжээ.

Агуйн ам зүүн урагш харсан гурвалжин маягийн хэлбэртэй 80 см өндөр, 94 см өргөн далайн түвшинөөс 1163 м өндөрт, агуй дотор авсыг хонгилын баруун хананд тулгаж шарилын толгойн талыг баруун хойд зүг рүү харуулан тавьж, агуйн амыг гаднаас нь дунд зэргийн чулуугаар таглаж нууцалжээ.

Хадны оршуулгын талаар нутгийн иргэд мэдээлснээр, 2005 оны 10-р сард ШУА-ийн Археологийн хүрээлэнгийн эрдэм шинжилгээний ажилтан Р.Мөнхтулга, С.Хүрэлсүх нар тухайн газарт очиж дурсгалыг малтан шинжлэх, хамгаалалтад авах ажлыг хийж гүйцэтгэсэн

байна.

Энэ оршуулгаас гарсан 3 ширхэг дээлийг сэргээн засварлуулахаар Соёлын өвийн төвд хандсанаар 2006 оны 3-6 сарын хооронд сэргээн засварлагч Г.Гантуяа, О.Оюунчимэг нар сэргээн засварлах ажлыг хийж гүйцэтгэсэн.

Өвөл цагийн арьсан дээл

Анх шарилыг хучиж тавьсан байдалтай мэт байсан ажээ. Эдлэж боловсруулсан зарим хэсэгтээ хүрэн өнгийн үс (ямар нэг зэрлэг амьтны арьс бололтой) хөрстэй хэсгийг дотогш харуулан урласан байна.

Үрчийж хэлбэрээ алдаж хатсан, дээлийн урд энгэр, зах, мөрний хэсэг үгжирч муудан бараг алга болсон, огтоны ялгадас,

Өвөл цагийн арьсан дээлний засварын өмнөх байдал

хатсан цусны толбо, өтөг бууц тоос шорооны бохирдолтой. Мөн мэрэгч амьтан, өт хорхойн идэж гэмтээсэн цоорхой нүх, салбарсан урагдал зэрэг гэмтэл ихтэй хэлбэр, хэмжээг нарийн тодорхойлох боломжгүй байв.

Нийт гадаргуйн сул бохирдол тоос шороог нь соруулж, хатсан оготны ялгадас, цусны толбо зэрэг бохирдолд бага зэргийн чийг өгч дэвтээн механикаар хусаж цэвэрлэжээ.

Хатаж үрчийн хэлбэрээ алдсан хэсгүүдийг хэсэгчлэн бага хэмжээний чийг өгч тэгшлэн хэлбэрийг засварлах ажлыг хийж гүйцэтгэсэн байна.

Тусгайлан бэлтгэсэн планшет дээр дээлийг тэнийлгэн татаж, зарим хэсэг нь хатаж үгжирснээс сэмэрч бутран гэмтэх эрсдэл их учир дээлийн өнгө гадаргуйг тоос шороо, механик гэмтлээс хамгаалж хэлбэрийг дагуулан зориулалтын материалаар бүржээ.

Засварын дараа

ТҮҮХ, СОЁЛЫН ДУРСГАЛЫН СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАЛТ

Дээлийн хоёр ханцуйн хоорондох зай 222 см, хоёр суганы хоорондох зай 92 см, хормойн өргөн 138 см, мөрний хэсгээс хормой хүртэл 145 см байна.

Магнаг торгон дээл

Хоёр ханцуйг өвөр лүү нь нуглан эвхэж шарилын толгой доор дэрлүүлсэн байжээ.

Зүүн ханцуй тохойноос урагш урагдан алга болсон, дээлийн урд энгэр хормойн зарим хэсгүүд үгжирч муудан салбарч урагдаад алга болжээ. Мэрэгч амьтан, өт хорхойн идэж гэмтээсэн цоорхой нүх салбарсан уранхай, мөн огтоны ялгадас, цусны толбо, өтөг бууц, тоос шорооны бохирдолтой ихтэй байна.

Дээлийн гадар өнгийг хоёр ондоо хээтэй өөр өөр торгоор

Магнаг торгон дээлний засварын явц

урласан байна. Дээлийн их бие, хормой, зүүн ханцуйг улаан дэвсэр дээр алтан шар утсаар нэхсэн луун хээтэй магнаг торгоор урлаж, баруун ханцуй, энгэрийн зүүн ташаанд далавчаа дэлгэн нисэж буй толгойдоо өрөвлөгтэй жижигхэн махир хошуутай шувууны дүрс бүхий хээтэй улаан дэвсгэр дээр алтан шар утсаар нэхсэн торго оруулжээ. Дээлийн ханцуй захыг нил ягаан өнгийн торгоор эмжсэн байна. Баруун ханцуйн үзүүрээс зүүн ханцуйн үлдсэн хэсэг хүртэл 155 см, хормойн бүтэн хэсгийн

Засварын дараа

өргөн 115 см, дээлийн захаас хормой хүртэл 156 см урт байна.

Таван нүдэн хээтэй дээл

Нарийн нэхээстэй улаан өнгийн нимгэн бөсөөр хийсэн зөв тийш дарсан ташуу энгэртэй олон хуниас бүхий сул дэрэвгэр хормойтой дээлийг шарилд өмсгөж тавьсан байна.

Цээж хэсэг харьцангуй бүтэн, хормой 2 ханцуйн хэсгүүд салбарч урагдан их хэмжээгээр гэмтжээ.

Дээлийн энгэр, зах, ханцуйг ногоон дэвсгэр дээр алтан шаргал

Таван нүдэн хээтэй дээлний засварын явц

утсаар нэхсэн таван нүдэн хээтэй, мөн ижил нэхээстэй боловч цэцэг ургамлын хээтэй хоёр бөсийг зүйж 7 см өргөн эмжсэн байна.

Захаас хормой хүртэл 132 см урт, хормойн өргөн 101 см, зүүн ханцуйн үзүүрээс баруун ханцуйн сэмэрхий хүртэл 158 см байна.

Хүрэл толь

Агуйгаас австай шарилыг

засварын дараа

гаргах үед толгойн баруун талаас гадагш унасан тул байрлал нь тодорхой бус. Хүрэл толины цутгамал иш нь хугархай, толины ар тал нь байгаль амьтны дүрстэй.

Голч-9.1 см, зузаан-0.3см, жин 112.1 гр байна.

Хүрэл толь. Цэвэрлэгээний өмнө

Цэвэрлэгээний дараа (өвөр тал)

Цэвэрлэгээний дараа (ар тал)

ТҮҮХ, СОЁЛЫН ДУРСГАЛЫН СЭРТЭЭН ЗАСВАРЛАЛТ

Модон иштэй төмөр хутга

Авсны гадна зүүн талын хана хашлагыг голлуулан үзүүрийг нь дээш харуулан босгож тавьсан байжээ.

Модон иштэй төмөр хутга цэвэрлэгээний өмнө

Хус модон иштэй хатсан цусны бохирдолтой, төмөр нь зэвэнд их идэгдсэн, хэлбэрийн хувьд ямар нэг гэмтэлгүй байна.

2 талдаа иртэй хутганы урт 28 см, өргөн 3.9 см зузаан 0.5-1.9 см, жин 105.4 гр байна. -

Цэвэрлэгээний дараа

Модон хул аяга

Хүний цээжин дээр хөмөрч тавьсан байдалтай байжээ.

Аяганыгаднахэмжээний биологийн бохирдолтой, хагархай. Хагарсан хэсгийг 3 газар нүхлэж үдэж тогтоосон, амсар хэсэгт жижиг сэтэрхийтэй байна.

Амсарын голч-17.5 см, өндөр-6.1 см, жин- 154.3 гр

Модон хул. Цэвэрлэгээний өмнө

Цэвэрлэгээний өмнө (Ар тал)

Цэвэрлэгээний дараа

Модон сам

Хүний толгойн хажууд тавьсан байжээ. Харьцангуй бүтэн сайн хадгалагдаж үлдсэн. Урт-12.1 см, өргөн-8 см, өндөр-6.1 см, зузаан-1.3 см, жин-22.6 гр.

Сувдан ээмэг

Шарилын толгойн хоёр талаас олдсон байна. Сэнж бүхий цувимал зэс нь зэвэрч нэг сэнж хугарсан байв. Сувдны хувьд гэмтэлгүй, бохирдолтой.

Хоёр сувдан унжлагын голч 0.9 см, сэнжний хамт нийт өндөр нэг ээмэг нь 3.2 см, нөгөө нь 3.1 см, жин 2.7 гр байна.

Цэвэрлэгээний өмнө

Цэвэрлэгээний дараа

Чулуун зүүлт

Шарилын хүзүүнд зүүлтэй байсан. Нийт 7 ширхэг улаан өнгөтэй чулууг засаж голоор нь нүхлэж хооронд нь эрчилсэн бор шаргал өнгийн утсаар хэлхсэн байна.

Бөөрөнхий хэлбэртэй 2 ширхэг, олон тал гаргаж зассан 1 ширхэг, 6 тал гаргаж зассан 4 ширхэг чулуу байна. Бөөрөнхий хэлбэртэй чулуунаас бусад нь сэтэрхий, цууралтай зэрэг гэмтэлүүдтэй байв. Бөөрөнхий хэлбэртэй жижиг чулууны голч-0.6 см, том нь-1 см. Нийт чулууны жин 10.9 гр байна.

ТҮҮХ, СОЁЛЫН ДУРСГАЛЫН СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАЛТ

Цэвэрлэгээний өмнө

Цэвэрлэгээний дараа

Богтог малгайн чимэглэл

Шарилын баруун мөрөн дээр тавьсан богтог малгайн дороос гарсан. Хус модоор гонзгор хэлбэртэй сийлсэн урт нь 19.2 см, голдоо 6 тал бүхий ховил гарган чимэглэсэн дугуй суурьтай. Голч 2.5 см, өндөр 1.4 см, суурийн голд углуурганы нүхтэй голч нь 0.4 см, хоёр талын жигүүрийн урт нэг нь (хугархай) 7 см, нөгөө нь 9 см, жин 4.6 гр байна.

Голоороо нэвт нүхтэй урт 9.6 см, нэг талын голч нь 0.8 см нөгөө талын үзүүрт 1.5 см урт 0.4 см голчтой углуурга гаргасан, дээрх урталжин хэлбэртэй чимэглэлийн голын дугуй сууринд углуургаараа холбогдож байсан бололтой.

Цэвэрлэгээний өмнө

Цэвэрлэгээний дараа

Богтог малгай

Шарилын баруун мөрөн дээр тавьсан. Хус модны үйсийг хуйлж богтог хэлбэр гаргаж, дээд доод ирмэгийн дотор талд бургас матаж дугуй хэлбэрт оруулан утсаар бэхэлжээ. Үйсний дотор талд босоо чигтэй нарийн саваа мод барьж утсаар тогтоон, гадна талыг бор шаргал, өнгийн торгоор өнгөлж бүрсэн, хүрэн өнгийн торго нь малгайн шилэвчний хэсэг байсан бололтой алга болжээ.

Цэвэрлэгээний өмнө

Цэвэрлэгээний дараа

Мэрэгч амьтан, ялгас, өт хорхойн хатаж наалдсан хальс, идэжгэмтээсэн цоорхой нүх, салбарсан уранхай, мөн өтөг бууц, тоос шорооны бохирдолтой ихтэй байна.

Богтогийн өндөр-14.5 см, бүчний урт-35 см, өргөн-2.1 см, нийт жин 39.6 гр байна.

Авс

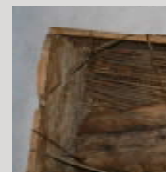
Зүсмэл банзыг хооронд нь нарийн сураар үдэж бэхлэн өргөсгөж дөрвөн буланд углуурга гаргалгүй ирмэгээр нь тулгаж банзны захыг ойр ойрхон нүхлээд сураар үдэж, авсны ёроолыг 8-н хөндлөвч модоор хийж дээр нь нарийн бургас эгнүүлэн сураар үдэж ёроол хийсэн байна.

Цэвэрлэгээний өмнө

Авсны гадна талаар бод малын шир зүйж битүү ороож үдсэн бололтой байна.

Авсны мод хөл талаасаа нилээн үмхэрч хөгц мөөгөнцөр ургаж гэмтсэн, мэрэгч амьтны ялгас, өт хорхойн наалдаж хатсан үлдэгдэл, хатсан цусны толбо зэрэг бохирдол маш их хэмжээтэй байв.

Цэвэрлэгээний дараа

Авсны толгойн талын өргөн-57 см, хөл тал нь 40 см, урт нь 172 см, өндөр нь 37 см хэмжээтэй байна.

Ашигласан материал:

1. Нартын хадны оршуулгын эд өлгийн зүйлсийг сэргээн засварласан ажлын тайлан. Соёлын өвийн төв
2. Археологийн судлал 2007, Нартын хадны оршуулга. У.Эрдэнэбат, С.Хүрэлсүх

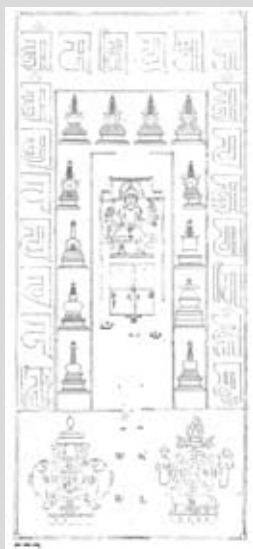
ТҮҮХ, СОЁЛЫН ДУРСГАЛЫН СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАЛТ

1859-1864 онд Сэцэнхан аймгийн Үнэн Сүжигт Илдэн хошууны нутаг (одоогийн Дорнод аймгийн Халх гол сумын) -т олноо хэцүү То ван хэмээн алдаршсан, жун ван Бат-Очирын Тогтохтөрийн бүтээн байгуулсан найман аюулаас

аврагч, өрөвч нигүүсэнгүй Жигважиджав Жанрайсиг их бурхан (нутгийнхан Их бурхан гэж нэрлэнэ)-ыг анхны төрх байдалд ойртуулан сэргээн засварлах, бэлтгэл хангахад шаардагдах судалгаа явуулах ажлын баг 2007 оны 9-р сард, мөн 2008 оны 9-10

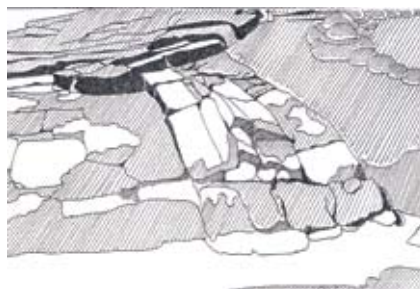
С.Чинзориг

Соёлын өвийг хамгаалах, сэргээн засварлах хэлтсийн ахлах сэргээн засварлагч

“ИХ БУРХАН” ДУРСГАЛЫГ СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАХ СУДАЛГААНЫ АЖИЛ

дугаар сард тус тус ажиллав.

2007 оны судалгааны багт Соёлын өвийн төвийн ахлах сэргээн засварлагч С.Чинзориг, Г.Соёл-Эрдэнэ, Б.Мягмарсүрэн, Д.Нямдорж, Дорнод аймгийн музейн захирал Ж.Цагаан, 2008 оны судалгааны багт БСШУ-ны яамны харьяа Соёлын төвийн захирал Г.Энхбат, сэргээн засварлагч С.Чинзориг, ШУА-ийн Физик технологийн хүрээлэнгийн эрдэм шинжилгээний ахлах ажилтан, химийн ухааны доктор, “То ван судлалын нийгэмлэг”-ийн гүйцэтгэх захирал Б.Палам, химич, соёл судлаач СГЗ Г.Гонгоржав,

Дорнод аймгийн музейн эрдэм шинжилгээний ажилтан Б.Энх-Очир, Ю.Дэлгэрмаа нар оролцон ажиллав.

2007 онд Их бурхан дурсгалын дэвсгэр зургийг хийж, гол шүтээн Жанрайсиг, түүний дагалдах бурхадын эвдрэл гэмтлийн тодорхойлолтыг гэрэл зураг, дүрс

бичлэг, гар зургаар баримтжуулах ажлыг хийж гүйцэтгэсэн.

2008 оны судалгаагаар Дорнод аймгийн Халхгол сумын нутагт орших Их бурхан бүтээсэн цаг үе, үйл явдалд холбогдох Буйр нуур, Дархан сөөг, Хөх өндрийн овоо, Бавуу бэйсийн хийдийн туурь, Их бурхан, Хүүхдийн (Толгойтын) овоо, Баян цагааны нуруу, Хамар даваа, Хэрээ уулын хилийн сумангийн ойролцоох Ор нугын хэлтгий хад, Халхын голын эрэгт байх сүмийн туурь, Эрс уул, Хулд-Дархан уул, Хэрээ уул,

Тамсагбулаг, Утай таван уулын туурь, зэрэг газраар явж, бурхан бүтээсэн эрдэс чулуулгийг судлан, зарим дээжүүдийг шинжилгээнд сонгон авч, судалгааг хийв.

Мөн 2008 онд “Их бурхан” дурсгалын дэргэд шинээр барих сүмийн барилгын ажлын архитектурын зураг, сүмийн барилгын ажлын нэгдсэн төсвийг мэргэжлийн байгууллагуудаар хийлгүүлсэн бөгөөд модон хийцийг орон нутгаас бэлдсэн байна. Сүм барих ажлын төсөв нь 65.454.663 төгрөг болжээ.

Их бурханыг хэрхэн бүтээсэн тухай түүхийн баримт мэдээлэл хомс, олон түмний аман уламжлалд тулгуурлан бичигдсэн, хуримтлуулсан зүйлийн судалгаа нэлээд байна. Жанрайсиг их

ТҮҮХ, СОЁЛЫН ДУРСГАЛЫН СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАЛТ

бурханыг хошуу нутагт тухайн үед эдийн засгийн их хохирол учруулж байсан байгалийн ган, зуд, гал түймэр болон өвчин зовлонгоос ард олноо гэтэлгэн аврах, эх орны дархан хил хязгаарыг харийн эрхшээлээс хамгаалах, манжид алдагдсан газар нутгаа буцаан авах арга ухааны үүднээс дэлхийд ховорхон энэхүү том цогцолборыг байгалийн материал ашиглан бүтээсэн байна.

Товансудлалын нийгэмлэгийн мэдээлээр Бат-Очирын Тогтохтөр ван Сэцэнхан аймгийн чуулган даргын албыг хаших болсон. Энэ нь их бурхан бүтээх ажилд хошуудыг санхүүгийн талаар дайчлан, өрх бүрээс албан татвар гаргуулахад их түлхэц болжээ.

УТТА-ийн бүрэн засгийн тэргүүн оны 4.27.26-д баримтаас үзэхэд Их Бурханыг одоогийн байгаа газраас нь 5 өртөө газарт шилжүүлсэн гэж тэмдэглэснээс биш, ямар нэртэй газраас зөөснөө дурьдсангүй. Бид одоогийн “Их Бурхан” дурсгалт газраас зүүн урд зүгт 3 өртөө (90 орчим км) орчим зайтай орших Хэрээ ууланд очиж сурвалжлахад 150 шахам жилийн өмнө энд бурхан бүтээж байсан гэх үл мөр бидэнд олдсонгүй. Мөн эндээс 5 өртөө орчим газарт байх Тамсагбулагт их бурхан барьж байсан аман уламжлал хийгээд нүдэнд тусах баримт байсангүй. Их бурхан бүтээх ажилд 180 гаруй урчууд тогтмол, 340 гаруй хүн байнга, 500 гаруй хүн ямар нэг хугацаагаар ажиллаж байсан гэх ба ажлын хөлсийг нэг цэн (3,750 г) цалин цагаан мөнгөөр бодож өдөрт нь тавьж олгодог байсан байна.

Анх 1995 онд ШУА-иас Их Бурхан дурсгалд малталт судалгааны ажил хийжээ. Малталтаар 35 хэмийн налуу газарт байгуулсан Жигважиджав Жанрайсиг их бурхан гадна талаараа 2 давхар тэгш өнцөгт хэлбэртэй чулуун хүрээтэй, их хүрээ нь 220х97 метр, бага хүрээ нь 113х63 метр хэмжээтэй 2 хүрээний хооронд 20 ланз үсгээр “ом ма ни бад хум, ом базара бани хум хум пад, ум ра ба знада” гэсэн бичлэгтэй.

Их Бурханы титэмний дээд талаар бичсэн бичлэг баларсан учир бидэнд унших боломж гарсангүй. Жанрайсиг их бурхан ба дотор талын хүрээний хооронд 12 чулуун суврагыг хэвтээ байдлаар шигтгэн дүрсэлсэн байна. Гадна талын хүрээнээс дотогш ороход 5 метрийн голчтой 2 хоролыг чулуугаар товойлгон гаргасан байх ба зүүн талын хоролын доод талд байсан зүйлийн дүрс баларсан байна. Хоёр хоролын дээд талд мандалыг томоор товойлгон урлажээ. Их бурханы цогцолборын төв дэх 30х26 метрийн налуу талбайд найман аюулаас аврагч өрөвч нигүүсэнгүй Жигважиджав Жанрайсиг их бурханы дүрийг хүрэн өнгийн чулуун дэвсгэр дээр товойлгон бүтээжээ. Их бурхан өндөр 28 м 74 см байгаа нь 80 тохойгоос их байна.

Их бурхан Жанрайсиг нь 8 мутартай, мутар бүртээ найман аюулыг илэрхийлсэн дүрстэй ажээ.

Баруун талын 1-р мутар арслангийн дүрстэй, 2-р мутар зааны дүрстэй, 3-р мутар лусын аюулыг илэрхийлсэн могойн дүрстэй, 4-р мутар нь догшин хүний дүрстэй,

Зүүн гарын 1-р мутар нь галын дүрстэй, 2-р мутар нь усны дүрстэй, 3-р мутар нь архины аюулыг илэрхийлсэн гох дэгээний дүрстэй, 4-р мутар нь гарьд шувууны дүрстэй байна.

Жигважиджав Жанрайсиг их бурхан баруун хөлөө завилан, зүүн хөлөө хагас нугалан тавьж, найман мутараа дэлгэн, хадаг орхимжоор биеэ ороосон дүртэй, малталтаар гарсан чулууг харахад чулууны 90 орчим хувийг байгалиас олборлож, 10 орчим хувийг элс хайрга, цагаан тосон шаврыг тодорхой харьцаагаар зууран чулуужуулж нарийн жижиг хэсгүүдийг хийсэн байна. Чулууны хоорондын зайг цагаан тосон шаврыг сөл өвстэй хольж бөглөж наалдуулсан нь бат бэх болжээ. Ийм залгаасыг ягаан зосон будгаар будаж өнгөлсөн нь малталтаар илэрчээ.

Их бурханы хөлийн доод хэсгийн чулуун хүрээнд бад цэцгийг товойлгон сийлсэн байх

ба түүнд залгуулан 44х26 метрийн хэмжээтэй мөргөлийн талбай зассан байна.

То ван Их бурханыг түшиглэн бага бурханыг Халхын голын тохойрсон хэсэгт бүтээсэн байж болох ба энэ нь түүний өөр газраас шилжүүлэн ирсэн байж болох бөгөөд эдүгээ туурь болон үлдсэн энэ газрыг Хүүхдийн (Толгойтын) овоо гэж нэрлэнэ. Одоо бага бурханы гэж нэрлэгддэг бад цэцэг сийлсэн чулуун суурь голын усны захад үлдэж, толгойн хэсэг нь голын усанд байж болох юм гэжээ.

Нутгийн иргэдийн Их Бурханыг сэргээх санаачлага нь 1994-1998 онд Дорнод аймгийн Засаг даргын мөрийн хөтөлбөрт тусган, ШУА-ийн түүхийн хүрээлэн, Физик технологийн хүрээлэн, “То ван судлалын нийгэмлэг” төрийн бус эрдэм шинжилгээний байгууллагын оролцоотойгоор малталт хийж, малталтаас гарсан чулуулгийг ашиглан цементлэн босгосон ба үгүй болсон, юу байсан нь үл мэдэгдэх зүйлсийг цемент шавар ашиглан нөхөж хийжээ.

Арав гаруй жилийн хугацаанд сэргээн засварласан зүйлсүүд нь нурж, хагарч ихээхэн гэмтсэнийг дахин засварлах болсны зэрэгцээгээр анхны байдалд нь оруулан сэргээх нь түүх, соёлын үнэт зүйлсийн санд чухал хувь нэмэх болно гэж үзсэн юм.

Дээр дурьдсан газруудаар явж, бурхан бүтээсэн чулууг сурвалжлахад То ван Халхын голд Жанрайсиг Их бурханыг бүтээхдээ Халхын голын баруун эрэг болох Хамар давааны мөрөгцөгийн тосон шавраас тунаж тогтсон цагаан өнгийн чулуулгийг ашиглаж байсныг судлан тогтоов. Халх гол сумын ИТХ-ын дарга Ваанжилийн Буяндэлгэрийн яриагаар тэр үеийн хил хязгаараар ийм чулууг Халхын голын зүүн эрэгт орших Дээд эрээн хэмээх нэртэй газраас олборлон авч байсан гэх хууч яриа байдаг юм. Одоо энэ газар нутаг БНХАУ-ын нутагт орсон байна.

Утайн таван уулын туурин дээр Их бурханы зүүлтийн шигтгээ хийсэн амфиболт занар, бурханы лагшины цацрагийг хийсэн хүрмэн

ТҮҮХ, СОЁЛЫН ДУРСГАЛЫН СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАЛТ

чулуу (базальт) бурхан болон хэрэмд ашигласан элсэн чулуугаар холбогдсон гравелит зэрэг чулууны төрлүүд түүвэр байдлаар нилээд хэмжээтэй байгааг үзэж тогтоосон ба эдгээрээс зарим төрлийн чулууг зөөвөрлөн авч Их бурханд ашиглаж болохоос нь гадна, Утайн таван уулын ойр орчимд эдгээр чулууны аль нэг орд байж болох талаар сайтар судлах хэрэгтэй байна.

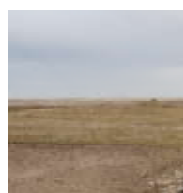
Буйр нуурын дэргэдэх Загас агнуурын инженер Танж овогтой Төмөрбаатарын мэдээллээр загас агнуурын аж ахуйн төвөөс баруун өмнө зүгт 2 км-т Буйр нуурын зүүн талд чулуун бурхдын 7 ширхэг хагархай хэсгийг гаргаж цэвэрлэн, байрлуулж бүртгэн авав. Чулууны бүтэц, сийлбэрлэсэн ур хийц нь Их Бурханы бурхадтай ижил төстэй тул, эдгээр бурхадыг Их Бурханаас зөөвөрлөн авчирсан болохыг тогтоолоо. Эдгээрийн 4 ширхэг хагархай нь хоорондоо эвээрээ нийлж, 2 ширхэг цээж хэсэг, 1 ширхэг завилгаатай суурь хэсэг, бүгд маш их гэмтэл эвдрэлтэй байна.

1950-иад оны үед загас агнуурын аж ахуйг байгуулах явцад нуурын зогсоолын баганын чигжээсэнд бурханыг хагалж ашигласан гэж нутгийн иргэд ярьдаг. Тухайн үед нуурын зогсоолыг барьж байхад эрдэмтэн Б.Ренчин гуай ирж үзээд эдгээр бурхадын чулууг ийм байдлаар

ашиглаж болохгүй талаар хэлж байсан гэж загас агнуурын аж ахуйд амьдарч буй настан Дээжингийн Нүрзэд гэж хүн ярьсан. Мөн 1930-аад оны дайны үед Буйрын зүүн эрэг, загас агнуурын аж ахуйн орчмоор олон тооны хоргодох байр (нутгийн иргэд зимелак гэж нэрлэдэг) газар доор байгуулсан бөгөөд Халхын сүмээс зассан чулуу авчирч ашиглаж байсан ба Их Бурханаас чулуу зөөвөрлөсөн талаар огт яригддаггүй байсан гэж загас агнуурын инженер Т.Төмөрбаатар ярих.

Халхын голын зүүн чанад Бурхант манханд байх хоёр ширхэг чулуун махранз, Сүмийн туурь хэмээх газар буй чулуун дурсгал (сармагчинтай төстэй), Буйр нуурын зүүн эргийн 7 ширхэг хагархай зэрэг дурсгалуудыг татан авч хамгаалалтанд авах нь чухал байна. Халх гол багаас урагш 5 км орчимд Шонх таван толгойн хүн чулуу буй. Энэ газрыг нутгийнхан Шарилын ухаа гэж нэрлэх бөгөөд оршуулгын газар байх талийгаачдын хөшөө чулууг Их бурханаас авчирч хийдэг байжээ. Эндээс чанх зүүн зүгт 5 км орчимд Хатадын ухаа гэж нэрлэх газарт, хатадын шарил гэх 7 хэсэг дугуй хэлбэртэй чулуун гортигтой булш байна. Хатадын ухаагаас зүүн зүгт 16 км-т замын хажууд Хөх өндрийн овоо, Их Бурханы баруун талын дэнж дээр бурханаас 1.5 км-т Бавуу бэйсийн жасын туурь

зэрэг газруудад ашигласан элсэн чулуу (гравелит), элсэн чулуугаар холбогдсон (конгломерат) зэрэг Их бурханы чулуутай ижил чулуу их байна.

Их бурхантын заставаас зүүн урагш 1.8 км-т Халх голын баруун хөвөөнд Хүүхдийн (Толгойтын) овоо гэж нэрийдэж буй 17 суварганы туурь бүхий намхан толгойд гадна талаараа тойруулан усны сувагтай, суваг дээгүүрээ чулуун гүүртэй байгууламж байжээ.

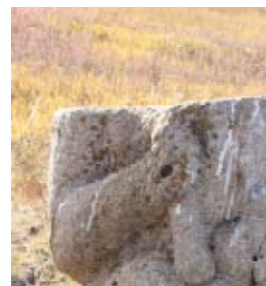
Толгойн зүүн захад Халх

голын эрэгт сийлмэл хээтэй чулуун эдлэлийн хэд хэдэн хагархай хэсгүүд, зарим хэсэг нь ус руу орсон байна.

Эдгээр элсэн чулуу (гравелит) Их Бурханы бурхад бүтээсэн чулуутай ижил байна.

Энэ газар шашны, соёл урлагийн холбогдолтой барилга байгууламж байсан байж болох магадлалтай юм.

То Вангийн зуны ордны туурь Эрс уулын заставаас зүүн урд зүгт 3 км-т Халх голын баруун хөвөөнд голын тохойд оршино.

30 орчим метрийн диаметртай тойрогт усны суваг байсан байж болох, сүвгийн өргөн 3-5 м орчим, дотор талд 10 орчим диаметртай хадархаг чулуутай овгор газар байна. Энд зүүн зүгт харуулан байрлуулсан 90-100 см өндөртэй, өргөн 60-70 см, зузаан 55-60 см орчим хэмжээтэй суугаа байдлаар дүрсэлсэн чулуун баримал байна. (нутгийнхан сармагчингийн баримал гэж нэрлэдэг)

Хоёр хөлөөрөө эмбүү барьсан, зүүн гартаа хулгана тэвэрч, хулгана нь эрдэнээр

ТҮҮХ, СОЁЛЫН ДУРСГАЛЫН СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАЛТ

бөөлжиж буй, баруун гартаа ямар нэг зүйлийн иш (хугархай) барьсан мөрний дээд хэсгээр углуургаар холбогдож байсан байдалтай, дээд хэсэг нь алга болсон чулуун хөшөө байна.

Бурхант манханд 2 махранз бурхан 6 ширхэг дөрвөлжилж зассан чулууг түшүүлэн баруун тийш харуулан байрлуулсан байна.

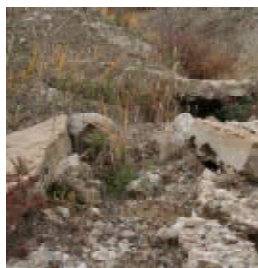

Баруун талаас:

1. Өндөр 96 см, өргөн 92 см, зузаан 16 см

2. Өндөр 103 см, өргөн 94 см, зузаан 15 см

Түшлэг чулуунууд бүгд хэмжээ адил өндөр 60 см, өргөн 35 см, зузаан 30 см зарим чулуунд шохой шаваас наалдсан байна.

Сүмбэр сумын баруун хойд талд Халхын голын баруун эрэг болох Хамар давааны тохойрсон мөрөгцөг хэсэгт Их бурханы чулуутай ижил элсэн чулуу (sandstone), Хүрмэн чулуу (basalt), Шохойлог элсэн чулуу (carbonaceous sandstone), Шохойлог шавар (carbonaceous mud) зэрэг нилээд их хэмжээгээр байна.

Эдгээр чулуулгийн ил гарсан илэрцүүд мөрөгцөгийг дагаад 1 км орчим үргэлжлэх бөгөөд энэ нь Их бурхантай хамгийн ойр 60 км-т буй байгалийн чулуулгийн илэрцүүд тул бурхан анх бүтээх үед энэ газраас авч ашиглаж байсан байж болох юм.

Сүмбэр сумын ИХТ-ийн дарга В.Буяндэлгэрийн яриагаар: Сөртгийн рашааны харалдаа (Халх голын зүүн эрэг) баруун хойшоо

харсан хошууг Бага эрээн гэж нэрлэнэ, зарим хэсэг хилийн цаана энэ газраас чулуу авч байсан гэх хууч яриа байдаг. Халх голын баатар Яковлевын хөшөөны зүүн хойд хэсэгт, Халх голын зүүн эрэг болох мөрөгцөгөөс чулуу авч байсан байж болно. Мөн Дээд Эрээнээс чулуу авч байсан талаар нутгийн иргэд Таяагын Самбуу, Ерөөлт, Мягмарын Балдан зэрэг хувьсгалт тэмцлийн ахмад зүтгэлтэн эдгээр хүмүүс ярьдаг байсан. Доод Эрээнээс элс хайрга авч байсан гэх яриа бий, одоо Дээд Эрээн нь БНХАУ-ын хилийн хориотой бүсэд орсон тул судалгаа хийх боломжоор хомс юм.

Сүмбэр сумын Засаг дарга Л.Мягмарсүрэнгийн яриагаар: Бурхантын хилийн заставыг 1976-1977 онд байгуулахад барилгын сууринд, Халх гол багийн машины гражийг, 1960-аад оны үед Баянхошууны заставын барилганд, Шарилын ухаад буй оршуулгын газарт бүрлээч бүрийн толгойн хэсэг зэрэг газруудад Их бурханы чулуунаас авч ашигласан. Мөн Тамсагийн урд талд 31-32 км-т, Сүмбэр сумаас 150 км-т чулууны орд байгаа. Хамар даваанд, Баянцагааны зүүн талын нуруунд, Бойтогт манханы дунд, бурхан бүтээсэнтэй ижил чулуу, улаан хүрэн өнгийн чулуу нөмрөгийн чиглэлд Бичигт толгойд бий. 1997 онд Их Бурханыг засварлахад Бурхантын заставын 2 малын хашаа, Халх гол багийн гражийг буулгаж, Бавуу бэйсын жасын тууриас чулуу зөөвөрлөж ашигласан. Очирваань Бурхан багшийн барималыг Хүүхдийн овооноос зөөвөрлөн байрлуулсан. Их бурханд 4 махранзын суурь байсан тул шинээр цемент ашиглаж махранз бурхад бүтээж босгосон.

Эрс уулын заставын ахлах ахлагч Болдбаатарын яриагаар: Би 2003- 2007 оны 8 сар хүртэл Бурхантын заставт байсан. Заставаас зүүн урд зүгт Халх голын зүүн эрэг заставын гармаар гарахад Шалын толгойн баруун энгэрт хэдэн хайлаастай, хайлаасны урд хэсэгт танкын окоп байх бөгөөд эдгээр дотор зассан Их бурханы чулуутай ижил чулуу олон байдаг. Заставын мод хураасан хэсгийн баруун талд окоп байгаа, эндээс улаан хүрэн өнгөтэй шатаасан элс шороо гардаг гэв.

Их бурханыг сэргээн засварлахад шаардлагатай байгалийн материалын судалгааны дээжийг Геологийн төв лабораторит шинжлэн бүтцийг нь тогтоолгов. Шинжилгээний дүнгээр:

№	Нэр	Чулууны нэр	Байршил
1	Дээж №А	Элсэн чулуу (Sandstone)	Хамар даваа
2	Дээж №Б	Элсэн чулуугаар холбогдсон гравелит (конгломер), (Gravel with sandstone-ment)	Их бурхант
3	Дээж №В	Хүрмэн чулуу (Базальт), (Basalt)	Утай уул
4	Дээж №Г	Хүрмэн чулуу (Базальт), (Basalt)	Хамар даваа
5	Дээж №Д	Шохойлог шавар (Carbonaceous mud)	Хамар даваа
6	Дээж №Е	Амфиболт занар (Amphibolic shist)	Утай уул
7	Дээж №Ё	Шаварлаг зануунцар (Алевролит)	Их бурхант
8	Дээж №Ж	Шавар (Clay)	Матад
9	Дээж №З	Шохойлог элсэн чулуу (Carbonaceous sandstone)	Хамар даваа
10	Дээж №И	Элсэн чулуу (Гравелитлаг), (Sandstone)	Их бурхант
11	Дээж №Й	Шохойлог шавар (Carbonaceous clay)	Их бурхант
12	Дээж №К	Гравелитлаг элсэн чулуу (Gravel sandstone)	Их бурхант
13	Дээж №Л	Хөнгөн сэвсгэр шохойлог шаар (Carbonaceous slag) /	Их бурхант

ТҮҮХ, СОЁЛЫН ДУРСГАЛЫН СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАЛТ

Судалгааны ажлаар үр дүнгээр шийдвэрлэх асуудал

1. Их бурханыг анхны төрх байдалд аль болох ойртуулан, ижил материал ашиглан сэргээн засварлах шаардлагатай.

2. Халхын гол Хамар давааны мөрөгцөгийн чулуулгийн илэрцээс Их бурхан сэргээх ажилд авч ашиглах.

3. Халх голын элс хайрга Буйр нуурын элс, Хамар давааны шохойлог шавар, Их бурханы шаварлаг зануунцар зэргийг сайн чанарын цавуу ашиглаж, бурхад бүтээсэн чулуутай адил төстэй чулуу хийж турших.

4. Жамсран овооноос урагш 2 км газарт байх "Хадны ус" хэмээх газрын улаан зос, Вангийн цагаан уулын баруун урд талд байсан гэх То вангийн хошууны вааран эдлэлийн үйлдвэрийн туурь, Хан чандмань уулын арын сүмийн их туурь, Сангийн далай нуурын баруун хойт дэнж дээр орших Дашгалсан жасын туурь, Утай таван уул, Халхын гол дахь То вангийн өвлийн өргөөний туурь гэх газар, Матад сумын төвийн цагаан тосон шаврын орд, Халхын сүмийн туурь, Халх Нөмрөгийн сав газарт

байж болох эрдэс чулуулгийн орд газрын судалгааг үргэлжлүүлэх хийх нь Их бурхан сэргээх ажилд хэрэг болох чухал зүйл болно.

5. Их бурханыг сэргээх ажлыг эхлэхийн өмнө сэргээн босгох ажлын захиргаа байгуулах,

6. Сэргээн засварлах үйл ажиллагааны болон холбогдох судалгааны ажлын тайлангаар ном хэвлэл, баримтат кино хийх,

7. Буйр нуурын Нарийний хүхэрлэг шавар, Их бурханы орчимд орших Сөртний рашаан, Нөмрөгийн голын Хадны рашаан гэх ходоодны сайн рашаан байгааг нарийн судлан Их бурханыг тойрсон эмчилгээ сувилгаа, түүх соёл, аялал жуулчлалын хүрээнд зохион байгуулж ашиглах боломжтой гэж үзнэ.

8. Хурлын сүмтэй байсан байж болох тул Монгол хийцийн сүмийг шинээр барьж, шашины зан үйл, аялал жуулчлалтай хослуулан ашиглах нь зүйтэй юм.

9. ӨМӨЗО-ны нийслэл Хөх хотоос болон Зүүн шинэ барга хошуунаас Их бурхантад барих сүмийн барилгын өнгөлгөөны хөх тоосго, дээвэр ваар нийлүүлэх боломж байгааг дахин судлах.

10. Их бурханыг сэргээхийн өмнө Ялалт баг, Сүмбэр сумыг холбосон цахилгааны шугамнаас Их бурхан дурсгал руу цахилгаан татах ажлыг Дорнод аймгийн ЗДТГазартай хамтран зохион байгуулах.

Ашигласан материал:

1. Шинжлэх ухааны академийн сэтгүүл, 1996 №2

2. Б.Палам. То ван судпалын лавлах бичиг. Улаанбаатар хот, I. II. III. IV дэвтэр. 2004, 2005, 2006, 2009 он.

3. 2007 оны "Их бурханыг сэргээн засварлахад бэлтгэх гэмтлийн тодорхойлолт хийх, гар зураг үйлдэх" тайлан Соёлын өвийн төв. 2007 он.

4. "Их бурхан дурсгалыг сэргээн засварлахад зориулсан судалгааны ажлын тайлан", Соёлын өвийн төв 2008 он.

Д.Нямдорж

Түүх, соёлын дурсгалт зүйлийг хамгаалах, сэргээн засварлах хэлтсийн сэргээн засварлагч

Монгол - БНХАУ - ын хамтарсан археологийн экспедици 2006 оноос эхлэн Архангай аймгийн Хотонт сумын нутагт Уйгурын үеийн бунхант булшийг

МОНГОЛООС АНХ УДАА ОЛДСОН БУНХАНЫ ХАНЫН ЗУРАГ

малтаж байна. Уг дурсгалыг нутгийн ардууд хэлбэр төрхөөр нь дөрвөлжин хэмээн нэрлэдэг аж. Хотонт сумын нутагт хийсэн хайгуулаар 30 орчим дөрвөлжинг илрүүлжээ. Тэдгээр нь гол төлөв уулын аманд хэсэг бүлгээрээ оршино. Дөрвөлжингийн хэлбэр,

гадаад зохион байгуулалт хоорондоо төстэй боловч дотоод зохион байгуулалтын хувьд өвөрмөц ялгаатай аж.

Дөрвөлжингөөс илэрч олдсон олдворууд болон лабораторит хийсэн радиокарбоны судалгааны дүнд уг дурсгал нь Түрэг-Уйгурын

ТҮҮХ, СОЁЛЫН ДУРСГАЛЫН СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАЛТ

үед хамаарч байгаа бөгөөд судлаачдын үзэж байгаагаар Уйгурчуудтай нягт холбогдох нь тогтогдоод байна. Ялангуяа уйгарын язгууртнуудад илүү холбогдох бололтой.

2008 онд Хундын хоолойн 5-р дөрвөлжингөөс бунханы ханын зураг илрүүлсэн нь Монгол улсын нутгаас анх удаа олдож байгаа ховор дурсгал болж байна.

Бунханыг 300 см орчим голчтой нүх ухаж шатаасан хөх тоосгоор нүхний хананд тулган 250 см орчим голчтой дугуй, ханын тэгш өрлөгтэй хэсгийн өндөр 80-90 см орчим үүнээс дээш өрлөгийг бага багаар дотогш хумин багасгасаар гэрийн хэлбэртэй төстэй бунхан байгуулжээ.

Бунхан нь урд хэсэгтээ үүдэвчтэй, хойд талын ханын тэгш өрлөгтэй дугуй хэсэгт 70-72 см өндөртэй 335 см урттай талбайд шохойн лагшингаар 0.5 мм-ээс 2.0 см зузаантайгаар шаваас тавьж гадаргуйд өнгөлгөө хийж ханын зургийг зуржээ.

Нийт 5 тооны адил хэмжээ, хэлбэртэй цэцгүүдийг шохойн цагаан дэвсгэр өнгөн дээр маш шингэн улаан шаргал (хунд) өнгийн будгаар хүрээлэн дүрслэж, цэцгийн гадна дэвсгэр хэсгүүдийн цагаан өнгөнд хар хүрэн өнгөөр шингэн уусгаж өнгө тавьсан байна.

Энэ төрлийн хээ чимэглэл нь Хятадын Тан улсын үед өргөн дэлгэрч байжээ.

Бунханы дээд талын цоорхойгоор зураг харагдаж буй хэсэг

Цэвэрлэгээний өмнөх байдал

Зургийн шохойн дэвсгэрийн зах ирмэг хэсгүүдийг зузаан нимгэн догол ихтэй шавж зураг зурсан талбайн зарим хэсгүүдэд хагарал цуууралт нилээд хэдэн газар гарсан байна.

Хагарал цуууралт, гадаргуйн арзгар хэсгүүдэд шигсэн шороо шаврын бохирдолд механик хуурай цэвэрлэгээ хийж, зургийн нийт талбайг $C_2H_5OH-5\%$ уусмалаар чийгтэй цэвэрлэгээ хийж тоос шорооны бохирдолыг цэвэрлэв.

Цэвэрлэгээний дараа

Зургийн гадаргуй өнгө будганд бэхжүүлэгч В/72-ийн 2-5%-ийн уусмалаар 3-4 удаа түрхэж бэхжүүлэлт хийв.

Зургийг хананаас хуулж авахын өмнө хагарч гэмтэхээс хамгаалж, нүүрэн талын гадаргуйн хэсэгт бэхэлгээний даавуун

Ханын зурганд бэхэлгээ нааж буй хэсэг

материал олон үе нааж бэхэлгээ хийж өгсөн. Бэхэлгээг сайтар хатсаны дараа зурагтай шохойн шаваасыг хананаас хуулах ажлыг эхэлсэн.

Ханын зургийг бунханаас гаргаж байгаа нь

Зурагтай шохойн шаваасыг хананаас бүтнээр хуулж авсан учир бунханаас гаргахад бунханы үүдэвчээр багтахааргүй байсан тул бунханы орой хэсгийг зураг багтах хэмжээгээр томосгон задалж зургийг гаргаж авсан.

Ханын зургийг тусгайлан бэхэлж хайрцаглан орон нутгаас зөөвөрлөж Соёлын өвийн төвд авчиран сэргээн засварлах ажлыг үргэлжлүүлэн хийв.

Зургийн ар талыг тэгшлэж буй хэсэг

ТҮҮХ, СОЁЛЫН ДУРСГАЛЫН СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАЛТ

Шохойн шаваасны ар тал жигд бус зузаан нимгэн догол ихтэй тул 05-08 мм хэмжээнд хүртэл нимгэлж тэгшлэн засварлаж, шаваасны ар талаас бэхжүүлэлт хийж, бэхэлгээний материал нааж арлах ажлыг хийсэн.

Нүүрэн талын бэхэлгээг хуулж байгаа нь

Зургийн ар талын бэхэлгээг хийж дууссанаар зургийн нүүрэн талд наасан бэхэлгээг хуулж, цавууны үлдэгдэл бохирдлыг цэвэрлэв.

Зургийн зах ирмэгийн доголтой хэсгүүдийг, зургийн ар талыг нимгэлэхэд гарсан шохойн нунтагаар зуурмаг хийж, тэгшлэн засварлаж, зарим хагаралтай хэсэг, шохойн шаваасаар тэгшлэсэн хэсгүүдэд өнгө будгийн засвар хийж засварласан.

Булшны ханын зургийг 2008 оны 9-р сарын 10-наас 12-р сарын 15-ны хооронд тус төвийн

Зургийн нүүрэн талд засвар хийж буй хэсэг

түүх соёлын дурсгалт зүйлийг хамгаалах, сэргээн засварлах хэлтэст сэргээн засварлаж 2009 оны 1-р сард Монголын үндэсний музейд хүлээлгэн өгсөн.

Сэргээн засварлах ажлын дараа

Г.Соёл-Эрдэнэ

Түүх, соёлын дурсгалт зүйлийг хамгаалах, сэргээн засварлах хэлтсийн сэргээн засварлагч

ГАЛЫН УТААНД БОХИРДСОН УРАН ЗУРГИЙН ЦЭВЭРЛЭГЭЭ, СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАЛТ

Хүн төрөлхтний бүтээн туурвисан урлаг соёл, түүхийн аугаа их дурсгалын нэгэн төрөл нь уран зургийн төрөл юм. 20-р зууны үеийн монголын уран зургийн дээжис олон арван шилдэг бүтээлүүд Уран зургийн галерейн сан хөмрөгт хадгалагдаж байдаг.

2008 оны 7-р сарын 1-нд болсон үймээний үеэр Соёлын төв өргөөний зарим хэсэг галд өртсний улмаас Уран зургийн галерейн "Уран зургийн" сан хөмрөг дэх 1000 орчим урлагийн бүтээлүүд

галын утаа тортогт бохирдож, гал унтраах үед зарим хэсэг нь усанд норсны улмаас гэмтсэн.

Эдгээр бүтээлүүд нь 19-20 дугаар зууны монголын орчин үеийн дүрслэх урлагийн үүсэл хөгжил, улс орны түүхэн хөгжилтэй холбоотой урлагийн сор болсон бүтээлүүд юм.

2009 онд Соёлын өвийн өвийн Түүх, соёлын дурсгалт зүйлийг хамгаалах сэргээн засварлах хэлтэс нь төлөвлөгөөт ажлын хүрээнд 180-200 зураг цэвэрлэж засварлахаар төлөвлөсний дагуу 1-р сарын 20-ноос эхлэн эдгээр гэмтэл

бохирдолтой зургийг цэвэрлэж засварлах ажлыг эхлүүлээд байна.

Одоогоор утааны тортогын бохирдлын хэмжээ ихтэй 80 гаруй уран зургийг цэвэрлэж, засварлаад Уран зургийн галерейд хүлээлгэж өгөөд байна.

ТҮҮХ, СОЁЛЫН ДУРСГАЛЫН СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАЛТ

Ш.Төмөрбаатар. “Ар булаг” (зотон тос) 33x43 см. 1992 он.

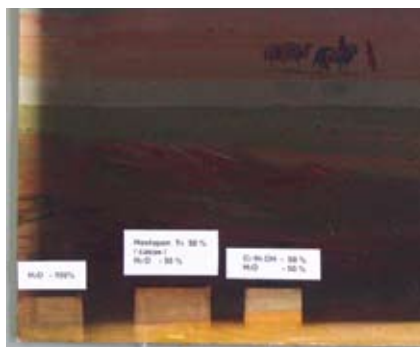

Цэвэрлэгээний өмнөх байдал
(зургийн урд тал)

(ар тал)

Уг зургийг сан хөмрөгт тавиур дээр зургийн нүүрэн талыг дээш харуулан хадгалж байсан тул урд тал нь галын утааны тортогт их хэмжээгээр бохирдож, ар тал нь харьцангуй бага бохирдсон байна.

Цэвэрлэгээний уусмалуудыг өнгө тус бүр дээр туршиж, үр дүнг харьцуулан тохирох хувь хэмжээг сонгож тортогийг цэвэрлэх ажлыг хийсэн.

C_2H_5OH - 50%

Уусмалаар цэвэрлэсэн цэвэрлэгээний
ажлын явц

Цэвэрлэгээний ажлын дараа

А. Гаваа. “Сайн малчин” (зотон тос) 28x40 см. 1985 он

Уг зургийг сан хөмрөгт тавиур дээр нүүрэн талыг дээш харуулан хадгалж байсан тул зургийн нүүрэн тал галын утааны тортогт их хэмжээгээр, ар тал нь харьцангуй бага бохирдолтой байна.

Цэвэрлэгээний өмнөх байдал

Цэвэрлэгээний явц

Цэвэрлэгээний дараа

МЭДЭЭЛЭЛ

Ш.Энхтуяа

Биет соёлын өвийг хамгаалах хэлтсийн мэргэжилтэн

Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны сайдын 2007 оны 10 дугаар сарын 03-ны өдрийн 345 дугаар тушаалаар тооллогын төв болон салбар комисс улсын 9 музей, орон нутгийн 21 музей, Үндэсний номын сангийн Үнэт ховор номын музей, Улаанбаатар хотын засаг даргын тамгийн газрын харьяа Улаанбаатар хотын түүх, шинэчлэн байгуулалтын музей, Шинжлэх ухааны академийн харьяа Археологийн хүрээлэн, Палеонтологийн төв нийт 34 музейн сан хөмрөгт 2007 оны 10 дугаар сарын 15-наас 2008 оны 10 сар хүртэлх хугацаанд улсын тооллогыг явууллаа.

Энэ удаагийн тооллогыг БСШУЯ-ны Соёл, урлагийн газраас өгсөн чиглэлийн дагуу Соёлын өвийн төвийн соёлын өвийн улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээллийн сан зохион байгуулав.

Тооллогын бэлтгэл ажлын хүрээнд тооллогын удирдамж, "Музейн үзмэр, эд өлгийн зүйлийн ерөнхий бүртгэл"-ийн дэвтэр болон ерөнхий бүртгэлээс хасах үзмэр, хулгайд алдсан, дутсан, солигдсон, гэрээгээр эзэмшүүлж буй үзмэр, эд өлгийн зүйлийн бүртгэлийн маягтуудыг шинээр боловсруулан бусад холбогдох материалыг хамт эмхтгэн товхимол болгон гаргасан.

Тооллогот хамрагдах музейн ажилтнууд, мэргэжлийн хяналтын байцаагч оролцуулж 74 хүнийг хамруулсан сургалт-семинар зохион байгуулж, дээрх товхимол болон нэгдсэн журмаар хэвлүүлэн тусгай код өгсөн "Музейн үзмэр, эд өлгийн зүйлийн ерөнхий бүртгэл"-ийн дэвтэр, улсын стандарт хэмжил зүйн газраар баталгаажуулсан 0-30кг, 0-100 кг-ын цахилгаан жинг тооллогот хамрагдах бүх байгууллагад тараав.

Энэ удаагийн тооллогоор тооллогын салбар комисст шаардагдах материал хэрэгслэл авах, томилолтын зардал зэрэг зориулан анх удаа 42,0 сая

УЛС, АЙМГИЙН МУЗЕЙН САН ХӨМРӨГИЙН УЛСЫН ТООЛЛОГО

төгрөгийг Сангийн яамаар батлуулан улсын төсвөөс гаргуулж, байгууллагуудад хуваарилан олгосон зэрэг нь тооллогын түргэн шуурхай, чанартай явуулах нөхцөл бололцоог бүрдүүлсэн юм.

Тооллогын явцад төв комиссын гишүүд, улсын мэргэжлийн хяналтын газрын байцаагчтай хамт тооллогот хамрагдсан улс, орон нутгийн бүх музейгээр явж тооллогын явц, үр дүнтэй газар дээр нь танилцан, заавар зөвлөлгөө өгч, бүртгэлээс хасах саналтай үзмэрийн асуудлыг шийдвэрлэсэн ба улсын мэргэжлийн хяналтын газрын байцаагч 29 байгууллага дээр мэргэжлийн хяналтын газрын акт гарсан.

Удирдамжид заасны дагуу тооллогын тайлан, "Музейн үзмэр, эд өлгийн зүйлийн ерөнхий бүртгэл"-ийн дэвтрийн эх хувь, бусад материалыг Соёлын өвийн төв дээр хүлээн авч тооллогын нэгдсэн дүнг гаргав.

Тооллогын төв комисс тооллогын ажлыг зохион байгуулахын зэрэгцээ Үндэсний музей, Богд хааны ордон музей, Эрдэнэ-зуу музей, Дүрслэх урлагийн музей, Байгалийн түүхийн музей, Монгол цэргийн музей, Үндэсний номын сангийн Үнэт ховор номын музей, Уран зургийн галерей зэрэг улсын том музейнүүдыг хариуцан ажиллаж тооллогыг нарийн үр дүнтэй явууллаа.

Энэ удаагийн тооллогоор 32 музей нийт 87231 нэрийн 205702 ширхэг үзмэр, эд өлгийн зүйлийг тооллоо. Ийнхүү музейн үзмэрийн бодит тоон дүнг дэс буюу нэр төрлөөр нь тоо ширхэгээр нь 2 янзаар гаргаснаас гадна хулгайд алдсан, дутсан, гэрээгээр эзэмшүүлж буй үзмэр, эд өлгийн зүйлийн судалгааг гаргалаа.

Тооллогын төв комисс 32 музейн ерөнхий бүртгэлээс хасахаар санал болгосон 29920 ширхэг үзмэрийг газар дээр нь үзэж танилцан 3804 ширхэг үзмэр эд өлгийн зүйлсийг буцаан бүртгэлд авахуулан, тухайн музейн зорилго чиглэлд нийцэхгүй, хэт олон тоотой байгаа, 60-аас дээш хувь үгүй болсон, үзмэрийн шаардлага хангахгүй болсон 5001 ширхэг үзмэр, эд өлгийн зүйлсийг актлах, 17997 ширхэг үзмэрийг шилжүүлэхээр шийдвэрлэж, уг ажлыг хууль эрх зүйн хүрээнд зохих байгууллага нь хамтран гүйцэтгэхээр болоод байна.

Мөн энэ тоолоогоор 8 музейн үзүүлэг, сан хөмрөг, музейн гадна талд бүртгэлд ороогүй байсан 2638 нэрийн 5444 үзмэр, эд өлгийн зүйлийг ерөнхий бүртгэлд авлаа.

Музейн бүртгэлийг цэгцлэхэд багагүй анхаарал тавьж ажилласны үр дүнд:

- Стандартын бус хувийн дугаартай музейнүүд захирлын тушаал гарган бүх үзмэртээ шинэ стандартын хувийн олсон.

- Үзмэрийн хэмжээ, жинг нарийн авч, тодорхойлолт, материал, гэмтэл зэргийг баяжуулан шинэчлэн бичсэн.

- Хуучин бүртгэлийн дэвтэрт нэг иж бүрдэл алтаа салж бүртгэгдсэн үзмэрийг нэгтгэх, хэмжээ, хэлбэр дүрс нь өөр бие даасан нэгж үзмэр болж чадах атлаа нэг дугаарт бичигдсэн үзмэрийг салган бүртгэж үзмэрийн тоо ширхэгийг бодитой гаргах нөхцөлийг бүрдүүлсэн.

- "Үндэсний соёлын өвийг тоон системд оруулан хадгалах хөтөлбөр"-ийн хүрээнд Соёлын өвийн төвөөс олгосон гэрэл зургийн бага оврын студыг ашиглан музейнүүд тоологдсон үзмэрүүдээ гэрэл зургаар баримтжуулах ажлыг тооллогын явцад давхар хийлээ.

Ийнхүү музейн бүртгэлийн ажлыг сайжруулсан нь музейн үзмэрт бүртгэлээр хяналт тавих найдвартай тогтолцоо бүрдэх юм.

Улсын тооллогоор дараах нийтлэг дутагдал байгаа нь харагдлаа. Үүнд:

Музейн ажилтнуудын мэдлэг чадвар дутмагаас музейн ерөнхий бүртгэлд үзмэрийн нэр, материал, хийц, жин, хэмжээ зэргийг дутуу болон буруу ташаа бичсэн, үзмэр, эд өлгийн зүйл музейд хэрхэн орж ирсэн талаарх судалгаа, баримт мэдээлэл байхгүй, музейн тоо бүртгэл, эрдэм шинжилгээ судалгааны ажил хангалтгүй явагдаж ирсэн байна.

Аймгийн засаг дарга нар музейн захирлын томилгоог салбарын яам, газартай зөвшилцөлгүйгээр музейг мэддэггүй, салбарын бус, сэтгэлгүй хүмүүсийг музейн захирлаар томилдог, ойрхон ойрхон солидог зэргээс музейн дотоод бодлого, хяналт алдагдаж байна.

Музейнүүдийн хадгалалт, хамгаалалт, дотоодын хяналт шалгалт сул, бүртгэл тооллогын ажлыг зохих түвшинд цаг хугацаанд нь явуулж байгаагүйгээс энэ удаагийн тооллогоор 26 музейгээс 3148 ширхэг үзмэр, эд өлгийн зүйл дутагдсан, бүрэн бус тоогоор 8 музейгээс 22 үзмэр солигдсон, 20 музейгээс 141 үзмэр хулгайд алдагдсан байна.

1981 он болон 1997-2005 оны тооллогоор ерөнхий бүртгэлээс хасах саналтай үзмэрийн асуудлыг нэгдсэн журмаар шийдвэрлээгүйгээс музейнүүд үзмэрээ шийдвэр гаргалгүй актлах устгах явдал цөөнгүй гарсан байлаа.

1997-2007 оны хооронд 18 музейгээс 1944 ширхэг үзмэр, эд өлгийн зүйлийг шилжүүлсний ихэнхийг тухайн аймгийн засаг дарга, музейн захирал дур мэдэн байгууллага, хувь хүн, сүм хийдэд шилжүүлжсэн байна.

Музейн үзмэрийг баталгаатай гэрээ хэлэлцээр хийлгүй гадаадад үзэсгэлэнд явуулснаас 4 музейгээс 69 нэрийн 79 үзмэр, эд өлгийн зүйл буцаж ирээгүй байна. Үзэсгэлэн

авч явсан үзмэрээ зарсан асуудал ч гарчээ.

Тооллогот хамрагдсан 20 музейгэрээгээр (зарим нь гэрээгүй) нийт 4124 ширхэг үзмэр, эд өлгийн зүйлсийг үзэсгэлэнд хамруулсан болон бусад байгууллагад ашиглуулж байгаагийн 8 музейн 3557 ширхэг нь сүм хийдэд байжээ. Үүний 1330 ширхэг үзмэрийг хулгайд алдсан, шатсан, сүншигт хийсэн нэрийдлээр үрэгдүүлсэн байна.

Тооллогын судалгаанаас харахад музейгээс хулгайд алдагдсан, үрэгдсэн, солигдсон үзмэр, эд өлгийн зүйлийг олж илрүүлэх асуудалд хууль, хяналтын байгууллага хангалтгүй ажиллаж байгаа нь мэдрэгдлээ. Ялангуяа орон нутагт хулгайландсан, үрэгдсэн үзмэр, эд өлгийн зүйлийг буцааж олдсон нь бараг байхгүй, хугацаа нь сунжирч ихэнх тохиолдолд хэргийг хэрэгсэхгүй болгосон зэрэг нь нэг талдаа хууль, хяналтын байгууллагуудын үйл ажиллагаанаас нөгөө талаас эрх зүйн орчин боловсронгуй бус байгааг анхаарах нь зүйтэй юм.

Энэ удаагийн тооллогын тооллогын салбар болон төв комисс багагүй ачаалалтай ажиллаж тооллогын үр дүнтэй, сайн явуулсан гэж дүгнэж болох юм.

Гэвч тооллогын салбар комиссууд тайлангаа дутуу дулимаг хийх, тооллогын дүнгээ буруу гаргах, цаг хугацаа хэтрүүлэх, ерөнхий бүртгэлийн дэвтрээ буруу хөтлөх, үзмэрээ гэрэл зургаар баримжуулаагүй зэрэг дутагдал байсан төдийгүй тооллогын төв комиссын хувьд ч тооллогын зохион байгуулалт, үйл ажиллагаандаа анхаарах зүйл байсан.

2007-2008 оны улс, аймгийн музейн сан хөмрөгийн улсын тооллогоор илэрсэн дутагдалыг засаж залруулах, арилгах зорилгоор тооллогын төв комиссоос дараах арга хэмжээг үе шаттайгаар зохион байгуулах саналыг боловсруулсан. Үүнд:

- Соёлын өвийг хамгаалах тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төсөл, бусад холбогдох хуульд нэмэлт

өөрчлөлт оруулж УИХ-ын хаврын чуулганаар хэлэлцүүлж батлуулах;

- Улс, аймгийн нийт музей, түүний сан хөмрөгийг зориулалтын техник хэрэгсэл, хорго, шүүгээ, тавиур, хамгаалалт дохиоллын тоног төхөөрөмжөөр тоноглоход шаардагдах зардлын судалгааг гаргаж, 2010 оноос жил бүрийн төсөвт тусган үе шаттайгаар хэрэгжүүлэх;

- Музей, номын санд хадгалагдаж байгаа түүх, соёлын хосгүй үнэт, үнэт дурсгалт зүйлийн каталог хэвлүүлэх, электрон каталогт оруулах ажлыг 2009 оноос эхлэн зохион байгуулах;

- Улс, аймгийн музейн үзмэрийн үнэлгээг шинэчлэн тогтоох, үзмэрийг даатгалд хамруулж, түүнд шаардагдах зардлыг 2010 оны төсвөөс эхлэн жил бүрийн төсөвт тусгаж байх;

- Түүх, соёлын дурсгалт зүйлийг сэргээн засварлагч, шинжээч зэрэг музейн мэргэжлийн боловсон хүчнийг гадаадын өндөр хөгжилтэй оронд бэлтгэх;

- Түүх, соёлын дурсгалт зүйлийг хандивлагчдын тусламж, хөрөнгө оруулагчдын хөрөнгөөр сэргээн засварлах асуудлыг судалж хэрэгжүүлэх;

- Улс, аймгийн музейн сан хөмрөгийн улсын тооллогын дүнд гарсан “Хасах саналтай үзмэрийн жагсаалт”-аас устгах эд хөрөнгийн талаар өмч хамгаалах Байнгын зөвлөлийн дүгнэлт гаргуулах, засаж сэлбэж ашиглах боломжгүй, үзмэрийн шаардлага хангахгүй болсон эд зүйлийг музейн сан хөмрөгөөс хасч, актлан устгах ажлыг зохион байгуулах;

- Дорноговь аймгийн музей-сургалт судалгааны төвийн бүтцийг өөрчлөн, хувийн өмчийн Данзанравжаагийн музейг салгах зохион байгуулах арга хэмжээ авах;

- Өвөрхангай аймгийн Хархорин суманд орших Эрдэнэ зуу музейг улсын чанартай музей болгох, Улаанбаатар хотын түүх, шинэчлэн байгуулалтын музейг Нийслэлийн соёл, урлагийн газрын харьяанд шилжүүлэх, Дорноговь аймгийн музейн бүтцэд байдаг Ялалтын музейг Монгол Цэргийн

МЭДЭЭЛЭЛ

музейн харьяа болгох;

- Хулгайд алдагдсан, дутагдсан түүх, соёлын дурсгалт зүйлийг эрэн сурвалжлах, олж илрүүлэх ажлыг эрчимжүүлэх, гадаадад халин гарсан монголын түүх, соёлын дурсгалт зүйлийг бүртгэх, эргүүлэн авчрах асуудлыг судлах;

- Улс, аймгийн музейгээс улсын тооллогоос өмнө сүм хийдэд гэрээгээр эзэмшүүлсэн шашны эд өлгийн зүйлийг газар дээр нь үзэж үнэлгээ, дүгнэлт өгөх шинжээчийн багийг ажиллуулах.

Ийнхүү тооллогын төв комиссоос энэ удаагийн улс, аймгийн музейн сан хөмрөгийн улсын тооллогын нэгдсэн дүн, тайлан, саналыг боловсруулан Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны яамны Нэгжийн дарга нарын хурал, Сайдын зөвлөлийн хурлаар тус тус хэлэлцүүлэн, яамдын саналыг тусгаж, Засгийн газрын 2007 оны 11 дүгээр сарын 7-ны өдрийн хуралдааны 53 дугаар тэмдэглэлийн 2 дахь заалтын дагуу Засгийн газрын хуралдаанд хэлэлцүүлсэн ба үүний үр дүнд улсын тооллогын мөрөөр авах арга хэмжээний тухай Засгийн газрын 2008 оны 70 дугаар тогтоол, Засгийн газрын хуралдааны 80 дугаар тэмдэглэл, Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны сайдын 94, 95 тоот тушаал гарч “Улс, аймгийн музейн сан хөмрөгийн улсын тооллогын дүнгийн мөрөөр авч хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөгөө” (2009-2013он)-г батлуулаад ажиллаж байна.

2007-2008 оны улс, аймгийн музейн сан хөмрөгийн улсын тооллогын дүн

Д/д	Байгууллагын нэр	Дутсан үзмэрийн тоо	Солигдсон үзмэрийн тоо	Хулгайд алдсан үзмэрийн тоо	Шилжүүлсэн үзмэр (1997-2007)	Бүртгэлээс хасах үзмэр		Нэмж дансалсан үзмэр	Гэрээгээр ашиглуулж буй үзмэр	Бүртгэлд бичигдсэн	
						актлах	шилжүүлэх			Дэс	Тоо ширхэг
1	Монголын үндэсний музей	1073			61	150	2029		204	19874	46500
2	Чойжин ламын сүм музей	38			683	5	40	659		929	6150
3	Уран зургийн галерей	68	2	3	3	1	307	438	32	3208	3653
4	Байгалийн түүхийн музей	57		3		2713	1064		2	7112	13060
5	Богд хааны ордон музей			8	3	11	11		14	4173	8726
6	Дүрслэх урлагийн музей	52		11		75	849	849	254	7650	17840
7	Эрдэнэ зуу музей	8	3	3	284		4070	41	1348	1804	7709
8	Монголын театрын музей	37		3		5	360			5488	7722
9	Үндэсний номын сангийн Үнэт ховор номын музей	1					70	135	2	495	630
10	Монгол цэргийн музей	69		16	4	100	752		1	3142	8593
11	УБ-ын хотын түүх шинэчлэн байгуулалтын музей	2			17	79	737	61		712	3177
12	Архангай аймгийн музей	4				9			319	1600	8133
13	Баян-Өлгий аймгийн музей	1			131	251	202			1412	4903
14	Баянхонгор аймгийн музей		2	3		180	2061			2057	7286
15	Булган аймгийн музей	75		3	17	22	54		10	2161	3932
16	Говь-Алтай аймгийн музей	230		1	72	153	399		2	1561	2514
17	Говьсүмбэр аймгийн музей		1			21				296	459
18	Дархан-Уул аймгийн музей	2		7	30	20	20			847	1160
19	Дорноговь аймгийн музей, сургалт судалгааны төв	3			14	14				2115	5455
	Аймгийн музей									151	228
	Данзанравжаа музей										
20	Дорнод аймгийн музей	157		10		132	332		14	1427	3350
21	Дундговь аймгийн музей	6	3	10		21	9	291	23	2766	4325
22	Завхан аймгийн музей	343	2	2	109	34	877		8	1954	3008
23	Орхон аймгийн музей					175	42			865	1510
24	Өвөрхангай аймгийн музей	196			137	22	1630		2	1084	2451
25	Өмнөговь аймгийн музей			2		24	13			919	2124
26	Сүхбаатар аймгийн музей	7				28	34		14	634	1741
27	Сэлэнгэ аймгийн музей			6	133	476	12		133	2039	2999
28	Төв аймгийн музей	64		26	1	18	50	2970	1	3340	5348
29	Увс аймгийн музей	316	2	15	1	183	595		18	1248	7581
30	Ховд аймгийн музей	85	7	6	244	1				744	2621
31	Хөвсгөл аймгийн музей	244					1356		1723	1712	3269
32	Хэнтий аймгийн музей	9		3		78	22			830	1603
33	ШУА-ын Археологийн хүрээлэн									882	5942
34	ШУА-ын Палеонтологийн төв	1									
	Нийт	3148	22	141	1944	5001	17997	5444	4124	87231	205702

СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАГЧДИЙГ МЭРГЭЖИЛ ДЭЭШЛҮҮЛЭХ СУРГАЛТАНД ХАМРУУЛСАН ТАЛААР

Соёлын өвийн төв нь сүүлийн жилүүдэд гадаад хамтын ажиллагаагаа өргөжүүлэн сэргээн засварлагч нарыг гадаад орнуудад урт, богино хугацааны сургалтанд хамруулж мэдлэг, мэргэжлийн ур чадварыг дээшлүүлэх, өндөр хөгжилтэй орнуудад хэрэглэгдэж буй техник технологийг өөрсдийн үйл ажиллагаандаа нэвтрүүлэх зорилго тавин ажиллаж байна.

Энэхүү зорилтын хүрээнд 2008 онд Америк, Япон, Солонгос, Хорват зэрэг орны түүх, соёлыг дурсгалыг сэргээн засварлах үйл ажиллагаа явуулдаг мэргэжлийн байгууллагуудтай хамтран ажиллаж, сэргээн засварлагч нарыг сургалтанд хамруулах ажлыг зохион байгуулан ажилласан.

Цаашдаа бид Америк, Япон зэрэг орноос мэргэжилтэн урьж, томоохон дурсгалыг сэргээн засварлах, хадгалж хамгаалах, бүртгэн баримтжуулах чиглэлээр сургалтын ажлуудыг хамтран хийхээр төлөвлөөд байна.

2008 оны 5-р сарын 13-наас 8-р сарын 9-ний хооронд БНСУ-ын Тэжон хот дахь Соёлын өвийг судлах үндэсний хүрээлэнд сэргээн

засварлагч Д.Нямдорж чулуун эдлэл сэргээн засварлах чиглэлээр сургалтанд хамрагдсан.

Тус хүрээлэн нь соёлын өвийг хадгалах хамгаалах, сэргээн засварлах чиглэлээр маш өндөр төвшинд хүртэл судалгаа шинжилгээ хийдэг шинжлэх ухааны томоохон байгууллага юм.

БНСУ нь Буддын соёлын чулуун дурсгалаар баялаг бөгөөд тухайн орны харьцангуй зөөлөн дулаан боловч 4 улирлын тогтоцтой уур амьсгал, байгаль орчны байдлаас үүдэн чулуун дурсгалын гэмтлийн шалтгаан манай оронтой ойролцоо юм.

Сургалтанд хамрагдах хугацаандаа зарим чулууллагуудын бүтэц, дотоод найрлагын зохион байгуулалт, мөн чулуун дурсгалуудын гэмтэл, гэмтлийн шалтгаан, тэдгээрийг сэргээн засварлах, гэмтлээс урьдчилан сэргийлэхэд орчин үеийн техник технологийн дэвшлийг хэрхэн яаж ашигладаг зэрэгтэй танилцан, дадлагажилт хийлээ.

2008 оны 5-р сарын 24-нөөс 6-р сарын 24-ний хооронд сэргээн засварлагч Б.Мягмарсүрэн,

бүртгэл-мэдээллийн сангийн програмист Б.Алтансүх нар БСШУЯам болон Хорват улсын Соёлын яам хоорондын хамтын

Соёлын өвийн төвийн мэргэжилтнүүд Хорват улсын соёлын сайдын хамт

ажиллагааныг эрэгжээртүүх, соёлын дурсгалыг хамгаалах, сэргээн засварлах болон соёлын өвийн мэдээллийг тоон систем оруулан хадгалах талаар туршлага солилцох сургалт семинарын хүрээнд Хорват улсын нийслэл Загреб хотын сэргээн засварлах урлан, Людбрег хотын бөс даавуун эдлэл сэргээн засварлах урлан, Улсын төв архив, Үндэсний номын сан, Музейн бүртгэн баримтжуулалтын төвтэй танилцаж, сургалт дадлагын ажилд хамрагдсан. Мөн Копривница, Риека зэрэг хот дахь түүх, соёлын дурсгалт газруудаар явж хадгалалт хамгаалалтын үйл ажиллагаатай танилцсан.

Хорват улсад бөс даавуун эдлэлийг хэрхэн сэргээн засварлаж байгаа болон сэргээн засварлах үйл явцыг хэрхэн баримтжуулж тайлан хөтөлж байгаа зэргээс суралцан ирж өөрсдийн ажилдаа нэвтрүүлсэн бөгөөд бидний ажилд нилээд үр дүнгээ өгөөд байна.

Монгол улсын Боловсрол соёл шинжлэх ухааны яамны харьяа Соёлын өвийн төв, Монголын урлагийн зөвлөл болон АНУ-ын Вильямстоуны сэргээн засварлах төвийн хооронд байгуулсан санамж бичиг болон мэргэжилтэн солилцох хөтөлбөрийн хүрээнд Соёлын өвийн төвийн сэргээн засварлагч, судлаач Г.Соёл-Эрдэнэ, Д.Нямдорж нар 2009 оны 3-р сарын 2-ноос 28-ны хооронд мэргэжлийн дадлага, туршлага

БНСУ-ын Тэжон хот дахь Соёлын өвийг судлах үндэсний хүрээлэнд хийсэн дадлагажих сургалтын үеэр

Сэргээн засварлагч Б.Мягмарсүрэн Людбрег дахь сэргээн засварлах төв-д дадлага ажил хийж байгаа нь

МЭДЭЭЛЭЛ

Сэргээн засварлагч Г.Соёл-Эрдэнэ, Д.Нямдорж нар Вильямстоуны уран зураг сэргээн засварлах төвд дадлаашиж байгаа нь

судлах зорилгоор АНУ-ын Вильямстоуны сэргээн засварлах төвд ажилласан.

Энэ хугацаанд Вильямстоуны төвийн уран зураг сэргээн засварлах хэлтсийн сэргээн засварлагчтай нартай хамтран ажиллаж, сэргээн засварлалтын зарим техник технологи, арга зүй, лабораторийн зарим тоног төхөөрөмжтэй дэлгэрэнгүй танилцсан. Дадлагажих сургалтын үеэр өөр, өөр гэмтэлтэй 7 ширхэг уран зургийг сэргээн засварлах ажлыг хийж гүйцэтгэн, уран зургийн өнгө будгийн засварыг ижил төрлийн будгаар бус өөр төрлийн акрелик болон хуурай пигменттэй будаг хэрэглэх, зураг сэргээн засварлахад вакуумжуулсан халаадаг ширээг

хэрхэн ашиглах талаар суралцлаа.

АНУ нь түүхийн богино хугацаанд хөгжсөн, өөрийн орны төдийгүй гадаадын бусад улс орноос тээвэрлэж ирсэн урлаг, соёлын өвөөр баялаг улс юм. Европын сонгодог урлагийн бүтээлүүд он цагийн явцад хуучирч муудан, тэдгээрийг сэргээн засварлах ажил ч маш өндөр түвшинд хөгжсөн байна. Үүний нэг жишээ нь Вильямстоуны сэргээн засварлах төв юм. Тус төвийн барилга нь Японы архитекторын шийдлээр баригдсан сэргээн засварлах үйл ажиллагаанд зориулагдсан, дотоод ажиллах нөхцөл, тоног төхөөрөмжийг сэргээн засварлалтын арга технологит тохируулан бүрэн шийджээ.

Г.Энхбат

Соёлын өвийн төвийн захирал

РАШААН ХАД, СЭРВЭН ХААЛГАНЫ ДУРСГАЛЫГ ХАМГААЛАХ АЖИЛ

2008 оны 9 дүгээр сарын 05-наас 08-ны хугацаанд Япон улсын Токио хотын Соёлын өвийг хамгаалах судалгааны институтын бүс нутгийн хүрээлэнгийн хэсгийг дарга археологич, шинжээч Ямаучи, сэргээн засварлагч Наоми Хэмүки, Сайбер их сургуулийн профессор судлаач, ноён Шигео Аоки, Отани их сургуулийн Ази судлал, эртний бичиг судлаач, профессор Матсүкава болон Японы олон улсын хамтын ажиллагааны консервацийн ажилтан Тоёошима болон орчуулагч Ж.Мөнхцэцэг, Монголын соёлын өвийн төвийн захирал Г.Энхбат, Монголын үндэсний музейн захирал Ж.Саруулбуян нар Хэнтий аймгийн Батширээт сумын Рашаан хад, Баянхутаг сумын Сэрвэн хаалганы бичээс гэсэн 2 дурсгал дээр очиж газар дээр нь танилцан дурсгалын хадгалалт хамгаалалтын нөхцөл дээр дүгнэлт судалгаа хийж, цаашид хэрхэн хамгаалах талаар санал солилцон ажиллав.

Судалгааны баг 2009 оны 8 дугаар сард Рашаан хад, Сэрвэн

хаалганы дурсгалт хад чулууг бэхжүүлж хамгаалах, сэргээн засварлах, орчин үеийн дэвшилтэт технологи ашиглан дижитал бүртгэн баримтжуулалт хийн хамтран ажиллах, сургалт зохион байгуулахаар болов.

УЛС, АЙМГИЙН ХАМГААЛАЛТАД БАЙХ ТҮҮХ, СОЁЛЫН ҮЛ ХӨДЛӨХ ДУРСГАЛЫН ЖАГСААЛТ

Б.Даваацэрэн

Биет соёлын өвийг хамгаалах
хэлтсийн мэргэжилтэн

1970 онд АИХ-аас “БНМАУ-ын Соёлын дурсгалт зүйлийг хамгаалах тухай хууль” батлагдан гарснаас Монгол улс өөрийн нутаг дэвсгэр дээрх түүх, соёлын дурсгалт зүйлээ хадгалж хамгаалах талаар цэгцтэй хууль, эрхзүйн орчинтой болжээ. Энэ хуулийн холбогдох заалтыг үндэслэн БНМАУ-ын Сайд нарын Зөвлөлийн 1971 оны 420 дугаар тогтоолоор “БНМАУ-ын хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгалын жагсаалт”-ыг баталж, улсын хамгаалалтад 21 дурсгал, орон нутгийн хамгаалалтад 106 дурсгалыг оруулсан байна. Үүнээс хойш 1994 онд УИХ-аас “Түүх, соёлын дурсгалт зүйлийг хамгаалах тухай хууль”-ийг шинэчлэн баталсантай холбогдуулан дээрх жагсаалтыг тус хуулийн үзэл баримтлал, нэр томъёонд нийцүүлэн дахин шинэчилжээ. 1994 оны Засгийн газрын 233 дугаар тогтоолын 3 дугаар хавсралтаар “Улс, аймаг, нийслэлийн хамгаалалтад байх түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалын жагсаалт” нэрээр батлагдсан энэ жагсаалтад нийт 93 дурсгалыг улсын хамгаалалтад, 287 дурсгалыг аймгийн хамгаалалтад байхаар тусгасан байна.

1995-1997 онд УИХ-аас “Монгол улсын засаг захиргаа, нутаг дэвсгэр, түүний удирдлагын тухай хууль”-д зарим өөрчлөлт орж шинээр аймаг, сум байгуулах зэргээр нутаг дэвсгэрийн өөрчлөлт оруулсан билээ. Дээрх өөрчлөлтийн улмаас улс, аймаг, нийслэлийн хамгаалалтад байх дурсгалын оршин буй засаг захиргааны нэгжийн нэр өөрчлөгдөх тохиолдол цөөнгүй гарчээ. Түүнчлэн улсын хамгаалалтад зайлшгүй байвал зохих дурсгал эрдэм шинжилгээний байгууллагын үйл ажиллагааны үр дүнд цөөнгүй илэрч олдсон байна. Энэ шаардлагын үүднээс Монгол

Улсын Засгийн газар 1998 оны 235 дугаар тогтоолоор “Улс, аймаг, нийслэлийн хамгаалалтад байх түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалын жагсаалт”-ыг шинэчлэн баталжээ. Уг жагсаалтад 120 дурсгалыг улсын хамгаалалтад, 233 дурсгалыг аймгийн хамгаалалтад тус тус авчээ.

1994 оны “Түүх, соёлын дурсгалыг хамгаалах тухай хууль”-ийг 2001 онд УИХ “Соёлын өвийг хамгаалах тухай хууль” болгон өөрчлөн найруулж баталсан. Монгол Улсын нутагт сүүлийн 10 гаруй жил явуулсан археологийн хайгуул, малтлага судалгааны үр дүнд түүх, соёл, шинжлэх ухааны өндөр ач холбогдолтой олон дурсгалуудыг шинээр нээн илрүүлсэн бөгөөд тэдгээрийг зайлшгүй хамгаалах шаардлага тулгарсан, түүнчлэн зарим дурсгалыг аймгийн хамгаалалтын жагсаалтаас улсын хамгаалалтын жагсаалтад оруулах шаардлага урган гарсан зэргээс үүдэн “Улс, аймаг, нийслэлийн хамгаалалтад байх түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалын жагсаалт”-ыг 2008 онд дахин шинэчлэн баталжээ. Засгийн газрын 2008 оны 5-р сарын 14-ний өдрийн 175 дугаар тогтоолоор шинэчлэн батлагдсан жагсаалтад 175 дурсгалыг улсын хамгаалалтад, 275 дурсгалыг аймгийн хамгаалалтад авахаар оруулсан нь 1998 жагсаалтад орсон дурсгалаас нийт тоогоороо 101 дурсгалаар илүү байна.

Энэ жагсаалтад түүх, соёлын ач холбогдол өндөртэй, цаашид хамгаалалтад авч, урт хугацаанд тогтвортой судалгаа, шинжилгээний ажил хийх шаардлагатай 15 дурсгалыг аймаг, нийслэлийн хамгаалалтын жагсаалтаас хасч улсын хамгаалалтын жагсаалтад оруулсан ба шинээр 40 дурсгалыг улсын

хамгаалалтын жагсаалтад, 57 дурсгалыг аймгийн хамгаалалтын жагсаалтад тус тус нэмж тусгажээ.

БСШУЯ холбогдох эрдэм шинжилгээний байгууллага, их, дээд сургууль, үндэсний хэмжээний музей, бүх аймгийн Боловсрол, соёлын газраас саналыг авч, эрдэмтэн, мэргэжилтнээр хянуулан нэгтгэж үзсэний үндсэн дээр боловсруулсан нь аль нэг дурсгалын үнэ цэнэ, ач холбогдлыг орхигдуулалгүй хамруулж чадсан өргөн хүрээтэй ажил болсон байна. Түүнчлэн сүүлийн жилүүдэд тонуулчдын хил давуулан наймаалцах гол нэрийн түүхий эд болоод байгаа эртний ургамал, амьтны чулуужсан үлдэгдэл бүхий 11 газрыг улсын хамгаалалтад, 9 газрыг аймгийн хамгаалалтад оруулж өгсөн нь энэхүү жагсаалтын хамрах хүрээг улам тэлжээ.

Энэ мэт Засгийн газраас түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалыг хамгаалах талаар авч байгаа арга хэмжээнүүдийг газар дээр нь хэрэгжүүлж нүдэнд үзэгдэх, гарт баригдах ажил болгохын тулд соёлын өвийн чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг мэргэжлийн байгууллага, эрдэмтэн судлаачид, ард иргэд та бидний үүрэг болно.

Бид Засгийн газрын 2008 оны 175 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Улс, аймаг, нийслэлийн хамгаалалтад байх түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалын жагсаалт”-ыг бүрэн эхээр нь та бүхэнд хүргэж байна.

МЭДЭЭЛЭЛ

МОНГОЛ УЛСЫН ЗАСГИЙН ГАЗРЫН ТОГТООЛ

2008 оны 05 сарын 14 өдөр

Дугаар 175

Улаанбаатар хот

Соёлын өвийг хамгаалах тухай хуулийн 17.3 дахь заалтыг үндэслэн Монгол Улсын Засгийн газраас ТОГТООХ нь:

1. “Улс, аймаг, нийслэлийн хамгаалалтад байх түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалын жагсаалт”-ыг хавсралтын ёсоор баталсугай.

2. Энэ тогтоол гарсантай холбогдуулан “Жагсаалт шинэчлэн батлах тухай” Засгийн газрын 1998 оны 12 дугаар сарын 23-ны өдрийн 235 дугаар тогтоолыг хүчингүй болсонд тооцсугай.

3. Улс, аймаг, нийслэлийн хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгалын хадгалалт хамгаалалтад хяналт тавьж ажиллахыг Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны сайд Н.Болормаа, аймаг нийслэлийн Засаг дарга нарт тус тус үүрэг болгосугай.

Монгол Улсын Ерөнхий сайд

С.БАЯР

Боловсрол, соёл, шинжлэх
Ухааны сайд

Н.БОЛОРМАА

Монгол Улсын Засгийн газрын 2008 оны
175 дугаар тогтоолын хавсралт

УЛС, АЙМАГ, НИЙСЛЭЛИЙН ХАМГААЛАЛТАД БАЙХ ТҮҮХ, СОЁЛЫН ҮЛ ХӨДЛӨХ ДУРСГАЛЫН ЖАГСААЛТ

1. АРХАНГАЙ АЙМАГ

Улсын хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгал

1. Батцэнгэл сумын Цацын дэнжийн буган чулуун хөшөө, булш, хиргисүүрийн цогцолбор дурсгал
2. Батцэнгэл сумын Худагийн толгойн Хүннүгийн үеийн булшнууд
3. Ихтамир сумын Алтан сандал уулын орчмын хүн чулуун хөшөө, буган чулуун хөшөө, дөрвөлжин булш, хиргисүүр бүхий цогцолбор дурсгал
4. Ихтамир сумын нутагт орших эртний бичээст Тайхар чулуу
5. Өндөр-Улаан сумын Балгасан талын Хүннүгийн язгууртны оршуулгын газар
6. Хайрхан сумын Гол мод хэмээх газар орших Хүннүгийн язгууртны булш
7. Хашаат сумын Хөшөө Цайдам гэдэг газар орших Түрэгийн үеийн Культегин, Билгэ хааны бичигт хөшөө, онгон
8. Хотонт сумын нутагт орших Дойтын толгойн туурь
9. Хотонт сумын Баянголын аманд орших Дөрвөлжингүүд хэмээх бунхант булшнууд
10. Хотонт сумын нутагт орших Уйгарын Хар балгас, түүний бичээст хөшөөний үлдэгдэл хэсгүүд
11. Чулуут, Тариат, Жаргалант, Цэцэрлэг сумдын нутагт орших Чулуут голын хавцлын хадны зураг
12. Эрдэнэбулган сумын төвд орших Заяын гэгээний хийд, чонон хөшөө
13. Эрдэнэмандал сумын нутагт орших Хархул хааны балгас
14. Эрдэнэмандал сумын Баруун цүүр гэдэг газар орших буган чулуун хөшөө

Аймгийн хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгал

1. Батцэнгэл сумын төвд орших Луу гүний хүрээний дуганууд
2. Батцэнгэл сумын Шивэртийн аманд орших буган чулуун хөшөө, дөрвөлжин булшнууд
3. Ихтамир сумын Баянцагаан хэмээх газар орших буган чулуун хөшөөд

4. Өгийнуур сумын нутагт орших Өгийнуурын балгас
5. Өлзийт сумын төвд орших Бишрэлт гүний хүрээний дуганууд
6. Өлзийт сумын Хөшөөтийн дэнж гэдэг газар орших буган чулуун хөшөө
7. Өлзийт сумын Бадагт хэмээх газар орших Олзотын балгас
8. Өлзийт сумын Бадагт хэмээх газар орших Хөх чулууны хярын хадны зураг
9. Өндөр-Улаан сумын Хануй голын хөндийн хиргисүүр, буган чулуун хөшөө бүхий дурсгал
10. Өндөр-Улаан сумын Чулуут голын бэлчирт орших буган чулуун хөшөө
11. Тариат сумын Хөдөө нуурын хойд бие Дадаг хэмээх газар орших хүн чулуун хөшөө
12. Хайрхан сумын Маймаа толгой хэмээх газар орших Хүннүгийн үеийн булшнууд
13. Хайрхан сумын Гүнжийн аманд орших буган чулуун хөшөө
14. Хайрхан сумын Уртын аманд орших буган чулуун хөшөө
15. Хайрхан сумын Эмээл толгойн хүн чулуун хөшөө
16. Хашаат сумын Их номгоны Хиргист хоолойн хүн чулуун хөшөө
17. Хашаат сумын Бага Номгоны хөндийн зүүн урд бэлд орших хүн чулуун хөшөөд
18. Хашаат сумын Их Номгон хэмээх газар орших хадны зураг, бичиг
19. Хашаат сумын Урд сэртэн хэмээх газар орших хадны зураг
20. Хотонт сумын төвд орших хүн чулуун хөшөө, буган чулуун хөшөө бүхий чулуун дурсгалууд
21. Эрдэнэбулган сумын төвд орших Дамдин хувилгааны дуган
22. Эрдэнэбулган сумын Булган уулын бурханы зосон зураг
23. Эрдэнэмандал сумын Их нуурын хойд биед орших Орхон бичээст хашлага чулуу, хүн чулуун хөшөөд
24. Эрдэнэмандал сумын Их Жаргалантын буган чулуун хөшөө, булш, хиргисүүр бүхий цогцолбор дурсгал

2. БАЯН-ӨЛГИЙ АЙМАГ

Улсын хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгал

1. Баяннуур сумын Цагаан Хөшөөт хэмээх газар орших хүн чулуун хөшөө
2. Бугат сумын Эрээн Харганатын Түрэг бичээс бүхий хөшөө чулуу
3. Буянт сумын Хөлцөөт хэмээх газар буй хадны зураг
4. Ногооннуур сумын төвд орших хүн чулуун хөшөө
5. Ногооннуур сумын Ямаат Улаан уулын хүн чулуун хөшөө
6. Сагсай сумын Даяннуур орчмын 3 ширхэг хүн чулуун хөшөө.
7. Сагсай сумын Шивээт Хайрханы хадны зураг
8. Улаанхус сумын Цагаан салаа буюу Бага Ойгор голын хөндийд орших хадны зураг
9. Улаанхус сумын Хар ямаатын голын хөндийд орших хүн чулуун хөшөө
10. Улаанхус сумын Хар ямаатын голын Пазырикийн булшнууд
11. Цэнгэл сумын Арал толгойн хадны зураг
12. Цэнгэл сумын Билүүт хэмээх газар орших хадны зураг
13. Цэнгэл сумын Даян нуурын эрэг Ху-Уй хэмээх газар орших хүн чулуун хөшөө
14. Цэнгэл сумын Могойтын рашаан орчмын хүн чулуун хөшөө
15. Цэнгэл сумын Цагаан голын хөндийд орших буган чулуун хөшөө, булш, хиргисүүрийн цогцолбор дурсгал
16. Цэнгэл сумын Шивээт Хайрханы хадны зураг

Аймгийн хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгал

1. Алтай сумын Тошингийн аманд орших хиргисүүрүүд
2. Алтай сумын төвд орших 4 ширхэг хүн чулуун хөшөө
3. Алтай сумын Хаан ширээ хэмээх газар орших хүн чулуун хөшөө, хадны зураг, руни бичгийн дурсгал
4. Алтанцөгц сумын Алаг үзүүр хэмээх газар орших 6 ширхэг хүн чулуун хөшөө
5. Баяннуур сумын Хайртын голын Улаан Хөшөөт хэмээх газар орших хүн чулуун хөшөө
6. Баяннуур сумын Олоннуурын Алаг толгой хэмээх газар орших хүн чулуун хөшөө
7. Дэлүүн сумын Ганц модны голын буган чулуун хөшөөд
8. Ногооннуур сумын Ховд голын хөндий дэх хиргисүүрүүд
9. Сагсай сумын Битүү хэмээх газар орших хүн чулуун хөшөө
10. Улаанхус сумын Согоогийн голын 5 ширхэг хүн чулуун хөшөө
11. Улаанхус сумын Ганц модны бүлэг хэмээх газар орших Түрэгийн үеийн дурсгал
12. Цэнгэл сумын Мянган хонхор хэмээх газар орших буган чулуун хөшөө
13. Цэнгэл сумын Хадан сэврэл уулын буган чулуун хөшөө, хиргисүүр

3. БАЯНХОНГОР АЙМАГ

Улсын хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгал

1. Баянлиг сумын Цахир ууланд орших Лигийн Цагаан агуйн дурсгал
2. Баянлиг сумын Их баян уулын Бичигтийн амны хадны зураг

МЭДЭЭЛЭЛ

3. Баянлиг сумын Зоог Зуухын уулын шинэ чулуун зэвсгийн үеийн бууц
4. Бөмбөгөр сумын Арцат дэл уулын хадны оршуулга
5. Бууцагаан сумын Дундмандал, Адагмандал ууланд орших хадны зураг, руни бичгийн дурсгал
6. Галуут сумын нутагт орших Чин сүжигт Номун хааны хийд, түүний орчмын хаданд сийлсэн бурхадын зураг, төвд, монгол бичээс
7. Өлзийт сумын Замын Хашаат хэмээх газар орших хадны зураг
8. Өлзийт сумын Их Булган уулын чулуун зэвсгийн суурин, хиргисүүрүүд
9. Өлзийт сумын Уран хайрхан ууланд орших чулуун зэвсгийн үеийн бууц
10. Эрдэнэцогт сумын Шатар чулуу хэмээх газар орших буган чулуун хөшөө, хүн чулуун хөшөө, булш бүхий цогцолбор дурсгал

Аймгийн хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгал

1. Баян-Овоо сумын Дуурсахын хөндийд орших эртний булш, хиргисүүрүүд
2. Баян-Өндөр сумын Чихэн ууланд орших Чихэнгийн агуй
3. Жинст сумын Ногоон цавын палеонтологийн дурсгалт газар
4. Заг сумын Загийн голын баруун талд орших Бумбатын амны хүн чулуун хөшөөд
5. Заг сумын Алмаст хавцал хэмээх газар орших суварга
6. Заг сумын Ар сайр хэмээх газар орших хиргисүүрүүд
7. Заг сумын Хэргэстэйн аманд орших буган чулуун хөшөө
8. Өлзийт сумын нутагт орших Түйн балгас
9. Эрдэнэцогт сумын төвд орших Хачин ламын сүм
10. Эрдэнэцогт сумын Тамчийн Их цагааны аманд орших буган чулуун хөшөө

4. БУЛГАН АЙМАГ

Улсын хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгал

1. Баян-Агт сумын Шивээт-Улаан хэмээх газар орших Түрэгийн үеийн цогцолбор дурсгал
2. Дашинчилэн сумын Халдунзүрх ууланд орших Цогтын Цагаан байшингийн балгас, гэрэлт хөшөө
3. Дашинчилэн сумын нутагт орших Харбухын балгас
4. Дашинчилэн сумын нутагт орших Чин толгойн балгас
5. Могод сумын Хөл Асгат хэмээх газар орших Түрэгийн Алтан тамгат дархны бичигт хөшөө
6. Сайхан сумын Байширын ус хэмээх газар орших буган чулуун хөшөө
7. Сайхан сумын Хиргист хөндийн аманд орших Уйгарын Моюунчурын гэрэлт хөшөө
8. Сэлэнгэ сумын Ингэт толгойд орших "Далхабандида" хэмээх хүн чулуун хөшөө
9. Хутаг-Өндөр сумын нутагт орших Бийбулагийн балгас
10. Хутаг-Өндөр сумын Төлбөрийн голын сав дагуух чулуун зэвсгийн суурин, эртний булш, хиргисүүрүүд

Аймгийн хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгал

1. Баян-Агт сумын Халтар хэмээх газар орших буган чулуун хөшөөд
2. Бугат сумын Хужиртын голын хөндийд орших Бичигтийн хадны зураг, бичээс
3. Булган сумын Майдарын голын хөндийд орших Цагаан суварга
4. Булган сумын Зүүн түрүү хэмээх газар орших хүн чулуун хөшөө
5. Булган сумын төвд орших Диваажингийн сүмийн туурь
6. Бүрэгхангай сумын Бичигтийн хадны хошуунд орших хадны бичиг
7. Гурванбулаг сумын Авзага хайрхан ууланд орших хадны зураг
8. Гурванбулаг сумын Гурвалжин уулын түрэг бичээс
9. Дашинчилэн сумын Лах уул, Арслант хэмээх газар орших хадны зураг
10. Дашинчилэн сумын Бүдүүний нурууны Хангидай хэмээх газар орших хадны зураг
11. Могод сумын Шахиуртай хэмээх газар орших буган чулуун хөшөө
12. Могод сумын Улаан хаалга хэмээх газар орших хадны зураг
13. Орхон сумын Сээрийн адаг хэмээх газар орших 7 ширхэг буган чулуун хөшөө
14. Рашаант сумын Хөгнө хан ууланд орших Хөгнө ханы их, бага хийдийн туурь
15. Сайхан сумын Нарийн хүрмийн Хөшөөн дэвсэг хэмээх газар орших хүн чулуун хөшөө
16. Сайхан сумын Их Хүрэмтийн Асган дэвсэг хэмээх газар орших буган чулуун хөшөө
17. Сайхан сумын Нарийн Хүрэмт хэмээх газар орших хадны бичээс
18. Тэшиг сумын хуучин төвд орших буган чулуун хөшөө
19. Хишиг-Өндөр сумын төвийн хойд талд орших буган чулуун хөшөө
20. Хишиг-Өндөр сумын Ар ханан хэмээх газар орших түрэг бичээс
21. Хутаг-Өндөр сумын Нарийн төлбөрийн Бичигт бэржин хэмээх газар орших хадны бичээс
22. Хутаг-Өндөр сумын Нарийн төлбөрийн адаг хэмээх газар орших буган чулуун хөшөө
23. Хутаг-Өндөр сумын Гуртын гүүр, Усны арал хэмээх газар орших хүн чулуун хөшөө
24. Хутаг-Өндөр сумын Бичигтийн үзүүр хэмээх газар орших хадны зураг
25. Хутаг-Өндөр сумын Эгийн голын хөндий дэх олон үеийн цогцолбор дурсгал

5. ГОВЬ-АЛТАЙ АЙМАГ

Улсын хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгал

1. Алтай сумын Шар тээгийн палеонтологийн дурсгалт газар
2. Бигэр сумын Бичигтийн бууц хэмээх газар орших хадны зураг, түрэг бичээс
3. Дарви сумын Гурван эрээний нуур орчмын палеонтологийн дурсгалт газар
4. Жаргалант сумын Сүмийн дэнж хэмээх газар орших 4 ширхэг хүн чулуун хөшөө, эртний булшнууд
5. Жаргалант сумын Тоосгот хэмээх газар орших хүн чулуун хөшөө
6. Тонхил сумын Урд Хулдын Шататын бэлчирт орших хөшөө чулуу, хүн чулуун хөшөө, дөрвөлжин булш бүхий цогцолбор дурсгал
7. Халиун сумын Цагаан гол хэмээх газар орших хадны зураг, тамга тэмдэг
8. Цогт сумын төвийн дэргэд орших Хиргист хоолойн булшнууд

Аймгийн хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгал

1. Алтай сумын Их Огтрого хэмээх газар орших 2 ширхэг чулуун хөшөө
2. Баян-Уул сумын Их номгон хэмээх газар орших хадны зураг
3. Баян-Уул сумын Бичигтийн аманд орших хөшөө чулуу бүхий дөрвөлжин булш
4. Баян-Уул сумын Бага бэрх, Доогийн бууц хэмээх газар орших хадны зураг
5. Баян-Уул сумын Доогийн ханангийн бууц хэмээх газар орших хадны зураг
6. Бигэр сумын Морин толгой хэмээх газар орших хадны зураг, дөрвөлжин булш
7. Бугат сумын Тамчийн бэлчир хэмээх газар орших хүн ба буган чулуун хөшөө бүхий 3 ширхэг булш
8. Бугат сумын Дүүргийн ам хэмээх газар орших буган чулуун хөшөө
9. Бугат сумын Бургасын гүрээ хэмээх газар орших буган чулуун хөшөө бүхий хиргисүүр, дөрвөлжин булш
10. Бугат сумын Хөшөөтийн эх хэмээх газар орших буган чулуун хөшөө
11. Жаргалант сумын Улаан хайрхан хэмээх газар орших хадны зураг, бичээс
12. Тайшир сумын нутагт орших Наробанчин хийдийн туурь
13. Тайшир сумын Өвөр цагаан толгой хэмээх газар орших гэрэлт хөшөө
14. Тонхил сумын Хөшөөт бэлчир хэмээх газар орших буган чулуун хөшөө
15. Тонхил сумын Хяр хараач хэмээх газар орших хөшөө чулуу бүхий булшнууд
16. Тонхил сумын Бага ус хэмээх газар орших хүн ба буган чулуун хөшөө бүхий 3 ширхэг булш
17. Тонхил сумын Могойн голын хөндийд орших Хүрлийн үеийн чулуун хөшөөд
18. Тонхил сумын Тамчийн талд орших буган чулуун хөшөө
19. Тонхил сумын Хужирын голын хөндийн Хөх дөнгө хэмээх газар орших хүн чулуун хөшөө, дөрвөлжин булш бүхий цогцолбор дурсгал
20. Тонхил сумын Зүйлийн Огтрого хэмээх газар орших хүн чулуун хөшөө
21. Хөхморьт сумын Бургасын дэнж хэмээх газар орших хөшөө чулуу бүхий дөрвөлжин булш
22. Хөхморьт сумын Замын гозгор гэдэг газар орших хөшөө чулуу, дөрвөлжин булш
23. Цогт сумын Найтааст хэмээх газар орших хадны зураг
24. Чандмань сумын Шаахар толгойн хадны зураг
25. Чандмань сумын төвийн орчимд орших чулуун хөшөөдтэй дөрвөлжин булш
26. Чандмань сумын Чандмань ууланд орших овоо ба бунхан
27. Эрдэнэ сумын Дэвэрхийн эх хэмээх газар орших хөшөө чулуу
28. Эрдэнэ сумын Нарийнголын хөндийд орших Нарангийн бичигт хөшөө чулуу
29. Эрдэнэ сумын Улаан толгой хэмээх газар орших хөшөө чулуу

6. ГОВЬ-СҮМБЭР АЙМАГ

Аймгийн хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгал

1. Сүмбэр сумын нутагт орших Чойрын хийдийн туурь
2. Сүмбэр сумын Зараагийн зүүн өвөрт орших хүн чулуун хөшөө, булш

7. ДАРХАН-УУЛ АЙМАГ

Улсын хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгал

1. Орхон сумын Цант хэмээх газар орших эртний хотын туурь
2. Хонгор сумын Буурал ууланд орших эртний булшнууд
3. Орхон сумын Хүйтэний голын хадны зосон зураг, бичээс

Аймгийн хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгал

1. Орхон сумын Шарын голын хөндий Цагаан нуурын хойно орших хадны зосон зураг
2. Хонгор сумын Хонгор хэмээх газар орших хадны зураг, бичээс

8. ДОРНОГОВЬ АЙМАГ

МЭДЭЭЛЭЛ

Улсын хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгал

1. Дэлгэрэх сумын Чандмань хар ууланд орших шинэ чулуун зэвсгийн үеийн суурин, эртний булшнууд
2. Иххэт сумын Бүсийн чулуу хэмээх газар орших Олон байшинт, Хэсэг байшинт хэмээх эртний хотын туурь
3. Иххэт сумын Хөшөөн ухаа хэмээх газар орших хөшөө чулуу бүхий булш, туурь
4. Мандах сумын Сүйхэнт уулын палеонтологийн дурсгалт газар
5. Хатанбулаг сумын Эргилийн зоон палеонтологийн дурсгалт газар

Аймгийн хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгал

1. Зүүнбаян суманд орших Хонгил цав, Бурхантын палеонтологийн дурсгалт газар
2. Иххэт сумын Ар улаан хэмээх газар орших хүн чулуун хөшөө
3. Мандах сумын Хүрэл, Үнэгт хэмээх газарт орших ашигт малтмал олборлож байсан ором, зуух
4. Сайхандулаан сумын Хар хөтөл, Шинэ үс худгийн палеонтологийн дурсгалт газар
5. Улаанбадрах сумын Хоёр зааны палеонтологийн дурсгалт газар
6. Хөвсгөл сумын Баянгийн ширээ, Гуа тээгийн палеонтологийн дурсгалт газар
7. Хөвсгөл сумын нутагт орших Цувираагийн хийдийн туурь
8. Эрдэнэ сумын Дулааны говь хэмээх газар орших чулуун зэвсгийн үеийн суурин

9. ДОРНОД АЙМАГ

Улсын хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгал

1. Сүмбэр сумын нутагт орших Их бурхант чулуун бурханы цогцолбор дурсгал
2. Сүмбэр сумын Шонх таван толгой хэмээх газар орших хүн чулуун хөшөө
3. Цагаан-Овоо сумын нутагт орших Хэрлэн барс хотын туурь, цамхаг

Аймгийн хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгал

1. Булган сумын нутагт орших Чингисийн хар тугийн сүмийн туурь
2. Гурванзагал, Дашбалбар, Баяндун, Баян-Уул сумдын нутагт орших Чингисийн хэрмэн зам
3. Матад сумын Наран хэмээх газар орших хүн чулуун хөшөө
4. Матад сумын Ловохын овоо хэмээх газар орших хүн чулуун хөшөө
5. Матад сумын Барчигар, Буян-Өндөр хэмээх газар орших хүн чулуун хөшөөд
6. Сүмбэр сумын Тамсагбулаг хэмээх газар орших Утай уул, сүмийн туурь
7. Сүмбэр сумын хуучин Тамсагбулаг сумын төвийн зүүн талд орших чулуун зэвсгийн үеийн суурин
8. Цагаан-Овоо сумын нутагт орших Зүүн дөрөө гэдэг газар буй эртний хотын туурь

10. ДУНДГОВЬ АЙМАГ

Улсын хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгал

1. Адаацаг сумын нутагт орших Сүм Хөхбүрдийн балгас
2. Баянжаргалан сумын Хүрэн духын палеонтологийн дурсгалт газар
3. Гурвансайхан сумын Ярх ууланд орших хуучин чулуун зэвсгийн үеийн бууц
4. Өлзийт сумын Баруун билүүт ууланд орших хадны зураг, руни бичээс
5. Өлзийт сумын Дэл уулын Хамар ус, Гучин хоёр хүн хөшөөт хэмээх газар орших хадны зураг, буган чулуун хөшөө цогцолбор дурсгал
6. Эрдэнэдалай сумын төвд орших Угтаал Сангийн далай хийдийн Цогчин дуган
7. Эрдэнэдалай сумын Цагаан-овоо хэмээх газар орших Үнстийн хийдийн Цогчин дуган

Аймгийн хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгал

1. Адаацаг сумын нутагт орших Зуутын хийдийн 2 ширхэг дуган
2. Баянжаргалан сумын Аргын хадны Саруулын бичигт хад хэмээх газар орших хадны бичээс
3. Баянжаргалан сумын Баянхошууны Эмээл толгойд орших хэрмийн үлдэгдэл
4. Говь-Угтаал сумын Их газрын чулууны ард орших хадны бичээс
5. Дэлгэрхангай сумын Онгийн голын эрэгт орших Хошуу хийдийн туурь
6. Дэлгэрхангай сумын Хархашаатын аманд орших хадны зураг
7. Дэлгэрцогт сумын Бага газар орших Хүннүгийн үеийн булшнууд
8. Дэлгэрцогт сумын Бага газрын чулууны өвөр бэл Их тахилгатын хадны зураг
9. Дэлгэрцогт сумын Сөдөтийн амны эхний хадны зураг
10. Луус сумын Улаан нуурын ард буй Хөшөөт хэмээх газар орших хөшөө чулуу
11. Өндөршил сумын Нартын хадны Мухарын булаг хэмээх газар орших чулуун зэвсгийн үеийн дархны газар
12. Сайхан-Овоо сумын Онгийн голын эрэгт орших Онгийн хийдийн туурь
13. Сайхан-Овоо сумын Онгийн голын эрэгт орших Шаазан хотын туурь
14. Хулд сумын Шарангадын нүхэн хэмээх газар орших монгол, төвд бичигтэй агуй

15. Цагаандэлгэр сумын Шар шороотын бууцны орчимд орших хөшөө чулуу
16. Эрдэнэдалай сумын Өргөн гэдэг газар орших “Суудал хад” хэмээх дөрвөлжин булш

11. ЗАВХАН АЙМАГ

Улсын хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгал

1. Алдархаан сумын Богдын голын Мөнгөт хясаа хэмээх газар орших 4 хүний зураг бүхий чулуун хөшөө
2. Баянтэс сумын Хөх хошууны боомын булшнууд
3. Цэцэн-уул сумын Янживын шилд орших хүн чулуун хөшөөд
4. Шилүүстэй сумын Дааган дэл хэмээх газар орших 8 ширхэг буган чулуун хөшөө
5. Яруу сумын Яруугийн голын эрэгт орших хүн чулуун хөшөөд
6. Яруу сумын нутагт орших Хөшөөтийн амны хүн чулуун хөшөө

Аймгийн хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгал

1. Дөрвөлжин сумын Баян-Айрагийн хадны зураг
2. Тэлмэн сумын Дунд шургахын амны эхэнд орших буган чулуун хөшөө, хиргисүүрийн цогцолбор дурсгал
3. Улиастай сумын төвд орших Сангийн хэрмийн туурь
4. Эрдэнэхайрхан сумын Хар нуурын зүүн тал Тээлийн хөндийд буй 2 ширхэг хүн чулуун хөшөө
5. Эрдэнэхайрхан сумын Бага хөлийн бууцны ард буй хадны зураг

12. ОРХОН АЙМАГ

Аймгийн хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгал

1. Жаргалант сумын Чингэлийн голын сав дагуух эртний булш, хиргисүүрүүд

13. ӨВӨРХАНГАЙ АЙМАГ

Улсын хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгал

1. Баруунбаян-Улаан сумын Андай сайр, Шанд гол, Таашын гол, Татал голын палеонтологийн дурсгалт газрууд
2. Бат-Өлзийт сумын Өвөр агуйт хэмээх газар орших Төвхөн хийд
3. Гучин-Ус сумын Өөшийн нуруу, Хөөвөрийн палеонтологийн дурсгалт газар
4. Уянга сумын Онгийн голын цогцолбор дурсгал
5. Хайрхандулаан сумын Хөгшинтээл ууланд орших Хубилайн цэргийн цайзны туурь
6. Хархорин сумын Мойлтын ам хэмээх газар орших хуучин чулуун зэвсгийн үеийн бууц
7. Хархорин сумын төвд орших Монголын эзэнт гүрний нийслэл Хархорум хотын туурь, түүний орчим дахь 2 ширхэг чулуун яст мэлхий
8. Хархорин сумын төвд орших Эрдэнэ зуу хийд
9. Хархорин сумын төвд орших Г.Занабазарын эх Ханджамцын суварга

Аймгийн хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгал

1. Арвайхээр сумын төвд орших Буга согоотын хадны зураг
2. Баруунбаян-Улаан сумын Хүнхэрээ хэмээх газар орших Шаазан толгойн туурь
3. Баруунбаян-Улаан сумын Тарималын өвөлжөөний урд орших хүн чулуун хөшөө
4. Баруунбаян-Улаан сумын Өшгөгийн нуруунд орших Хярын бумбат, Барчин тээгийн хадны зургууд
5. Бат-Өлзийт сумын Тэмээн чулууны аманд орших буган чулуун хөшөө, булшнууд
6. Бат-Өлзийт сумын Өндөр хясаа хэмээх газар орших буган чулуун хөшөө
7. Бат-Өлзийт сумын Өвөр агуйт хэмээх газар орших хиргисүүр
8. Бат-Өлзийт сумын Ар агуйтын хөшөөн хонхорт орших хөшөө
9. Баян-Өндөр сумын Зүйлийн хөндийд орших Буурлын хүн чулуун хөшөө
10. Богд сумын Тэвш ууланд орших хадны зураг
11. Богд сумын нутагт орших Илжгэн чихт хааны хэрэм
12. Богд сумын Арц богд уулын зүүн үзүүр Мухар булаг хэмээх газар орших чулуун зэвсгийн суурин
13. Нарийнтээл сумын нутагт орших Ламын гэгээний суварга
14. Нарийнтээл сумын нутагт Арцат хэмээх газар орших эрдэмтэн Цэвэлваанчигдоржийн суварга
15. Уянга сумын Хадан хошуун хэмээх газар орших хүн чулуун хөшөө
16. Уянга сумын нутагт орших Мааньтын хөшөө
17. Хархорин сумын нутагт орших Шанхын хийдийн дуганууд
18. Хархорин сумын урд Мэлхий толгой дээр орших барилгын туурь, чулуун яст мэлхий
19. Хархорин сумын урд Мэлхий толгойн бэлд орших эрхтэн чулуун хөшөө
20. Хархорин сумын Бага хүрээ хэмээх газар орших дутуу хийсэн чулуун яст мэлхий
21. Хархорин сумын нутагт орших Их элстийн дэнжийн хөшөө

МЭДЭЭЛЭЛ

22. Хархорин сумын нутагт Саран голын баруун эрэгт орших Хар чулууны хүн чулуун хөшөө
23. Хархорин сумын Хөшөөн дэнж, Саран голын эрэгт орших хүн чулуун хөшөө
24. Хархорин сумын Зараа толгой хэмээх газар орших хадны зураг, бичээс
25. Хархорин сумын Гүмбийн дэнжид орших буган чулуу хөшөө
26. Хужирт сумын Шунхлай ууланд орших дөрвөлжин булшнууд

14. ӨМНӨГОВЬ АЙМАГ

Улсын хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгал

1. Булган сумын Баянзаг, Төгрөгийн ширээ, Авдрант, Алаг тээгийн палеонтологийн дурсгалт газар
2. Булган сумын Шахиуртын хөндийд орших Чулуун зэвсгийн үеийн дархны газар
3. Гурвантэс сумын Хэрмийн цэв, Цагаан хошуу, Бүгийн цав, Гурилын цав, Алтан уул, Нэмэгт, Ухаа толгодын палеонтологийн дурсгалт газар
4. Номгон сумын Шүүлэн, Долоон уулын өвөр Бичигт хэмээх газар орших хадны зураг
5. Ханбогд сумын нутагт орших Байшин цав, Хуурай цав, Үрэлбэ, Амтгайн палеонтологийн дурсгалт газрууд
6. Ханбогд сумын нутагт орших Галбын гурван хийд буюу Дэмчигийн хийд, Эрээт хийд, Цогцолын хийдийн туурь
7. Ханбогд сумын Жавхлант Хайрхан, Далайн дуулга, Зүүн хацавч, Цагаан толгой, Шийрийн хадны зурагнууд
8. Цогт-Овоо сумын Алгуй улаан цавын палеонтологийн дурсгалт газар

Аймгийн хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгал

1. Булган сумын Баянзаг хэмээх газар орших хуучин чулуун зэвсгийн үеийн бууц
2. Гурвантэс сумын Хайчин уул, Наранбулагийн палеонтологийн дурсгалт газрууд
3. Гурвантэс сумын Баян толгой, Шивээт толгойн бунхант булшнууд
4. Гурвантэс сумын Овоо ус хэмээх газар орших хиргисүүр
5. Манлай сумын Хармагтайн ашигт малтмал олборлож байсан ором
6. Манлай сумын Шар цав, Могойн дэл уулын палеонтологийн дурсгалт газар
7. Номгон сумын Цагаан дэрст хэмээх газар орших Бичигтийн усан дахь хадны зураг
8. Номгон сумын Уртын амралт хэмээх газар орших хадны зураг, хүн чулуун хөшөө
9. Номгон сумын төвд орших Сангийн далай хийдийн дуганууд
10. Номгон сумын Далан уулын өмнө биед орших Түрэг бичээс
11. Ноён сумын Ихэр гашуун хэмээх газар орших хадны зураг
12. Ханбогд сумын "Мангасын хүрээ" хэмээх эртний туурь
13. Хүрмэн сумын Бичигт хэмээх газар орших хадны зураг
14. Сэврэй сумын нутаг Сэврэй уулын баруун үзүүр, Хар дэлийн бууц хэмээх газар орших хадны зураг
15. Сэврэй сумын Арц богд уулын Хонгил, Үүдэн сайр, Замын хонд, Ягаан ховилын палеонтологийн дурсгалт газар

15. СҮХБААТАР АЙМАГ

Улсын хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгал

1. Дарьганга сумын төвд орших Алтан овооны хүн чулуун хөшөөд
2. Дарьганга сумын Ламт хэмээх газар орших хүн чулуун хөшөөд
3. Дарьганга сумын Хөргийн хөндийн хүн чулуун хөшөөд
4. Мөнххаан сумын Устай бургастай хэмээх газар орших шинэ чулуун зэвсгийн үеийн бууц
5. Наран сумын Зүлэгт хэмээх газар орших Сөдөтийн цагаан чулууны бичээс
6. Онгон сумын Таван толгой хэмээх газар орших 2 ширхэг хүн чулуун хөшөө, булш, хиргисүүр бүхий цогцолбор дурсгал
7. Онгон сумын Шивээт хэмээх газар орших хүн чулуун хөшөөд
8. Түвшинширээ сумын Дэлгэрхаан ууланд орших Цагаан-элгийн хадны зураг, Хүннүгийн үеийн 200 гаруй булш, чулуун хороо, шивээ бүхий цогцолбор дурсгал

Аймгийн хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгал

1. Дарьганга сумын нутагт орших Хөхөлийн ширээний хүн чулуун хөшөөд
2. Дарьганга сумын Сүмт хэмээх газар орших эртний хотын туурь
3. Онгон сумын Бударын чулуу хэмээх газар орших хадны зураг
4. Эрдэнэцагаан сумын нутагт орших Халтарын хийдийн балгас

16. СЭЛЭНГЭ АЙМАГ

Улсын хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгал

1. Алтанбулаг сумын төвд орших Ардын Намын Төв Хороо, Түр Засгийн газар байрлаж байсан байшин

2. Баруунбүрэн сумын Бүрэнхан уулын өвөрт орших Амарбаясгалант хийд

Аймгийн хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгал

1. Алтанбулаг сумын төвд орших Ардын хувьсгалын түүхэнд холбогдох барилга байшингууд
2. Ерөө сумын нутагт Хүдэрийн голын Хүдэр харуул хэмээх газарт орших буган чулуун хөшөө
3. Ерөө сумын Алтан овооны дэргэдэх буган чулуун хөшөө, дөрвөлжин булш, хиргисүүр бүхий цогцолбор дурсгал
4. Ерөө сумын Төмөртэйн ашигт малтмал олборлож байсан эртний зуухууд
5. Түшиг сумын Тавтын тал хэмээх газар орших олон үеийн булшнууд

17. ТӨВ АЙМАГ

Улсын хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгал

1. Алтанбулаг сумын Өнгөт уулын урд хөндийд орших түрэгийн үеийн хашлагат булш, хүн чулуун болон амьтны дүрс чулуун хөшөө бүхий цогцолбор дурсгал
2. Алтанбулаг сумын нутагт орших Морин толгойн олон үед холбогдох булшнууд
3. Батсүмбэр сумын Хараагийн Ноён ууланд орших Хүннүгийн үеийн булшнууд
4. Баянжаргалан сумын нутагт орших Гуа дов хэмээх эртний хотын туурь
5. Баянцагаан сумын Гашуун балгастай хэмээх газар орших Түрэгийн гэрэлт хөшөө
6. Баянцагаан сумын Хүүхэн хонгор хэмээх газар орших 2 ширхэг хүн чулуун хөшөө
7. Борнуур сумын нутагт орших Хүннүгийн үеийн Бороогийн суурин
8. Дэлгэрхаан сумын нутаг Дуутын хар чулуу хэмээх газар орших Цогт тайжийн хадны бичээс
9. Дэлгэрхаан сумын Их хөшөөт хэмээх газар орших Түрэгийн Кул-Чурын гэрэлт хөшөө бүхий цогцолбор дурсгал
10. Зуунмод сумын Зуунмодны аманд орших Манзуширын хийдийн туурь, түүний орчмын хаданд сийлсэн бурхадын зураг
11. Мөнгөнморьт сумын нутагт орших Тэрэлжийн дөрвөлжин хэмээх эртний хотын туурь
12. Мөнгөнморьт сумын нутагт орших Бүрхийн дөрвөлжин хэмээх эртний хотын туурь
13. Өндөрширээт сумын Уянгын үзүүр хэмээх газар орших хадны зураг
14. Эрдэнэ сумын Ар Жанчивлангийн баруун дэнжид орших Тоньюкукийн гэрэлт хөшөө бүхий цогцолбор дурсгал
15. Эрдэнэ сумын Баруунбаян хэмээх газар орших Гүнжийн сүмийн үлдэгдэл

Аймгийн хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгал

1. Баян сумын Өгөөмөр хэмээх газар орших хүн чулуун хөшөө
2. Баян сумын Багахангай, Хангайбулаг хэмээх газар орших хүн чулуун хөшөө
3. Дэлгэрхаан сумын төвд орших Мишиг гүний хүрээний дуганууд
4. Мөнгөнморьт сумын нутагт орших Сарьдагийн хийдийн туурь
5. Мөнгөнморьт сумын Тогос уулын өвөр хажуугаар орших олон үеийн дурсгал
6. Сүмбэр сумын нутаг Загдалын голын хойд бэлд орших хүн чулуун хөшөөд

18. Увс аймаг

Улсын хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгал

1. Давст сумын Бор нурган хэмээх газар орших 2 ширхэг хүн чулуун хөшөө
2. Зүүнхангай сумын нутагт орших Зураагийн улаан хэмээх газар орших хадны зураг
3. Сагил сумын нутагт орших Могоогийн хадны зураг
4. Сагил сумын Дунд Турагийн хад үзүүр хэмээх газар орших хадны зураг
5. Тариалан сумын Халхайтын дэнж хэмээх газар орших булш, хүн чулуун хөшөөд

Аймгийн хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгал

1. Бөхмөрөн сумын Захын улаан хэмээх газар орших хөшөө чулуу бүхий булш
2. Давст сумын Хатуугийн Мөнгөт цахиур хэмээх газар орших хадны зураг
3. Завхан сумын нутагт орших Сангийн далай нуурын хотгор, Татаалын палеонтологийн дурсгалт газар
4. Малчин сумын Хөтөл нуурын Бор толгойн хүн чулуун хөшөөд
5. Наранбулаг сумын Жаажаагийн хөтөл хэмээх газар орших хүн чулуун хөшөөд
6. Өмнөговь сумын Шарбулагийн онц хэмээх газар орших хадны зураг
7. Улаангом сумын Чандмань ууланд орших булшнууд
8. Улаангом сумын төвд орших Харлаг бэйсийн сүм

МЭДЭЭЛЭЛ

19. ХОВД АЙМАГ

Улсын хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгал

1. Манхан сумын нутагт орших Тахилтын хотгор хэмээх газар орших Хүннүгийн язгууртны булш
2. Манхан сумын Хойд Цэнхэрийн өл хэмээх газар орших Гурван цэнхэрийн агуйн хадны зураг
3. Манхан сумын Ишгэн толгойн хадны зураг
4. Мөнххайрхан сумын Долоон нуурын Улаан толгойд орших эртний бичээс
5. Мөст сумын Бодончийн гол, Баянзүрх хэмээх газар орших хиргисүүр, буган чулуун хөшөөний цогцолбор, чулуун зэвсгийн үеийн бууц
6. Үенч сумын Ямаан ус хэмээх газар орших хадны зураг
7. Ховд сумын Сөрт хэмээх газар орших дүрс, тэмдэг бүхий хөшөө чулуу
8. Цэцэг сумын Халиуны хөтөл хэмээх газар орших хүн чулуун хөшөө
9. Эрдэнэбүрэн сумын Цамбагарав уулын Хар дэлийн бууцны хадны зураг

Аймгийн хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгал

1. Булган сумын Ягшийн хөдөө хэмээх газар орших эртний булшнууд
2. Жаргалант сумын төвд орших Сангийн хэрмийн туурь
3. Мөнххайрхан сумын Улаан говийн аманд орших хүн чулуун хөшөө
4. Мөнххайрхан сумын Шуурхайн хөх нуурын орчимд орших хүн чулуун хөшөө
5. Мөнххайрхан сумын Доод улхан хэмээх газар орших хадны зураг
6. Мөнххайрхан сумын Дээд улаан говийн аманд орших буган чулуун хөшөө
7. Үенч сумын нутагт орших Харуул овоо
8. Ховд сумын Чандмань хар үзүүр хэмээх газар орших хадны зураг

20. ХӨВСГӨЛ АЙМАГ

Улсын хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгал

1. Алаг-Эрдэнэ сумын Эрхэлийн Улаан толгой хэмээх газар орших 4 ширхэг буган чулуун хөшөө, хиргисүүрүүд
2. Арбулаг сумын Дэлгэр мөрний эрэг Алтангадас уулын баруун талд орших Мөнх хааны Эрчүү хотын туурь
3. Бүрэнтогтох сумын Уушигийн өвөр хэмээх газар орших 15 ширхэг буган чулуун хөшөө, хиргисүүр, дөрвөлжин булш бүхий цогцолбор дурсгал
4. Бүрэнтогтох сумын Сөртийн хөндий хэмээх газар орших буган чулуун хөшөөд
5. Галт сумын Бартад бригадын дэргэд орших 6 ширхэг буган чулуун хөшөө, хиргисүүр бүхий цогцолбор дурсгал
6. Төмөрбулаг сумын Зуны голын орчимд орших буган чулуун хөшөө, хиргисүүр бүхий цогцолбор дурсгал
7. Цагаан-Уул сумын Бор хужирын голын орчимд орших 2 эгнээ буган чулуун хөшөө
8. Цагаан-Уул сумын Хөшөөт хэмээх газар орших 11 ширхэг буган чулуун хөшөө, хиргисүүр
9. Шинэ-Идэр сумын Цохиотын голын бэлчир Дөрвөлжин ам, Цохиотын хөндийн Ногоон булагийн ам гэдэг газар орших буган чулуун хөшөөд

Аймгийн хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгал

1. Арбулаг сумын Дэлгэрхаан уулын өвөр, Мөрөнгийн голын эрэгт орших хадны зураг
2. Арбулаг сумын Чавганцын Улаан уул, Салхитын хар хад, Баян үзүүр хэмээх газар орших хиргисүүрүүд
3. Арбулаг сумын "Чингүнжавын гэрийн буурь" хэмээх эртний булш
4. Баянзүрх сумын Бичигт булангийн Монгорцог, Хөнгөрцөг хаданд буй хадны зосон зураг
5. Бүрэнтогтох сумын Мөрөнгийн голын хөндийд орших хадны зураг
6. Галт сумын нутаг Хужиртын хүрээний дэргэд буй чулуун суварга

7. Галт сумын Чулуут голын Их хужиртын ам, Доод хужиртын ам хэмээх газруудад орших хадны зураг
8. Галт сумын Нүхтийн ам хэмээх газар орших буган чулуун хөшөө, булшнууд
9. Галт сумын Өндөр толгойд орших хадны зураг
10. Галт сумын Улаанчулууны хад хэмээх газар орших хадны зураг
11. Жаргалан сумын нутагт орших Гэлэнхүүгийн суварга
12. Жаргалант сумын Агьтны голын баруун салаанд орших хадны зураг
13. Жаргалант сумын нутагт орших Жаргалантын дуган
14. Ренчинлхүмбэ сумын Тэхийн өвөрт орших Хосын үзүүрийн тамгатай хөшөө чулуу
15. Тариалан сумын Зүлэгт голын савд орших Түрэгийн үеийн хөшөө
16. Тариалан сумын Зүлэгтийн голын зүүн хөвөөнд орших хадны бичээс
17. Улаан-Уул сумын Толжгий боомт хэмээх газар орших хадны зураг
18. Ханх сумын Жаргалантын ам хэмээх газар орших хадны зураг
19. Цагааннуур сумын Шишгид голд цутгасан Харанга ой голын дээд ам, Хээргийн боом гэдэг хясааны дээд талд, доод Тошдог уулын ард талд Орюк хаданд буй түрэг бичиг
20. Цэцэрлэг сумын Шаварын нурууны баруун тал Жаргалантын аманд орших ноёдын бунхан
21. Цэцэрлэг сумын Тэсийн голын урд хөндий Модтой толгойн хадны зураг
22. Цэцэрлэг сумын Бага харганатын амны Зурагт хад хэмээх газар орших хадны зураг
23. Чандмань-Өндөр сумын Бадарын нурууны Чаширтын амны буган чулуун хөшөө
24. Чандмань-Өндөр сумын Булжихийн голын 3 ширхэг буган чулуун хөшөө
25. Шинэ-Идэр сумын нутагт орших хадны зураг
26. Эрдэнэбулган сумын нутагт орших Даян дээрхийн агуй, хийдийн туурь

21. ХЭНТИЙ АЙМАГ

Улсын хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгал

1. Батширээт сумын нутагт орших “Рашаан” хад, Үзүүр цохионы чулуун зэвсгийн бууц, хадны зураг, тамга, бичээс, булш, буган чулуун хөшөө бүхий цогцолбор дурсгал
2. Батширээт сумын Өглөгчийн хэрмийн туурь, булш
3. Баян-Адрага сумын Дуурлиг нарс хэмээх газар орших Хүннүгийн язгууртны булш
4. Баянхутаг сумын нутагт орших Сэрвэн хаалга хэмээх газарт орших хадны бичээс
5. Биндэр сумын Борбулаг хэмээх газар орших Хүннүгийн үеийн булшнууд
6. Дэлгэрхаан сумын Аваргын рашааны арын дэнжид орших Аваргын балгас
7. Дэлгэрхаан сумын нутагт орших Хэрлэнгийн Хөдөө арлын дурсгалууд
8. Дэлгэрхаан сумын Их Хайлант, Шар хад, Ханангийн энгэр хэмээх газар орших олон үеийн булшнууд, чулуун зэвсгийн үеийн бууц
9. Жаргалтхаан сумын Дуулга ууланд орших Хүннүгийн үеийн булшнууд
10. Өмнөдэлгэр сумын Дунд Жаргалант хэмээх газар орших буган чулуун хөшөө, хиргисүүрүүд
11. Өмнөдэлгэр сумын Балдан Бэрээвэн хийд, түүний орчмын хаданд сийлсэн бурхадын зураг
12. Хэрлэн сумын төвд орших Цэцэн ханы ордны цогцолбор
13. Хэрлэн сумын төвд орших “Гэлэн” хэмээх хүн чулуу хөшөө

Аймгийн хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгал

1. Батширээт сумын Эгийн Живхээстэйн амны хүн чулуун хөшөө
2. Батширээт сумын Баянголын ам нутагт орших хүн чулуу
3. Батноров сумын Тунсаг овооны хадны зураг
4. Батноров сумын Дүнгэнэдэг хэмээх газар орших туурай тамга бүхий дурсгал
5. Баянмөнх сумын Дулаан уулын олон үеийн булшнууд
6. Баянхутаг сумын Соно уул, Баянцагааны хүн чулуун хөшөөд
7. Биндэр сумын Асгат ууланд орших чулуун зэвсгийн бууц, дөрвөлжин булшнууд
8. Биндэр сумын Ононгийн Улаан эргийн булшнууд

МЭДЭЭЛЭЛ

9. Дархан сумын Хоодойн булгийн дэрсний хүн чулуун хөшөө
10. Дэлгэрхаан сумын Гүнбүрд, Тооно ууланд орших хүн чулуун хөшөө, хиргисүүр, булш бүхий цогцолбор дурсгал
11. Дэлгэрхаан сумын Долоод, Бурхан толгойн булш, хиргисүүрүүд
12. Дэлгэрхаан сумын Хөшөөнө ухаа хэмээх газар орших хүн чулуу, тахилын чулуун хавтангууд
13. Дэлгэрхаан сумын Хэрлэнбаян-Улаан уулын Хүйтэн хошуу, Бухын хошууны булшнууд
14. Дэлгэрхаан сумын Хэрлэнбаян-Улаан уулын Хэрээ хошууны булш, хиргисүүрүүд
15. Жаргалтхаан сумын Барууны ар хэмээх газар орших хүн чулуун хөшөө
16. Жаргалтхаан сумын Цэнхэрийн голын хэрэм
17. Мөрөн сумын нутагт орших Салбар уулын бичээс
18. Мөрөн сумын Баруун, Зүүн хэрэм
19. Норивлон сумын Чингэсийн хэрмэн зам
20. Өмнөдэлгэр сумын Дээд Өлзийтийн дөрвөлжин булшнууд
21. Өмнөдэлгэр сумын төвд орших буган чулуу хөшөө
22. Өмнөдэлгэр сумын Жаргалант хэмээх газар орших хадны зураг
23. Цэнхэрмандал сумын Бургастай хэмээх газар орших хадны түрэг бичээс

22. УЛААНБААТАР ХОТ

Улсын хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгал

1. Ардын намын Төв хороо, Ардын Засгийн газар түр байрлаж байсан байшин
2. Анхны "Өндөр хоршоо" хэмээх 2 давхар байшин
3. Алтан-Өлгий дэх оршуулгын газар
4. Богд хааны ногоон ордон музейн цогцолбор
5. Гандантэгчэнлин хийдийн цогцолбор
6. Гачууртын амны хадны зураг
7. Гэр хэлбэрт модон дуганууд
8. Гэсэр сүмийн цогцолбор
9. Дамбадаржаа хийдийн цогцолбор
10. Дарь-Эхийн сүмийн 2 ширхэг чулуун багана, Гол сүм
11. Их тэнгэрийн амны хадны зураг
12. Сонгинохайрхан уулын булшнууд
13. Сонгинохайрхан уулын өвөрт орших Тоорил ханы ордон хэмээн нэрлэдэг ордны туурь
14. Чин ван Ханддоржийн байшин
15. Чойжин ламын сүм музейн цогцолбор

Нийслэлийн хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгал

1. Анхны европ хоёр давхар байшин
2. Анхны холбооны байшин
3. Сэлбэ голын гүүрний 2 ширхэг чулуун арслан
4. Байгалийн түүхийн музейн өмнөх 2 ширхэг чулуун арслан
5. Богд хааны зуны ордны зарим барилга
6. Бэлхийн амны Хүннүгийн үеийн булшнууд
7. Зүүн хүрээний нууц бүлгэм байрлаж байсан байшин
8. Консулын дэнжийн нууц бүлгэм байрлаж байсан байшин
9. МУИС-ийн 1-р байрны өмнөх 2 ширхэг чулуун арслан
10. Монгол улсын Ерөнхий сайд П.Гэндэнгийн амьдарч байсан байшин
11. Сүхбаатар жанжны анхны хөшөө

МОНГОЛ УЛСЫН БОЛОВСРОЛ, СОЁЛ, ШИНЖЛЭХ УХААНЫ САЙДЫН ТУШААЛ

2009 оны 03 сарын 09 өдөр

Дугаар 78

Улаанбаатар хот

Журам шинэчлэн батлах тухай

Соёлын өвийг хамгаалах тухай хуулийн 8.5 дахь заалтыг үндэслэн ТУШААХ нь:

1. “Соёлын өвийн улсын бүртгэл-мэдээллийн санг бүрдүүлэх, уг санд бүртгэх журам”-ыг хавсралтын ёсоор баталсугай.
2. Журмын хэрэгжилтийг зохион байгуулж, хяналт тавьж ажиллахыг Соёл, урлагийн газар (Г.Эрдэнэбат)-т үүрэг болгосугай.
3. Энэ тушаал батлагдсантай холбогдуулан Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны сайдын 2005 оны 8 дугаар сарын 31-ний өдрийн “Журам шинэчлэн батлах тухай” 261 дүгээр тушаалыг хүчингүй болсонд тооцсугай.

САЙД

Ё.ОТГОНБАЯР

Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны сайдын
2009 оны 3 дугаар сарын 09-ний өдрийн
78 дугаар тушаалын хавсралт

СОЁЛЫН ӨВИЙН УЛСЫН БҮРТГЭЛ-МЭДЭЭЛЛИЙН САНГ БҮРДҮҮЛЭХ, УГ САНД БҮРТГЭХ ЖУРАМ

Нэг. Нийтлэг үндэслэл

1.1. Монгол Улсын Соёлын өвийг хамгаалах тухай хуулийг хэрэгжүүлэх, соёлын өвийн улсын бүртгэл-мэдээллийн сангийн тогтолцоог бий болгох, улсын бүртгэл-мэдээллийн санг бүрдүүлж, соёлын өвийг уг санд бүртгэхэд энэхүү журмыг дагаж мөрдөнө.

1.2. Журмын зорилго нь Монгол Улсын хэмжээнд түүх, соёлын хөдлөх болон үл хөдлөх дурсгал, утга соёлын өв (биет бус)-ийн улсын бүртгэл-мэдээллийн санг бүрдүүлж, өмчийн хэлбэр харгалзахгүйгээр соёлын өвийг уг санд бүртгэх үйл ажиллагааг зохицуулахад оршино.

1.3. Түүх, соёлын дурсгалт зүйлийг хадгалж буй байгууллагын соёлын өвийн бүртгэл-мэдээллийн сан, сум, аймаг, нийслэлийн соёлын өвийн бүртгэл-мэдээллийн сан, соёлын өвийн улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээллийн сан (цаашид “бүртгэл-мэдээллийн сан” гэнэ) энэхүү журмыг мөрдлөг болгон ажиллана.

Хоёр. Соёлын өвийн улсын бүртгэл-мэдээллийн сангийн тогтолцоо

2.1. Соёлын өвийн улсын бүртгэл-мэдээллийн сан нь дараах тогтолцоотой байна.

2.1.1. соёлын өвийг хадгалж байгаа байгууллага дахь бүртгэл-мэдээллийн сан;

2.1.2. сум, аймаг, нийслэлийн бүртгэл-мэдээллийн сан;

2.1.3. улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээллийн сан.

МЭДЭЭЛЭЛ

2.2. Байгууллагын бүртгэл-мэдээллийн сан нь сум, аймаг, нийслэлийн бүртгэл-мэдээллийн санд, сумын бүртгэл-мэдээллийн сан нь аймгийн бүртгэл-мэдээллийн санд, аймаг, нийслэлийн бүртгэл-мэдээллийн сан нь улсын нэгдсэн бүртгэл мэдээллийн санд тус тус бүртгэл, мэдээлэл, тайланг тогтмол хүргүүлэх ажлыг зохион байгуулна.

2.3. Энэ журмын хавсралтанд заасан байгууллага нь улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээллийн санд бүртгэл, мэдээллээ шууд ирүүлж байна.

Гурав. Бүртгэл-мэдээллийн сангийн бүрдэл

3.1. Бүртгэл-мэдээллийн сан нь соёлын өвийн тодорхойлолт, эрдэм шинжилгээ, судалгааны ажлын товч тайлан, гэрэл зураг, слайд, дуу болон дүрс бичлэгтэй хальс, цахим зээрэнцэг, сэргээн засварласан ажлын товч тайлан зэргээс бүрдэнэ.

3.2. Бүртгэл-мэдээллийн сан нь түүх, соёлын дурсгалт зүйлийн зэрэглэлийг тодорхойлох, хадгалж хамгаалах, өвлүүлэх, түүнчлэн түүх, соёлын дурсгалт зүйл эвдэрч гэмтсэн, утга соёлын өв нь устсан, мартагдсан тохиолдолд тэдгээрийг сэргээхэд шаардагдах бүрэн мэдээллийг агуулсан байвал зохино.

3.3. Түүх, соёлын үл хөдлөх болон хөдлөх дурсгал, утга соёлын өвийн бүртгэлийг Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны сайдын баталсан "Маягт №1, Маягт №2, Маягт №3"-ийн дагуу компьютерийн програм хангамжийг ашиглан үнэн зөв бүртгэн, бүрдүүлнэ.

3.4. Бүртгэл-мэдээллийн сан нь соёлын өвийн бүртгэлийг хөдлөх дурсгал, үл хөдлөх дурсгал, утга соёлын өв гэж ангиж, цаасан баримт бичгийн болон цахим хэлбэрээр мэдээллийн санг бүрдүүлнэ.

3.5. Шат, шатны бүртгэл-мэдээллийн санд цуглагдаж байгаа соёлын өвийн бүртгэлийн бүрдлийг бүртгэл-мэдээллийн санч шаардлага хангасан эсэхийг хянан үзэж бүртгэнэ.

3.6. Бүртгэл-мэдээллийн сангийн зорилгыг хэрэгжүүлэхэд сангийн бүрдлийг бүрэн бүрдүүлсэн байна.

3.7. Бүртгэл-мэдээллийн сангийн цаасан болон цахим хэлбэрийн бүрдлийг архивын зориулалтын шүүгээ, тавиур бүхий өрөө, тасалгаанд горимын дагуу хавтас, хайрцаг, саванд хадгаламж үүсгэн хадгална.

Дөрөв. Бүртгэл-мэдээллийн сангийн үйл ажиллагаа

4.1. Төрийн өмчлөлд байгаа соёлын өвийг бүртгэл-мэдээллийн санд заавал бүртгэнэ.

4.2. Хувийн өмчлөлд байгаа соёлын өвийг өмчлөгчийн хүсэлтийг үндэслэн журмын 3.3-т заасан маягтын дагуу бүрдүүлэн бүртгэл-мэдээллийн санд бүртгэнэ.

4.3. Байгууллага, иргэдийн хүсэлтээр соёлын өвийн бүртгэлийн нууцыг чандлан хадгалах ба дуу, дүрс бичлэг хийсэн байгууллага, хүмүүсийн зохиогчийн эрхийг холбогдох хууль, журмын дагуу хамгаална.

4.4. Бүртгэл-мэдээллийн сангийн бүрдэлд нэмэлт, баяжуулалт байнга хийж, соёлын өвийг шинээр бүртгэх, хайгуул, судалгааны ажлыг хавсралтад дурдсан байгууллагууд тогтмол хийж байна.

4.5. Бүртгэл-мэдээллийн санд соёлын өвийн тооллогын бүртгэл, гадаад, дотоодод зохион байгуулсан үзэсгэлэнд оролцсон соёлын өвийн хүлээлцсэн тайлан, цомог, соёлын өвийг сурвалжлан олох, хайгуул, малтлага, судалгаа болон сэргээн засварласан ажлын тайлан зэрэг соёлын өвийн ашиглалт, хадгалалт, хамгаалалттай холбоотой бүхий л баримт бичгийг хадгална.

4.6. Гадаадад гарсан, нуун дарагдсан, устах, мартагдахад хүрсэн монголын холбогдолтой түүх, соёлын дурсгалт зүйл, утга соёл өвийн хэрэглэгдэхүүнийг эрэн сурвалжлах, мэдээлэл цуглуулах, бүртгэх ба шаардлагатай бол хувиан авч хадгална.

4.7. Бүртгэл-мэдээллийн сан нь бүртгэгдсэн соёлын өвийг хадгалж хамгаалах, сэргээн засварлуулах, сурталчлах талаар санал боловсруулж дээд шатны бүртгэл-мэдээллийн сан болон мэргэжлийн байгууллагад хүргүүлнэ.

4.8. Соёлын өвийг хадгалж байгаа байгууллага дахь бүртгэл-мэдээллийн сан нь дараах үйл ажиллагааг хэрэгжүүлнэ.

4.8.1. Соёлын өвийг хадгалж байгаа музей, эрдэм шинжилгээний байгууллага, номын сан, сүм хийд нь өөрийн өмчлөл, эзэмшил дэх соёлын өвийг бүртгэх ажлыг зохион байгуулж, байгууллагынхаа бүртгэл-мэдээллийн санг бүрдүүлнэ.

4.8.2. Байгууллагын бүртгэл-мэдээллийн санг бүрдүүлж, соёлын өвийг бүртгэхдээ энэ журмын 4.1, 4.2, 4.3, 4.5, 4.6, 4.7 дахь заалтыг мөрдлөг болгоно.

4.8.3. Байгууллагын бүртгэл-мэдээллийн сан нь бүртгэл, мэдээллээс гадна тэдгээрт холбогдох бүртгэлийн баримт бичгийг товъёогжуулан хадгална.

4.8.4. Бүртгэл-мэдээллийн санд бүртгэгдсэн соёлын өвийн бүртгэлтэй холбогдон гарсан өөрчлөлт, шилжилт хөдөлгөөн, нэмэлт баяжуулалтын талаарх мэдээллийг тухай бүрд нь холбогдох шатны бүртгэл-мэдээллийн санд хүргүүлнэ.

4.9. Сум, аймаг, нийслэлийн бүртгэл-мэдээллийн сан нь дараах үйл ажиллагааг хэрэгжүүлнэ.

4.9.1. Соёлын өвийг бүртгэл-мэдээллийн санд бүртгэх ажлыг сум, аймаг, нийслэлийн Засаг дарга нар зохион байгуулна.

4.9.2. Сумын бүртгэл-мэдээллийн сан нь орон нутгийнхаа нутаг дэвсгэр дэх түүх, соёлын хөдлөх дурсгал болон үл хөдлөх дурсгал, утга соёлын өвийг бүртгэж, бүртгэл-мэдээллийн санг бүрдүүлнэ.

4.9.3. Сум, аймаг, нийслэлийн бүртгэл-мэдээллийн санг бүрдүүлж, соёлын өвийг бүртгэхдээ энэ журмын 4.1, 4.2, 4.3, 4.5, 4.6, 4.7 дахь заалтыг мөрдлөг болгоно.

4.9.4. Тухайн сумын нутаг дэвсгэрт түүх, соёлын дурсгалт зүйлийн хайгуул, малтлага, судалгаа шинжилгээ явуулсан, утга соёлын өвийг сурвалжлан олох судалгаа хийсэн, түүх, соёлын дурсгалыг сэргээн засварласан байгууллага, иргэдээс гүйцэтгэсэн ажлын тайланг хүлээн авч, бүртгэл-мэдээллийн санд хадгална.

4.9.5. Сумын бүртгэл-мэдээллийн сан нь бүртгэл, мэдээ тайланг аймгийн бүртгэл-мэдээллийн сан болон аймгийн музейн бүртгэл-мэдээллийн санд тогтмол хүргүүлж байна.

4.9.6. Аймгийн бүртгэл-мэдээллийн сан нь аймгийнхаа нутаг дэвсгэр дэх хөдлөх болон үл хөдлөх дурсгал, утга соёлын өвийн бүртгэл-мэдээллийн санг бүрдүүлэн ажиллана.

4.9.7. Аймгийн бүртгэл-мэдээллийн сан нь сумын бүртгэл-мэдээллийн сан, аймгийн музейн бүртгэл-мэдээллийн сангаас бүртгэл, мэдээ, тайланг тогтмол авч байна.

4.9.8. Аймаг, нийслэлийн Засаг дарга нар тухайн орон нутаг дахь бүртгэл-мэдээллийн сангийн бүрдэлт, баяжуулалтанд хяналт тавьж, судалгаа, тайлан, мэдээллийг улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээллийн санд тогтмол хүргүүлнэ.

4.9.9 Аймгийн бүртгэл-мэдээллийн сан нь Аймаг, нийслэлийн Засаг даргын Тамгын газрын дэргэд байхаас гадна аймаг, нийслэлийн Боловсрол, соёлын газар болон аймгийн музейд байж болно.

4.10. Улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээллийн сан нь дараах үйл ажиллагааг хэрэгжүүлнэ.

4.10.1. Улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээллийн сан нь соёлын өвийн бүртгэлийн програмыг нэвтрүүлэн, соёлын өвийн улсын нэгдсэн сүлжээ, мэдээллийн санг бий болгоно.

4.10.2. Улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээллийн сан нь энэ журмын хавсралтанд заасан байгууллага, аймаг, нийслэлийн бүртгэл-мэдээллийн сангаас соёлын өвийн бүртгэл-мэдээллийг маягтын дагуу хүлээн авч, улсын нэгдсэн санг бүрдүүлэн ажиллана.

4.10.3. Түүх, соёлын дурсгалт зүйлийг хосгүй үнэт, үнэт зэрэглэлд хамруулах саналыг Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны яамны дэргэдэх Түүх, соёлын дурсгалт зүйлийн зэрэглэл, үнэлгээ тодорхойлох мэргэжлийн зөвлөлд оруулна.

4.10.4. Түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалын улс, аймгийн хамгаалалтад байх жагсаалт, түүнд оруулах нэмэлт өөрчлөлтийн саналыг Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны яаманд оруулна.

4.10.5. Утга соёлын өвийг ур чадварын өндөр төвшинд өвлөсөн билэг авьяастны жагсаалт, яаралтай хамгаалах шаардлагатай биет бус соёлын өвийн Үндэсний жагсаалт, Биет бус соёлын өвийн төлөөллийн Үндэсний жагсаалт, түүнд оруулах нэмэлтийн тухай саналыг Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны яамны дэргэдэх Утга соёлын өвийн мэргэжлийн зөвлөлд оруулна.

4.10.6. Түүх, соёлын хосгүй үнэт дурсгалт зүйлийн болон утга соёлын өвийг өвлөсөн билэг авьяастны гэрчилгээг олгох ажлыг зохион байгуулна.

4.10.7. Энэ журмын 4.6 дахь заалтыг улсын хэмжээнд зохион байгуулан ажиллана.

4.10.8. Улсын хэмжээнд зохион байгуулсан соёлын өвийн тооллогын бүртгэл, тайлан мэдээг улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээллийн санд хадгална.

4.10.9. Гадаад, дотоодод зохион байгуулсан үзэсгэлэнгийн холбогдох бүх материал, соёлын өвийг сурвалжлан олох, хайгуул, малтлага, судалгаа, шинжилгээний ажлын дэлгэрэнгүй тайлан, хөдлөх болон үл хөдлөх дурсгалыг сэргээн засварласан ажлын тайланг хүлээн авч, соёлын өвийн улсын нэгдсэн бүртгэл-

МЭДЭЭЛЭЛ

мэдээллийн санд хадгална.

4.10.10. Соёлын өвийг хадгалж хамгаалах, судлах, сурталчлах чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулж байгаа байгууллага, иргэдэд соёлын өвийг хадгалж хамгаалах, бүртгэл-мэдээллийн сан бүрдүүлэх арга зүйгээр хангана.

4.10.11. Улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээллийн сан нь улсын хэмжээнд соёлын өвийг сурвалжлан олох, хайгуул, судалгаа хийх, мэдээлэх, сурталчлах ажлыг зохион байгуулна.

4.11. Түүх, соёлын хөдлөх болон үл хөдлөх дурсгал, утга соёлын өвийн бүртгэлийн маягт, түүх, соёлын хосгүй үнэт, үнэт, ердийн зэрэглэлийн дурсгалт зүйл, ардын билэг авьяастанд олгох гэрчилгээний эх загварыг соёлын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага батална.

Хавсралт

СОЁЛЫН ӨВИЙН УЛСЫН НЭГДСЭН БҮРТГЭЛ-МЭДЭЭЛЛИЙН САНД БҮРТГЭЛ, МЭДЭЭЛЛЭЭ ШҮҮД ИРҮҮЛЭХ БАЙГУУЛЛАГЫН ЖАГСААЛТ

1. Байгалийн түүхийн музей
2. Богд хааны ордон музей
3. Дүрслэх урлагийн музей
4. Монголын үндэсний музей
5. Чойжин ламын сүм музей
6. Эрдэнэ зуу музей
7. Уран зургийн галерей
8. Монголын театрын музей
9. Монгол цэргийн музей
10. Улаанбаатарын түүх, шинэчлэн байгуулалтын музей
11. Үндэсний номын сан
12. ШУА-ийн Палеонтологийн төв
13. ШУА-ийн Археологийн хүрээлэн
14. Гандантэгчинлэн хийд
15. Архангай аймгийн музей
16. Баян-Өлгий аймгийн музей
17. Баянхонгор аймгийн музей
18. Булган аймгийн музей
19. Говь-Алтай аймгийн музей
20. Говьсүмбэр аймгийн музей
21. Дархан-Уул аймгийн музей
22. Дорноговь аймгийн музей
23. Дорнод аймгийн музей
24. Дундговь аймгийн музей
25. Завхан аймгийн музей
26. Орхон аймгийн музей
27. Өвөрхангай аймгийн музей
28. Өмнөговь аймгийн музей
29. Сүхбаатар аймгийн музей
30. Сэлэнгэ аймгийн музей
31. Төв аймгийн музей
32. Увс аймгийн музей
33. Ховд аймгийн музей
34. Хөвсгөл аймгийн музей
35. Хэнтий аймгийн музей

Ts.Tsolmon

Specialist of foreign collaboration, Center of Cultural Heritage

PREFACE 3

I'm glad to "Cultural Heritage" information newsletter's second issue was published. Recent years our activity and implemented works was included in this issue, in the field of registration and documentation and conservation and restoration of historical and cultural heritage.

In 2008, registration and conservation work of intangible heritage was added in our organization activity, by the 302nd resolution of government. Related with it, our organization's structure and rules was renewed. Today we are close cooperating museums and science organizations, for registering and conserving to cultural heritage.

Prevent from stolen and destroyed cultural heritage, we registering and digital documenting cultural heritage in Mongolia and constitute information fund, it was one kind of protection.

People and organizations have to registering cultural heritage, in their possession. It was very important for, constitute information fund.

We confide in you, cooperating with us.

NEW STRUCTURE OF THE CENTER OF CULTURAL HERITAGE 4

Since 1996, Center of Cultural Heritage, under the Ministry of Education, Culture and Science, has been operating activity in 2 sub-branch of registration and information state fund of cultural heritage and restoration studio. Purpose for, register and digital document to intangible and tangible cultural heritage in registration information state fund, and conserve and restore historical and cultural heritage.

Non governmental organization "National Intangible Cultural Heritage Center" was united in Center of Cultural Heritage, by the 302nd resolution of government, 47th order of Minister of Education Culture Science about "To expand Center of Cultural Heritage", in 2008.

Today Center of Cultural Heritage has 3 main division, "Restoration and Conservation division for historical and cultural heritage", "Protect for Tangible Heritage" and "Protect for Intangible Heritage".

Expanded and changed Center of Cultural Heritage structure, it was very important for implement government policy, in cultural heritage conservation.

CENTER OF CULTURAL HERITAGE, ACTIVITY PLAN IN 2009 6

In 2009, we will execute below that works.

First. Protect to cultural heritage, constitute to registration and information state fund, and informing.

-Submit to government, for approve regulation of Registration and Information State Fund of Cultural Heritage

-Framework of the "Digitization project of cultural heritage information", to constitute digital information fund, using by detailed information of museum objects, registered and digital documented in state and provincial museums.

-To constitute registration and information state fund of intangible cultural heritage, and to planning activity for protect of intangible cultural heritage;

-To make national list of important intangible cultural heritage

-To make national list of intangible cultural heritage

-To register Mongol Khoomii in UNESCO, list of intangible cultural heritage

-To register nomadic instrument Mongol Tsuur, and Mongol Tuuli, in list of important intangible cultural heritage

-To give a "Unique" certificate to 55 historical and cultural items, included in list of 286 unique items

-After the inventory of state and provincial museum objects, plan to further activity

-To register and research, immovable monuments in Dornod, Dornogobi, and Gobi-Sumber aimag

Second. Restoration work of historical and cultural items

-To conserve and restore 161 objects of state and provincial 12 museums

-To clean 200 art paintings of Art Gallery, covered in fire soot

-To conserve and restore man stone of Tawan Tolgoi in Sukhbaatar aimag Ongon soum

-To transfer inscription monument of Moyonchur, from Bulgan aimag Saikhan soum to Ulaanbaatar

-To register and digital document, restore and conserve monument of Rashaan Khad, in Khentii aimag Batshireet soum

-To register and digital document, restore and conserve monument of Serwen Khaalga, in Khentii aimag Bayankhutag soum

-To set up introduction stone boards, monument of Ikh Burkhan in Dornod aimag Khalkh Gol soum, ancient town of Kherlenbars in Dornod aimag Tsagaan Owoo soum, Deer Stone of Altansandal mountain in Arkhangai aimag Ikhtamir soum, monument of Shiweet Ulaan in Bulgan aimag Bayan-Agta soum, rock paintings of Chuluut river in Arkhangai aimag, and monument of Taikhar Chuluu in Arkhangai aimag Ikh Tamir soum.

BRIEF IN ENGLISH

Third. Cooperating for:

-In March of 2009, 2 conservator will participate to workshop in Williamstown Art Conservation Center, America

-In June of 2009, we will cooperate with Japanese university Doshishsa, to register and digital document for rock painting, museum objects, monuments using 3D technology.

-In August of 2009, we will cooperate with National Research Institute for Cultural Properties Tokyo, in restoration and conservation, and registration and digital documentation of monument Rashaan Khad and Serwen Khaalga.

FOREIGN COLLABORATION 7

In 2003-2009, Tibet Foundation, UK has been organizing program "Buddhism in Mongolia", framework of that program, "Mongolian Buddha Art" catalogue's first volume was publish in September 2009, according the agreement of Ministry of Education Culture and Science and Tibet Foundation, UK. Five museums, 450 Buddha artifacts, thannga, embroidery, appliqué was included in these volume.

In March, 2009 Center of Cultural Heritage's painting conservator G.Soyol-erdene and D.Nyamdorj are participated workshop and training in Williamstown Art Conservation Center, America. According the Memorandum of Understanding, between the Center of Cultural Heritage and Ministry of Education, Culture and Science and Williamstown Art Conservation Center and Art Council of Mongolia, drawn in 17th of April, 2008.

In June 2008, Ministry of Education, Culture and Science's state secretary and his followers paid on official visit in Korea, they organized meeting for cultural heritages protection. According the Memorandum of Understanding, between the Cultural Heritage Administration of the Republic Korea and Ministry of Education, Culture and Science of Mongolia, drawn in 7th of November, 2006.

In 9th of September 2009, Department of Culture and Art, Ministry of Education, Culture and Science, Mongolia and National Research Institute for Cultural Properties, Tokyo, Japan drawn in Memorandum Of Understanding, purpose for, concerning the capacity building of the experts on preservation of intangible and tangible cultural heritage between the both parties.

SOME RECOMMENDATIONS OF INFORMATION TECHNOLOGY 8

We are living in information technology era. Today information technology is developing nonstop, related with it, we must improving our information technology knowledge all the time. We happy to, our recommendation about information technology was read in you via in newsletter "Cultural Heritage". For increasing implementation of "Digitization project of National Cultural Heritage Information", these recommendations are dedicated to participants of the project.

Recommendations for project participants:

- How to send information to registration and information state fund of cultural heritage
- How to use "RCH" registration software
- How to use Canon 400D digital camera

BRONZE KNIFE 10

Some state museums are saving, over 130 bronze knives, created in Bronze Age. Result of the archeological excavation and field researching, these knives are found in Mongolia.

Bronze knives are separated 3 kind shapes. Almost all bronze knives decorated horn and motif on the handle.

NOMADIC MUSICAL INSTRUMENT OF URIANGKHAI TSUUR 12

Tsuur is one of the most ancient musical instruments of the nomads. End of the 20th century, it was inherited so few Altai-Uriangkhai people, it is now on the verge of disappearing.

Ancient nomads worshiped nature, they worshiped the sun, the moon, the planets, the earth, the sky, mountains, hills, lakes, streams, and they always trying to talk with nature. Tsuur was originated between relationship of ancient nomads and nature.

Tsuur has three kind of melody, imitations of the stream of water, river, wild animal cries and birdsongs, and livestock (rhythm and character of camel, horse and sheep etc).

Tsuur is the most important contribution of nomads for world cultural heritage.

CONSERVATION AND RESTORATION OF THE CLOAK (DEEL) RELATED WITH 13TH CENTURY 14

In fall of 2003, Mongolian National Museum's researching group found that deel from plundered tomb, named place Bukhan Khoshuu of the Kherlenbayan-Ulaan mountain, in Delgerkhaan soum, Khentii aimag. In 2005, that deel was restored in Center of Cultural Heritage's restoration division. While received that deel, these deels are adhered together and unknown to how many deels is here. Separated after, we saw these deels has different silk ornament, colour and fashion. That deel has a deeply spoiled, penetrating smell, textiles was disintegrated, whole body's 40 percent was destroyed, and discoloration.

RESTORATION OF ANCIENT FINDS OF ROCK TOMB IN CAVE OF NARTIIN KHAD 15

Rock tombs, it was ancient Mongolians specific funeral ceremony. Recent years, rock tombs are found many times from our desert steppe, it was very important for our cultural and historical heritage and researching work. That rock tomb was found from cave in cliff of Nartiin Chuluu mountain, Dornogobi aimag Dalahjargalan soum. It was distance 45 km from the center of soum. In October 2005, according the local peoples information, Archeological Institute's scientist R.Munkhtulga and S.Khurelsukh are excavated and researched that tomb in this area. In March-June of 2006, Center of Cultural Heritage's conservator G.Gantuya and O.Oyunchimeg are restored and conserved 3 cloak found from that tomb's findings.

Findings:

- Sheep skin cloak (deel) for winter
- Cloak made by silk
- Bronze mirror
- Iron knife with wooden handle
- Wooden jorum (large drinking bowl)
- Wooden comb
- Pearl earring
- Necklace
- Hat decoration of women
- Hat of women
- Coffin

RESEARCHING AND RESTORATION ACTIVITY OF BUDDHA**SCULPTURE COMPLEX "IKH BURKHAN" 19**

In 1859-1864, Buddha sculpture complex was made by stone, local people named it "Ikh Burkhan" (Avalokiteshvara protecting from the eight perils), it was created in Dornod aimag Khalkh Gol soum, by B.Togtohtur, he was famous in people his name of To Van. In September-October of 2007 and 2008, researching group worked on that place, to provide preparation of restoration work of Buddha sculpture complex "Ikh Burkhan". In 2007, researching group consisted Center of Cultural Heritage conservators, S.Chinzorig (head conservator), G.Soyol-erdene, B.Myagmarsuren and museum director of Dornod aimag J.Tsagaan. In 2008, researching group was consisted Center of Cultural Heritage director G.Enkhbat, head conservator S.Chinzorig, conservator D.Nyamdorj, B.Palam chemistry PhD, general director of "Mongolian Association of To Van Studies", scientist of Physical and Technological Institute of Academy of Sciences, G.Gongorjaw chemist, research scientist of culture, B.Enkh-ochir and Yu.Delgermaa museum workers of Dornod aimag. In 2007, we drew structural design of Ikh Burkhan, and documented destruction of main shrine Janraisag and other follower Buddha types by photos, videos and hand drawings. In 2008, researching for some materials, ceramics, stones, and natural pigments of Ikh Burkhan, we went to some places of Dornod aimag. Professional organizations determined general budget, and architectural design of new temple near the Buddha sculpture complex of "Ikh Burkhan".

MURAL IN TOMB, FIRST FOUND FROM MONGOLIAN TERRITORY 23

Since 2006, Peoples Republic China and Mongolian researching expedition was excavated tomb in Arkhangai aimag, Khotont soum, related with Uighur period, AC.

Result of the radio carbon researching in laboratory and findings of Durbuljin, it was related Turkic and Uighur's period, but in researchers opinion it was deeply related with Uighur period.

In 2008, first time that mural was found from 5th tomb, in Khundiin Khooloi, it was rarity historical and cultural heritage in Mongolia.

10th September-15th December in 2008, that mural was restored and conserved in restoration division, Center of Cultural Heritage.

January, 2009 restored after we gave that mural to National Museum of Mongolian History, purpose for museum object.

Procedure of restoration

Separated after one by one, we detergent that deels dipped into 70 percent alcoholic solution. After we washing that deels piece by piece in non acidic washing powder. For drying, we put deels on the blotting paper, then put sheet glass on the deel. Sheet glass was helped that deel was dried flat. Further, necessary to preserve that deel in flat screen, because it's material was became fragile. We took pad inside of the deel, prevent again wrinkle, and we pinched sheets between the deel, prevent again outside was glued. For set that deel, we sewed on the flat screen.

After restoration, we sewed and covered outside whole in net fabric, prevent again broken and spalled when in transferring.

The deel was straightened and set on the flat screen.

BRIEF IN ENGLISH

RESTORATION AND CLEANING OF ART PAINTING OF MODERN ART GALLERY 25

1st of July, when in riot, Central Cultural Palace's some part was affected by the fire. From that reason, about 1000 masterpieces was covered soot and some paintings was defected from water, when extinguished the fire, these are saved in storage of Modern Art Gallery. These paintings are show us, historical development of Mongolia and Mongolian modern art, in 20th century. In this year we cleaning 200 art paintings from soot and conserving and restoring them.

INVENTORY REPORT OF STATE AND PROVINCIAL MUSEUM OBJECTS, IN 2007-2008 27

In 3rd of October 2007, 354th order of Minister of Education, Culture and Science, state and provincial 34 museums were participated in inventory. According the guidance of Ministry of Education, Culture and Science, Center of Cultural Heritage was counted 87231 other named, 205702 piece objects, in 34 museums. And counted, missing, loaned, and stolen objects. Reported after inventory, government and Minister of Education, Culture and Sciences are planned, further activity plan, it is running 2009-2013.

WORKSHOP AND PRACTICAL TRAINING FOR CONSERVATORS 30

Last years, we expanding our foreign relations and cooperation, for the purpose of, participate to conservators long and short terms workshops and trainings, organizing in foreign countries, and to use high technique and technology for our activity, same used in high developed countries.

In 2008, framework of that purpose, we cooperated same professional organizations of America, Japan, Korea and Croatia and we participated to conservators to the workshop and trainings organized in these countries.

Further, we invite specialist from America and Japan, and organize workshop and training, how to restore, conserve and register and digital document for big monument.

In 13th May-9th of August 2008, conservator D.Nyamdorj was participated practical training and workshop, in Republic Korea.

24th May-24th June, conservator B.Myagmarsuren and programmer B.Altansukh are participated practical training and workshop in Croatia.

In 2-28th of March 2009, conservator, researcher G.Soyol-erdene and D.Nyamdorj are participated workshop and training in Williamstown Art Conservation Center, America. According the Memorandum of Understanding, between the Center of Cultural Heritage and Ministry of Education, Culture and Science and Williamstown Art Conservation Center and Art Council of Mongolia, drawn in 17th of April 2008.

CONSERVATION OF THE MONUMENT OF RASHAAN KHAD AND SERWEN KHAALGA 31

In 5-8th of September 2008, Center of Cultural Heritage director G.Enkhbat and National Museum of Mongolian History director J.Saruulbuyan, translator Munkhtsetseg and archiologist, researcher, Head, Regional Environment Section of National Research Institute for Cultural Properties Tokyo, Japan Kazuya Yamauchi, conservator Naomi Hemuki and Japanese researching group's other member Shigeo Aoki, Matsukawa and Toyoshima are cooperated in conservation of the monument of Rashaan Khad and Serwen Khaalga, in Khentii aimag Batshireet and Bayankhutag soum.

In August of 2009, researching group will done restoration and conservation, and registration and digital documentation for monument of the Rashaan Khad an Serwen Khaalga.

LIST OF THE HISTORICAL AND CULTURAL IMMOVABLE MONUMENTS IN STATE AND PROVINCIAL PROTECTION 32

In 1994, "Law of the protection of historical and cultural monuments" was proved, in 2001 government was revised that law, then named "Law of the protection of cultural heritage". Result of the recent 10 years archeological excavation and researching in Mongolia, newly discovered and found many findings, important for history, culture and science. Related with it, necessary need to protect them. And subtract some immovable monuments from province protection list, and add to state protection list. From that reason, in 2008, government was revised "List of the historical and cultural immovable monuments in state, provincial, and UB city protection". 14th of May 2008, in revised list of 175th resolution of government, 175 immovable monuments was came under the state protection, 275 immovable monuments was came under the provincial protection, these are more than 101 immovable monuments 1998's.

REGULATION OF CONSTITUTE AND REGISTER IN REGISTRATION AND INFORMATION STATE FUND OF CULTURAL HERITAGE 44

Main purpose of the regulation, register cultural heritage in registration and information fund, regardless their status (governmental, non-governmental and private). Structure of the Registration and Information State Fund of Cultural Heritage

2. 1. 1. Registration and Information Fund in cultural heritage organization (museum institutes)
2. 1. 2. Registration and Information Fund in soum, aimag and capital (administrative units)
2. 1. 3. Registration and Information State Fund (Center of Cultural Heritage)

☎ СОЁЛЫН ӨВИЙН ТӨВӨӨС ЭРХЛЭН ГАРГАВ.

Шуудангийн хаяг : Сүхбаатарын талбай 3, СБ дүүрэг Улаанбаатар 210620а, Монгол улс

И-мэйл: cch@monheritage.mn, cch_fund@monheritage.mn

Телефон: 312735, 70110877

Факс: 976-11-312735

Вeб хуудас: www.monheritage.mn

Дугаарыг эрхэлсэн: Д.Нарантуяа

Дизайнер: Б.Алтансүх